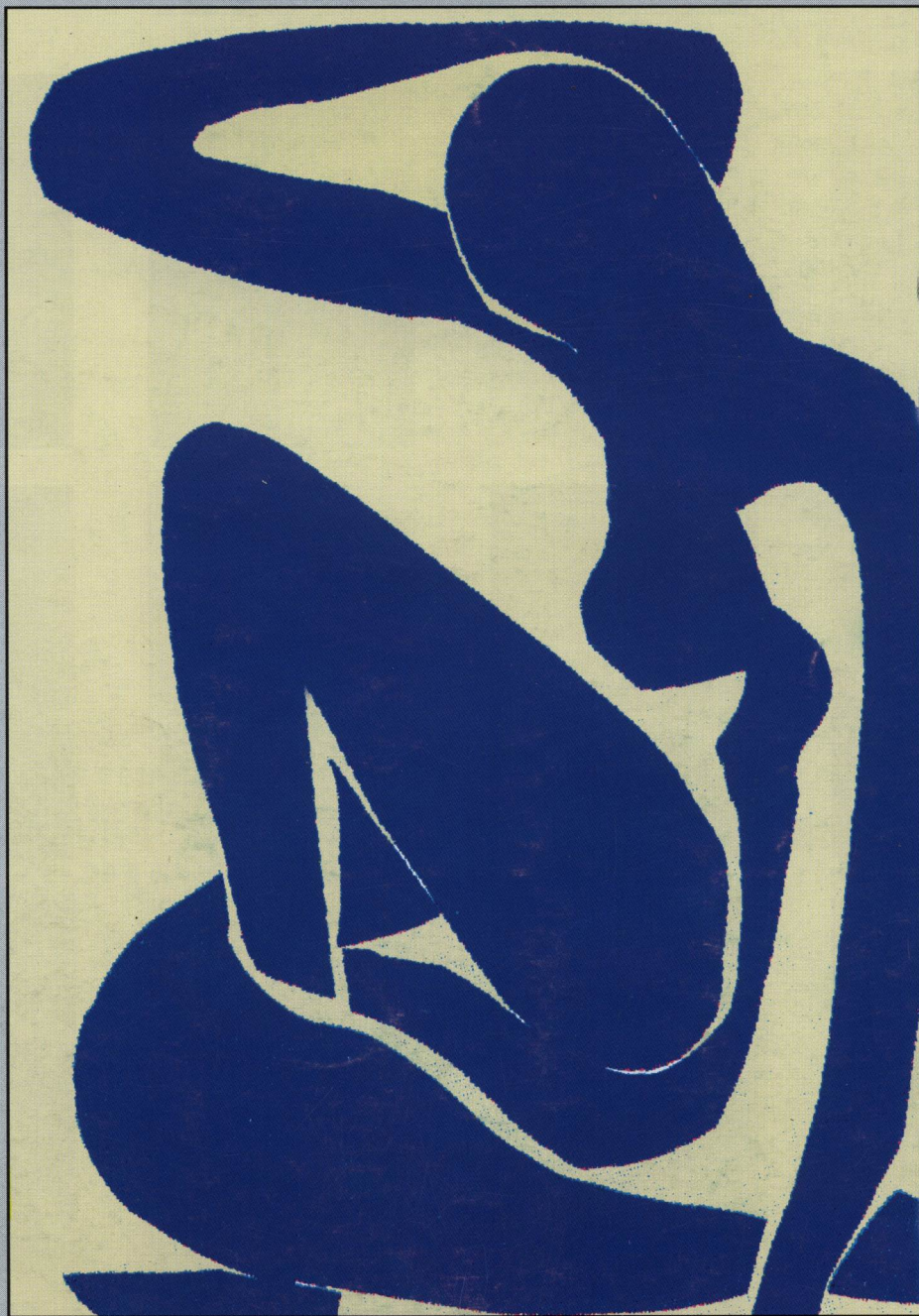

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μαρίνα Κόντη, Πολιτισμός über alles • **Βασίλης Ζουναλής**, Για την ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» • **Άγγελος Έλεφάντης**, Γιατί πιάνει ή δημαγωγία των ακροδεξιών • **Γιώργος Μαργαρίτης**, Γυναικείες αυτοκτονίες στο γύρισμα του αιώνα • **Βασίλης Μπούτος**, Ο διαγμός των Γιαννιωτών Έβραίων • **Έλενα Πατρικίου**, Μαρσέλ Ντετιέν: «Δέν υπερασπίζομαι αξίες, υπερασπίζομαι τή συγκριτική ανθρωπολογία» • **Μαριάννα Τόλια**, Η έκπληξη τής παλαιστινιακής κινηματογραφίας • **Γιώργος Μαρκόπουλος**, Για την ποίηση του Τάκη Καρβέλη • Από τις τελευταίες εκδόσεις

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούνιος 2002 • τεύχος 101 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούνιος 2002
τεύχος 101 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 50 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται το όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Μαρίνα Κόντη, Πολιτισμός über alles	5
Βασίλης Ζουναλής, Για την ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση»	8

Άγγελος Έλεφάντης, Γιατί πιάνει ή δημαγωγία των άκροδεξιών	13
Γιώργος Μαργαρίτης, Γυναικείες αυτοκτονίες στό γύρισμα του αιώνα	19
Βασίλης Μπούτος, Ο διωγμός των Γιαννιωτών Έβραίων	28
Έλενα Πατρικίου, Μαρσέλ Ντετιέν: «Δέν υπερασπίζομαι άξίες, υπερασπίζομαι τή συγκριτική ανθρωπολογία	35
Μαριάννα Τόλια, Η έκπληξη της παλαιστινιακής κινηματογραφίας	43

Γιώργος Μαρκόπουλος, Για την ποίηση του Τάκη Καρβέλη	47
Από τίς τελευταίες εκδόσεις	50

Τό επόμενο τεύχος του ΠΟΛΙΤΗ
(Ιούλιος - Αύγουστος 2002) θα κυκλοφορήσει
στο τέλος Αύγουστου. Καλό καλοκαίρι!

Έξώφυλλο: Ματίς, Η όνειρική γυναίκα (1952).

Πολιτισμός über alles

*Ἡ πολιτιστική μᾶς ἔφτασε ἐμπρός βῆμα ταχύ,
Νά ἐκπολιτισθοῦνε ὅλοι καί τά παιδιά στήν ἐξοχή...
Ἄγνωστης*

Ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα ἔφτασε νωρίτερα γιά νά μπορέσουμε ὅλοι (τό πόσοι, θά τό δοῦμε παρακάτω) νά καταλάβουμε τή σημασία τῶν πολιτισμοῦ καί τοῦ ὀλυμπισμοῦ γιά τή ζωή μας γενικότερα. Ἐμπρός, λοιπόν, γιά «έναν πολιτισμό τῶν πολιτισμῶν», ὅπως εἶναι καί τό καταπληκτικό σύνθημα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, καί ὅποιος ἀντέξει.

Καί τί δέν γίνεται ἤ θά γίνει πού νά μήν ὑποστηρίζεται ἀπό αὐτόν τόν νεοσύστατο θεσμό: τήν Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα. Τί Σαλώμη μέ τά ἑφτά πέπλα, τί Μήδεια ἀπό τήν Ἰσπανία, τί Ἡλέκτρα, Λυσιστράτη καί ἄλλες διάσημες γυναῖκες τῆς ἀρχαιότητος, τί πανηγύρια καί χοροί, τί πολυπολιτισμικότητα, πολυεθνικότητα, πολυχρωμία, πολυφωνία ἀλλά καί πόση πολυφαγία, πόσα πολυέξοδα γεγονότα καί πόσο πολυχρῆμα χρειάζεται ἓνας ἄνθρωπος γιά νά παρακολουθήσει ὅλες αὐτές τίς πολυσυλλεκτικές καί πολύχρωμες φιέστες!

Ὡς ἀστεῖο μπορῶ νά δῶ, γιά παράδειγμα, τήν πολυέξοδη διοργάνωση ἑνός διεθνoῦς φήμης φεστιβάλ μουσικῆς ἔθνικ, μιλῶ γιά τό Womad, τό ὁποῖο ἔγινε φέτος μέ τή συμβολή τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας, ὅπου οἱ μόνοι —καί ὄχι μόνο— πού ἀποκλείονταν, λόγω τῆς ὑψηλῆς τιμῆς τοῦ εἰσιτηρίου, ἦταν αὐτοί πού θά εἶχαν κάθε λόγο νά πᾶνε: Μαροκινοί, Αἰγύπτιοι, Πακιστανοί, Ἀφρικανοί, ὅσοι δηλ. εἶναι μετανάστες στήν Ἑλλάδα, μιά καί τά περισσότερα συγκροτήματα πού συμμετεῖχαν ἔπαιζαν μουσικές αὐτῶν τῶν χωρῶν. Τό ὑποτίθεται πολυπολιτισμικό, τό μήνυμα γιά χῶρο στή διαφορά καί ἄλλες τέτοιες γενικολογίες, πού ἔχει πολύ εὐκολες τό ὑπουργεῖο, ἀναιροῦνται ὅταν οἱ μόνοι ξένοι πού ὑπῆρχαν ἐκεῖ, ἐκτός ἀπό τούς καλλιτέχνες, ἦταν ὁμάδα Πακιστανῶν πού καθάριζαν τόν χῶρο. Μεταξύ αὐτῶν προστίθενται καί ἐξαιρετικά πολλοί Ἑλληνες, ὅσοι δηλαδή δέν διέθεταν εὐκολα 40 εὐρώ καί πάνω, τιμή ταρίφα πιά γιά ὅλες τίς ἐκδηλώσεις.

Ὅσοι δέν κατάλαβαν ὅτι στό γεγονός ἐκεῖνο εἶχε μπλεχτεῖ καί ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα δέν ἔχουν παρά νά θυμηθοῦν τά ὀνόματα τῶν τριῶν σκηνῶν πού διέθετε τό ἄλσος Γουδιoῦ: Θάλεια, Κλειώ, Ἐρατώ. Κλειώ ἢ «κλειστή» αἴθουσα (δέν ξέρω πῶς προκύπτει αὐτό, μπορεῖ ἢ Κλειώ νά ἦταν αὐτό πού λέμε «κλειστός τύπος»), Ἐρατώ ἢ «μεγάλη» σκηνή καί ἢ Θάλεια, ἢ προστάτιδα τῆς κωμωδίας, εἶχε στρατοπεδεύσει στή «μικρή» σκηνή, ὑπονοώντας ἴσως πῶς δέν εἶναι τόσο μεγάλη κωμωδία ὅλα ὅσα γίνονται στήν Πολιτιστική. Τελοσπάντων, ἄς μήν μποῦμε σέ σημειολογικές ἀναλύσεις. Ἡ οὐσία εἶναι ἄλλοῦ: στό μεταμοντέρνο μήνυμα γιά ἓναν νέου τύπου πολιτιστικό ὀλοκληρωτισμό, γιά ἓναν Πολιτισμό über alles, γιά τόν «Πολιτισμό τῶν Πολιτισμῶν» (κάτι σάν τό ἀφρόγαλα), πού μεταφέρει τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, στό ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἐνισχύονται ἀπό πολυεθνικές μουσικές ἐκδηλώσεις μέχρι μεγάλες ἑταιρεῖες, ὅπως ἡ ἑλβετική ἑταιρεία ρολογιῶν Swatch, ἢ ὁποῖα προώθησε τή νέα συλλογή της ὑπό τόν μανδύα τῆς τέχνης καί τοῦ ἀθλητισμοῦ. Ὅλα μαζί;

Ἀντιφάσεις, θυμηδίες καί ἀφελῆ ἐρωτηματικά

Τό ἐπιχειρησιακό πρόγραμμα «Πολιτισμός» εἶναι ἓνα ἀπό αὐτά πού θά χρηματοδοτηθοῦν ἀπό τό Γ΄ Κ.Π.Σ. Ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα ἐντάσσεται σέ αὐτό τό πλαίσιο. Τά χρήματα πού θά ξοδευτοῦν γιά αὐτή τήν ἱστορία, κατά τήν περίοδο 2001-2004, ἀνέρχονται στό ποσό τῶν 40 (καί βλέπουμε) δισεκατομμυρίων δρχ. Ὅπως σέ κάθε μέτρο πού λαμβάνεται ὑπάρχει πρόβλεψη γιά τούς ἄμεσα καί ἔμμεσα ὠφελούμενους, ἔτσι κι ἐδῶ οἱ «ἔμμεσα ὠφελούμενοι» ἀπό τή διοργάνωση διαφόρων ἐκδηλώσεων περιγράφεται στή συνοπτική ἐκθεση τοῦ προγράμματος «Πολιτισμός» ὅτι εἶναι οἱ θεατές (!).

Ἐγώ, λοιπόν, ὡς «ἔμμεσα ὠφελούμενη» ἀπό τά μεγίστης καλλιτεχνικῆς καί ἄλλης ἀξίας ἐπικοινωνιακά γεγονότα τῆς Πολιτιστικῆς θά ἤθελα γιά νά παρακολουθήσω μερικές μόνο ἀπό τίς παραστάσεις τοῦ καλοκαιριοῦ τό λιγότερο ἄλλον ἓναν μισθό. Πρέπει νά μοῦ περισσεύουν δηλαδή χρήματα γιά νά μπορέσω νά ὠφεληθῶ ἀπό τό μέτρο. Δέν πειράζει, θά μοῦ πεῖτε, ὑπάρχουν καί ἄλλοι πού τούς περισσεύουν ἀλλά τότε τί σημαίνει ἡ ρήση τοῦ κ. Βενιζέλου ὅτι δηλαδή «ὁ πολιτισμός θέλουμε [ἔμεῖς ἢ κυβέρνηση δηλαδή] νά εἶναι ἓνα δημόσιο ἀγαθό, προσιτό στοὺς πάντες, δέν παύει ὅμως νά συνδέεται μέ μιά τεράστια βιομηχανία, μέ τήν ὀπτικο-ακουστική βιομηχανία, μέ μεγάλες ἐπενδύσεις, συμφέροντα καί ἀγορές»;¹ Δηλαδή, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά εἶναι προσιτό καί θέλουμε νά εἶναι, τελικά τί συμβαίνει;

Ἄν ἤθελε κάποιος νά παρακολουθήσει, ἄς ποῦμε, τήν «Πολιορκία τῆς Κορίνθου» τοῦ Ροσίνι στήν Κόρινθο, θά ἔπρεπε νά δώσει ἀπό 85 μέχρι 110 εὐρώ. Μία παράσταση πού στοίχισε 750 ἑκατομμύρια δρχ. λογικό εἶναι βέβαια νά ἔχει τόσο ὑψηλό εἰσιτήριο. Παρεμπιπτόντως ἡ Λυσιστράτη τοῦ Θεοδωράκη, πού στοίχισε 800 ἑκατομμύρια δρχ., εἶχε φτηνότερο εἰσιτήριο, 25-60 εὐρώ.

Νά θέσω πάλι τό γνωστό κοινότοπο πιά ἐρώτημα. Πῶς εἶναι δυνατόν νά στοιχίζει μία παράσταση σχεδόν ἓνα δισεκατομμύριο δρχ.; Δέν μπορεῖ κάτι μοῦ διαφεύγει. Ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἡ ἐνδιαφέρουσα ἰδέα τῆς παρουσίας ἔργων ὄπερας στό φυσικό χῶρο ἐξέλιξης τῆς πλοκῆς τους κρίνεται μᾶλλον ἀσύμφορη γιά τούς μελλοντικούς θεατές. Ἔτσι πάλι δέν θά μπορέσουμε νά δοῦμε τίς προγραμματισμένες παραστάσεις: «Ἡ Ἀριάδνη στή Νάξο» τοῦ Στράους καί ὁ «Ἰδομενέας» τοῦ Μότσαρτ στήν Κνωσσό. Εὐτυχῶς πού δέν ζοῦν οἱ συνθέτες, γιατί, ἂν ἔπρεπε νά πληρωθοῦν καί αὐτοί (ὅπως πληρώθηκαν ὁ Θεοδωράκης ἢ ὁ Παπαθανασίου), τό κόστος θά ἦταν μᾶλλον ἀσύλληπτο.

Ἀπό μιά πρόχειρη ματιά στίς τιμές τῶν εἰσιτηρίων καί στό κόστος παραγωγῆς διαφόρων ἐκδηλώσεων πού ἔχουν περιληφθεῖ στό πρόγραμμα τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας ἀλλά καί ἄλλων πού περιλαμβάνονται στό πρόγραμμα τοῦ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, βγαίνουν τά ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1. Σέ γενικές γραμμές στό Ἡρώδειο δέν ξεμπερδεύεις μέ κάτω ἀπό 50 εὐρώ, στό Λυκαβηττό τουλάχιστον 40 εὐρώ, στό Θέατρο Βράχων κάτι γίνεται, μόνο 20, ἀλλά σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας τή βγάξεις στή φτήνια. Οἱ πολιτιστικές ἐκδηλώσεις πού διοργανώνονται στήν Ἀθήνα κρίνονται ἀσύμφορες γιά τούς «ἔμμεσα ὠφελούμενους». Αὐτοί καλό θά εἶναι νά μετακομίζουν τήν καλοκαιρινή περίοδο σέ καμιά ἄλλη πόλη τῆς ἐπικράτειας, ὅπου μόνο τό κα-

λοκαίρι κάτι γίνεται, γιατί τόν ὑπόλοιπο χρόνο οὔτε μύγα πολιτιστική δέν κουνιέται. Παρατήρησα τό ἐξῆς δέ: ἡ ἴδια παράσταση μπορεῖ νά κοστίζει στό Λυκαβηττό 90 εὐρώ (π.χ «Κάρμεν Φλαμένκο» μέ 30 Ἴσπανούς χορευτές) ἐνῶ στή Θεσσαλονίκη 45 καί στή Βέροια 40 εὐρώ! Μᾶλλον δίνονται ἔμμεσα κίνητρα γιά τήν περίφημη ἀποκέντρωση στούς «ἔμμεσα ὠφελούμενους» πολίτες ἀλλά μόνο κατά τούς μῆνες Ἰούνιο ἕως καί Σεπτέμβριο. Τό ἴδιο καί στή «Σαλώμη»: 90 εὐρώ στό Ἡρώδειο, 30 στή Θεσσαλονίκη. Μπορεῖ στήν Ἀθήνα ἡ Σαλώμη νά ἔβγαλε περισσότερα πέπλα... Δέν γνωρίζω.

Ἡ μόνη φτηνή συναυλία πού ἔγινε ἦταν τῶν Karmina Burana πού παίχτηκε μόνο στή Θεσσαλονίκη. Αὐτή κόστιζε ἀπό 10 ἕως 25 εὐρώ. Νά ὑποθέσω ὅτι συγκινεῖ ἡ μουσική αὐτή τό ΠΑΣΟΚ – θυμίζοντάς του ἄλλες ἐποχές, π.χ. ὁμιλίες Ἀντρέα Παπανδρέου τό 1981; Ἡ ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς, καθότι ψηφοφόροι στήν ἐκλογική περιφέρεια τοῦ κ. Βενιζέλου, τυγχάνουν εὐνοϊκότερης μεταχείρισης; Ποιός ξέρει.

2. Περιέργως ὅσα ἔργα δέν ἐντάσσονται σέ μεγάλοςχημους θεσμούς ἢ ὅ,τι παρεμφερές στοιχίζουν φτηνότερα καί ἐπίσης περιέργως μερικοί δῆμοι πού ὀργανώνουν καλοκαιρινά φεστιβάλ μπορεῖ νά ἔχουν ἀπό συμβολικό εἰσιτήριο, π.χ. Φεστιβάλ Ναυπλίου 10 εὐρώ, ἕως ἐλεύθερη εἴσοδος γιά τό κοινό, ὅπως ὁ Δῆμος Ἰωαννίνων. Μέ τά πολιτιστικά ἐξάλλου δέν ἰσχύει ἡ γνωστή παροιμία: «τό φτηνό τό παπούτσι τό τρώει ὁ σκύλος»: ὑπάρχουν ἀρκετές ἀξιόλογες παραστάσεις πού δέν στοιχίζουν ὁ κοῦκος ἀηδόνι.

3. Ρίχνοντάς κάποιος μιά ματιά στό κόστος παραγωγῆς συγκεκριμένων παραστάσεων μᾶλλον σοκάρεται ἀπό τό ὕψος τους. Ἄν δέ, συγκρίνει αὐτά τά ποσά μέ ὅσα διατίθενται σέ ἄλλα ἔργα ὑποδομῆς διαπιστώνει τήν εἰρωνεία τοῦ πράγματος. Π.χ. 800 ἑκατομμύρια δρχ. κόστισε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ Λυσιστράτη τοῦ Θεοδωράκη, 1,2 δισ. ἡ παράσταση τοῦ Παπαθανασίου, 1,5 δισ. τά χρήματα πού διατίθενται σέ διαφημιστική ἐταιρεία γιά τήν προβολή τῆς «Πολιτιστικῆς τῶν Πολιτιστικῶν», τό ἴδιο δηλαδή πού στοίχισε γιά νά στηθοῦν 300 τάξεις ὑποδοχῆς παλιννοστούντων καί ἀλλοδαπῶν μαθητῶν ἢ τό ἴδιο πού στοιχίζει ὁ βασικός ἰατρικός ἐξοπλισμός ἐνός μικροῦ περιφερειακοῦ νοσοκομείου.

Δέν ξέρω πῶς θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ τό φαινόμενο τῆς ὑπερσυγκέντρωσης τῶν δισ. σέ λίγους κάθε φορά, ἐκλεκτούς ὅπως φαίνεται. Ἀντιφατικά μοτίβα, πού ὀδηγοῦν καί αὐτά μέ τή σειρά τους στήν ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς ἔννοιας πού ἀγωνιωδῶς ψάχνουμε, τοῦ Πολιτισμοῦ τῶν ἀληθινῶν, τοῦ μεγάλου, τοῦ «Πολιτισμοῦ τῶν Πολιτισμῶν». Αὐτό ὅμως πού σίγουρο ἔχουμε βρεῖ, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, εἶναι ἡ πολυτέλεια τῆς πολυτέλειας, ὁ φαναρισμός τοῦ φαναρισμοῦ, ἡ ὑποκρισία τῆς ὑποκρισίας, ἡ σπατάλη τῆς σπατάλης, ἡ ρητορεία τῆς ρητορείας, ἡ κοινοτοπία τῆς κοινοτοπίας, ὁ ἐντυπωσιασμός τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ, ἡ χυδαιότητα τῆς χυδαιότητας. Θά ἔκλεινα καί ἄλλα οὐσιαστικά ἀλλά βαριέμαι καί ἐπιπλέον πάω νά ψάξω τόν πολιτισμό χωρίς Π κεφαλαῖο, ἐάν βέβαια ὑπάρχει πιά.

Μαρίνα Κόντη

1. Ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ Εὐ. Βενιζέλου στό Διεθνές Συμπόσιο μέ θέμα «Ξανασκεφτόμαστε τόν Πολιτισμό», 21/9/2001.

Γιά τήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση»

Σήμερα (30 Ἰουνίου) πέφτει ἡ αὐλαία τοῦ 17ου Παγκοσμίου Κυπέλλου Ποδοσφαίρου. Ἡ ἐστιασμένη στά γήπεδα τῆς Ἰαπωνίας καί τῆς Κορέας προσοχή ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων κατοίκων τοῦ πλανήτη θά διαχυθεῖ ἀπό αὔριο στά ἄλλα γήπεδα τῆς καθημερινότητας. Οἱ ποδοσφαιρόφιλοι διαρκείας θά ξαναστρέψουν τό βλέμμα ἕκαστος πρὸς τόν Ὀλυμπιακό του. Μετά ἀπό ἐξήντα τέσσερις εἰκονικές ἀναπαραστάσεις πολεμικῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα σέ τριάντα δύο ἔθνικες ομάδες νοστάλγησαν τό ἀλατοπίπερο τῶν συγκρούσεων τῆς «δικῆς τους ομάδας» μέ τήν «ομάδα τῶν ἄλλων», νοστάλγησαν τήν ἀπαλλαγμένη ἔθνικισμοῦ ἰδιοτέλεια τοῦ σωματείου τους, τήν ἐπανάληψη τῶν «ἐμφυλίων μαχῶν».

Ἡ συνάφεια αὐτοῦ τοῦ Μουντιάλ μέ τήν «παγκοσμιοποίηση» ἦταν, ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἐντονότερη τῶν προηγούμενων. Εἶναι ἡ δεύτερη φορά πού παραχωρεῖται τό προνόμιο διεξαγωγῆς Μουντιάλ σέ ποδοσφαιρικά «τριτοκοσμική» περιοχή (καί ὑπῆρχε γιά πρώτη φορά συνδιοργάνωση ἀπό δύο χῶρες). Ἡ ἐπανάληψη μιᾶς τέτοιας χειρονομίας, τόσο σύντομα, ἐπιβεβαιώνει τή δυναμική ταχείας ἐπέκτασης τῆς ποδοσφαιρικῆς ἀγορᾶς παγκοσμίως. Μεταξύ τοῦ 15ου Μουντιάλ πού διεξήχθη γιά πρώτη φορά σέ ποδοσφαιρικά «τριτοκοσμική» περιοχή, στίς ΗΠΑ τό 1994, καί τοῦ τωρινοῦ, μεσολάβησε μόλις ἕνα Μουντιάλ στή Γαλλία τό 1998. Αὐτή, λοιπόν, ἡ χειρονομία ἐγκαινίασε τήν ἐπέκταση τῆς ποδοσφαιρικῆς βιομηχανίας στίς νέες «ἀναδυόμενες» ἀγορές τῆς Ἰαπωνίας, τῆς Κορέας, τῆς Κίνας καί ὄχι μόνον (ὁ πληθυσμός ὅλων τῶν «ἀναδυομένων» ἀγορῶν ξεπερνᾷ κατά πολύ τόν πληθυσμό τῶν μητροπόλεων τοῦ ποδοσφαίρου).

Ἡ Εὐρώπη, ἡ κοιτίδα τοῦ ποδοσφαίρου, ἡ ὁποία ὑποχρεώθηκε νά παρακολουθήσει τέτοιους ἀγῶνες μέ τόν πρωϊνό καφέ (συμμόρφωση στό «παγκοσμιοποιημένο» ὥραριο) κι ἔβλεπε ἔκπληκτη τόν ἀποκλεισμό τῶν θεωρούμενων πανίσχυρων ομάδων τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ρωσίας, τῆς Πορτογαλίας ἀπό ἀσήμαντες ὡς χθές ομάδες, ἔνοιωσε γιά τά καλά τήν προϋούσα ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση». Ἀκόμη καί ἡ ἀδυναμία της νά ἀποτρέψει κάποια φαλτσοσφυρίγματα «τριτοκοσμικῶν» διαιτητῶν πού ἴσως συνέτειναν στόν ἀποκλεισμό κυρίως τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἰσπανίας — χωρῶν μέ σημαντική ἐπιρροή στήν Παγκόσμια Ποδοσφαιρική Ὁμοσπονδία ὡς χθές τουλάχιστον — ἀποδεικνύει τοῦ λόγου τό ἀληθές.

Κοντολογίς, οἱ γεωγραφικές περιοχές τοῦ πλανήτη πού δήλωσαν τό παρόν στίς διάφορες φάσεις αὐτοῦ τοῦ Μουντιάλ, οἱ ἐθνικές ομάδες πού προχώρησαν περισσότερο, οἱ διαιτητές καί λοιποί ἀρμόδιοι γιά τήν ἐφαρμογή τῶν κανονισμῶν πού πρωταγωνίστησαν, οἱ ἀντιδράσεις τῶν θεατῶν (στά γήπεδα καί ἀνά τόν κόσμο) καί οἱ τοποθετήσεις τῶν ΜΜΕ, εὐδιάζαν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση».

Ἐξάλλου τό ἄρωμα ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» ἔφεραν καί οἱ συνθέσεις τῶν ἐθνικῶν ομάδων τοῦ 17ου Παγκοσμίου Κυπέλλου. Πολλοί (οἱ περισσότεροι;) ποδοσφαιριστές καί ὀπωσδήποτε οἱ καλύτεροι ἀπ' ὅσους ἀγωνίστηκαν σ' αὐτό ἀνήκαν σέ ποδοσφαιρικούς συλλόγους ἐκτός τῶν συνόρων τῆς πατρίδας τους, κυρίως εὐρωπαϊκούς. Φορώντας τή φανέλλα τῆς ἐθνικῆς ομάδας τους βρέθηκαν, προσωρινά, ἀντιμέτωποι καί μέ συμπαῖκτες τους τῶν συλλόγων ὅπου ἀνήκουν. Ἀντιστρόφως, ἀγωνίστηκαν μαζί μέ ὁμοεθνεῖς τους, μέ τούς ὁποίους εἶναι κατά κανόνα ἀντίπαλοι στά ξένα, ὑπέρ τῆς φανέλλας τῆς χώρας τους. Αὐτή ἡ συνέπεια τῆς παγκοσμιοποιημένης ἀγορᾶς ποδοσφαιριστῶν ἦταν ἐντονότερη ἀπό ποτέ. Ἀκόμη, πολλές ἐθνικές ομάδες κατέβηκαν στό 17ο Μουντιάλ μέ ἀλλοδαπούς προπονητές (κορυφαῖο παράδειγμα ἡ μητέρα τοῦ ποδοσφαίρου Ἄγγλια καί ὁ Σουηδός προπονητής της).

Συνέπεια τῶν ἀνωτέρω ἦταν ἡ περαιτέρω προώθηση ἑνός «οἰκουμενικοῦ» στυλ ποδοσφαίρου μέ περιορισμένες παραλλαγές (ἀτομικές δεξιότητες παικτῶν, προπονητῶν, σωματική διάπλαση καί ἐπιβιώσεις ὀρισμένων ἰδιαιτεροτήτων τῶν κλασικῶν «ἐθνικῶν σχολῶν»). Γενικότερα, οἱ δρομολογημένες ἐδῶ καί δύο-τρεῖς δεκαετίες διαδικασίες ἀποεθνικοποίησης τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ποδοσφαίρου ξεβάφουν πιά γιά τά καλά καί τά ἐθνικά χρώματα. [Ἵπενθυμίζω μερικές ἀπ' αὐτές τίς διαδικασίες: ἀπόσπαση τῶν ἐθνικῶν ποδοσφαιρικῶν ὁμοσπονδιῶν ἀπό τίς ἀντίστοιχες κρατικές ἀγκαλιές καί ἐναγκαλισμός τους, παραρτηματοποίηση, ἀπό τή Διεθνή Ποδοσφαιρική Ὅμοσπονδία, πλήρης ἀπελευθέρωση τῆς ποδοσφαιρικῆς ἀγορᾶς, ἀλλαγές κανονισμῶν κυρίως γιά τόν περιορισμό τοῦ «σκληροῦ» παιξίματος καί ὑπέρ τοῦ «ἀθλητικότερου» ἀπό κάθε πλευρά παιχνιδιοῦ, αὐστηρή παρακολούθηση μιᾶς ὁμοιογενοῦς ἐφαρμογῆς τῶν κανονισμῶν ἀπό τή διαιτησία καί αὐστηρότερες ποινές σέ ομάδες καί παῖκτες, πολλαπλασιασμός τῶν ἐπίσημων διεθνικῶν ἀγώνων καί συμμετοχή περισσοτέρων ομάδων σ' αὐτούς, πολλαπλασιασμός τῶν ἐσόδων τῶν διαφόρων φορέων καί τῶν σωματείων ἀπό τίς εἰσπράξεις στοιχημάτων καί τηλεοπτικῶν δικαιωμάτων, πολλαπλασιασμός τῶν τηλεοπτικῶν ἀθλητικῶν ἐκπομπῶν, τοῦ ποδοσφαιρικοῦ Τύπου, ὀγκώδης ποδοσφαιρική φιλολογία καί στόν πολιτικό Τύπο καί λοιπά συναφή.]

Θά περιοριστῶ σέ δύο παραδείγματα, ὄχι τόσο γιά νά ἀποδείξω τό ἀληθές τῶν ἀνωτέρω, ὅσο γιά τήν πρωτοτυπία τους:

α) οἱ παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Σενεγάλης ἀνήκουν σέ γαλλικές ομάδες καί θά μπορούσαν οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς νά ἀγωνισθοῦν μέ τήν ἐθνική Γαλλίας ἄν ἤθελαν καί φρόντιζαν γιά τά τυπικά (ἀντιστρόφως, οἱ παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Γαλλίας ἀνήκουν σέ συλλόγους ἐκτός Γαλλίας· κρίμα γιά τήν ποδοσφαιρική Γαλλία πού τούς ἐμπιστεύθηκε καί ἠττήθηκε ἀπό τή Σενεγάλη!).

β) Οἱ πολλοί καί οἱ καλύτεροι παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Τουρκίας (κατέκτησε τήν τρίτη θέση στό Μουντιάλ καί γενικῶς διακρίθηκε) μεγάλωσαν στή Γερμανία ὅπου καί παίζουν μπάλα.

Ἡ Παγκόσμια Ποδοσφαιρική Ὁμοσπονδία (FIFA) φαίνεται ὅτι σημειώνει ἐπιτυχίες στήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση». Αὐτό πού «ὀφείλε» νά εἶναι τό ποδόσφαιρο σέ ἐθνική κλίμακα καί τό πέτυχε, παραδείγματος χάριν στήν Ἀγγλία ἀλλά ὄχι καί στή Βραζιλία (ἄν καί οἱ ποδοσφαιριστές τῆς Βραζιλίας θεωροῦνται «μάγοι» τῆς μπάλας, ἡ ποδοσφαιρική ἀγορά της χωλαίνει σέ συνάφεια μέ τό ἐκεῖ ἔλλειμμα κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας), ἐπιδιώκεται νά ἐπιτευχθεῖ καί σέ παγκόσμια κλίμακα.

Ἐξηγοῦμαι: οἱ ποδοσφαιρικές ομάδες ἐπιζητοῦν, σέ κάθε ἀγώνα, τό ἀποτέλεσμα πού τίς βολεύει. Οἱ παῖκτες ὀφείλουν νά ἀγωνίζονται γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν στόχων τῆς ομάδας τους ἀλλά ἐπιζητοῦν, ταυτόχρονα, καί τήν ἀτομική τους διάκριση. Οἱ παρτιζάνοι, οἱ φανατικοί ὀπαδοί, ἀφενός ἐπιθυμοῦν τή νίκη τῆς ομάδας τους πάση θυσία καί ἀφετέρου ἀγάλλονται τόσο περισσότερο ὅσο πιά ταπεινωτική εἶναι ἡ ἥττα τῆς ἀντιπάλου. Οἱ ποδοσφαιρικές ἐνώσεις, οἱ ὀμοσπονδίες, οἱ πολιτικοοικονομικοί παράγοντες, οἱ στοιχηματζῆδες, τά ΜΜΕ, οἱ ἐν γένει θεατές, κοντολογίς ἡ ποδοσφαιρική βιομηχανία, σκοπεύουν ἄλλοῦ. Ἄν καί ἐτερόκλητοι αὐτοί οἱ σκοποὶ ἔχουν ὡς κοινό παρανομαστή τους τό ἀμφίροπον τοῦ κάθε ποδοσφαιρικοῦ ἀγώνα. Τό παιχνίδι ὀφείλει νά παρουσιάζει μιά «ἐλαστική ἰσορροπία ἐντασης» ἀνάμεσα στίς δύο ομάδες, ομάδες σέ ἀνταγωνισμό καί ἀλληλεξάρτηση ταυτόχρονα. Ὁ ἰδιότυπος χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας ἀπαιτεῖ νά βρίσκονται σέ «ἐνταση» καί οἱ δύο πλευρές, νά ἀλληλοὑποχρεώνονται σέ ἀσταθή ἰσορροπία. Ἐτσι διεγείρεται τό ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν κι αὐτοί «ζοῦν τόν παλμό του» ὅσο γίνεται πιά ἔντονα, εἶναι ἐκεῖ. Ἐτσι γεμίζουν τά γήπεδα, καθηλώνονται οἱ τηλεθεατές, ἐνισχύεται τό ἀστάθμητον καί συνεπῶς ὁ τζίρος τῶν στοιχημάτων.

Ἄν ἡ μία ομάδα ὑπερισχύει συντριπτικά τῆς ἄλλης, ἄν κερδίζει μέ πολλά τέρματα διαφορά, ἄν ὁ ἀγώνας εἶναι ἄνισος, μοιραίως θά εἶναι ἀδιάφορος καί

ἀπογοητευτικός. Οἱ κανονικότητες πλήττουν μέχρις συρρικνώσεως καί τόν ποδοσφαιρικό τζόγο. Γιά νά πουλάει καλά τό ἐμπόρευμα ποδόσφαιρο πρέπει νά ἔχει αὐτό, τουλάχιστον, τό χαρακτηριστικό. Ἐάν ἐπιπλέον συνοδεύεται κι ἀπό πρόσθετες περίτεχνες ἀτομικές ἐνέργειες τῶν ποδοσφαιριστῶν, ἄν διαιτητεύεται δίκαια, τόσο τό καλύτερο.

Τό σύγχρονο ποδόσφαιρο εἶδε τό φῶς τῆς ἡμέρας στήν Ἀγγλία (βλέπε Ἐπισημοῦς καί ἐλεύθερος χρόνος στήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, Νόρμπερτ Ἐλίς καί Ἐρικ Ντάνινγκ, Δρομέας, 1998). Ὑποστηρίζουν οἱ ἐν λόγῳ συγγραφεῖς ὅτι ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀθλητισμοῦ καί εἰδικότερα τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι ἀκατανόητη ἔξω καί χώρια ἀπό τή γενικότερη κοινωνική ἐξέλιξη, ἔξω καί χώρια ἀπό τή διαδικασία κοινωνικοπολιτικῆς εἰρήνευσης, ἔξω καί χώρια ἀπό τή στάση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἀπέναντι στή βία. Ὑποστηρίζεται, κοντολογίς, ἡ συνάφεια, ἄν καί ὄχι αἰτιώδης (ὑπάρχουν καί συμπτωματικά γεγονότα), ἀνάμεσα στό κοινοβουλευτικό πολίτευμα (πρωτοεμφανίσθηκε στήν Ἀγγλία) καί στήν ἐξέλιξη τῶν σύγχρονων ἀθλητικῶν ἀναμετρήσεων.

Στούς ποδοσφαιρικούς τοπικούς ἀγῶνες τῆς πρώτης περιόδου (σέ ἀνοικτούς χώρους χωρίς αὐστηρούς καί προκαθορισμένους κανόνες) παιχίδι καί παῖκτες διαπλέκονται στενά: «μιά ἀπρόσμενη κίνηση, ἡ ἰδιορρυθμία ἑνός παίκτη πού ἄρρεσε στούς ἄλλους, μπορούσε νά μεταβάλλει τό παραδοσιακό σχῆμα τοῦ παιχνιδιοῦ», γράφει ὁ Ἐλίς. Ἀλλά ἡ μέριμνα τῶν κλάμπ γιά τή διαμόρφωση κανόνων καί γιά τήν τήρησή τους εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν προοδευτική αὐτονόμηση τοῦ παιχνιδιοῦ σέ σχέση μέ τούς παῖκτες.

Στίς δεκαετίες τοῦ 1860 καί τοῦ 1870 ἡ ἀτομική ντρίπλα συνιστοῦσε τήν πεμπτούσια τοῦ ποδοσφαίρου σέ συνάφεια μέ τά τότε κοινωνικά χαρακτηριστικά του («παιζόταν ἀπό τούς μεγάλους μαθητές τῶν public schools καί τά μέλη τῶν μεσαίων καί ἀνωτέρων τάξεων γιά τή διασκέδασή τους», γράφουν οἱ Ἐλίς καί Ντάνινγκ). Ἡ χειραφέτηση, ὅμως, τοῦ ποδοσφαίρου ἀπό καί ἐναντία στό πατρονάρισμα τῆς μεσαίας καί ἀνώτερης τάξης τή δεκαετία τοῦ 1880 (σημαντικό γεγονός θεωρεῖται ὁ θρίαμβος τῆς Μπλάκμπερν ἐπί τῆς Ὀλντ Ἐτόνιας κατά τόν Ἐρικ Χόμπσμπομ στό «Ἐξχωριστοί Ἄνθρωποι» - «Ἡ δημιουργία τῆς ἐργατικῆς τάξης», Θεμέλιο, 2001), ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ομάδων, ἡ ἐπίσημη ἐπαγγελματοποίηση τό 1885, ἡ δημιουργία τῆς Λίγκας τό 1888, ἡ διοργάνωση ἐπίσημων ἀναμετρήσεων, ἡ ὀξυνόμενη ἀντιπαλότητα μεταξύ τῶν ομάδων, ἡ διευρυνόμενη ἐπιρροή ἑνός προλεταριακοῦ κοινοῦ πού πληρώνει εἰσιτήριο γιά νά παρακολουθήσει τό παιχνίδι καί στοιχηματίζει, κατέστησαν τό ποδόσφαιρο ἐθνικό ἀθλητικό θέαμα.

Σέ συνάφεια μ' αὐτές τίς ἐξελίξεις ἀνετράπη καί ἡ ἰσοροπία μεταξύ ἀτο-

μικῆς ντρίπλας καί πάσας, μεταξύ ἀτομικοῦ καί ὁμαδικοῦ πνεύματος, μεταξύ τζέντλεμαν καί μαζῶν. Ἐκτοτε, τό ἀγγλικό ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα ἐξελίχθηκε σέ ἓνα ἀπό τά πιό μαζικά, τά πιό ἐνδιαφέροντα, ἴσως στό πιό ἐμπορευματοποιημένο πρωτάθλημα, καθόσον ἀγώνισμα «ἰσορροπίας ἔντασης» μεταξύ ἄλλων.

Ἀπό τήν πρώτη ἀνάγνωση τοῦ 17ου Μουντιάλ διέκρινα ὅτι ἡ παγκόσμια ποδοσφαιρική βιομηχανία ὀδηγεῖ σέ ἀντίστοιχα μέ τά ἀνωτέρω μονοπάτια τήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» καί μᾶλλον ταχύτερα, ἄν καί σέ συνάφεια, ἀπό τήν νεοφιλελεύθερη «παγκοσμιοποίηση».

Σέ μιά δεύτερη, πάντως, ἀνάγνωση οἱ ὑποτιθέμενες ἀρετές συναδέλφωσης τῶν λαῶν μέσω του ἀθλητισμοῦ καί ἐν προκειμένῳ τοῦ ποδοσφαίρου, παραμένουν λόγια τοῦ ἀέρα. Ἄν οἱ ἐκρήξεις βίας τῶν χούλιγκανς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ καί τόσων ἄλλων ὁμάδων εἶναι ἐκρήξεις τῆς πυριτιδαποθήκης μιᾶς ζωῆς χωρίς νόημα, οἱ ἐκρήξεις βίας τῶν Ρώσων, γιά νά περιοριστῶ σέ ἓνα μόνο παράδειγμα, μετά τήν ἦττα ἀπό τήν Ἰαπωνία στό τωρινό Μουντιάλ (ξέσπασμα ὀργῆς στή Μόσχα καί ἄλλοῦ, μέ ἓναν νεκρό) εἶναι ἐκρήξεις πολύ πιό μεγάλων πυριτιδαποθηκῶν, ἐλέω καί τοῦ ποδοσφαίρου. Ἡ συναδέλφωση στό γήπεδο, ἄν ποτέ συμβαίνει, εἶναι προσωρινή καί ἀπλῶς ἐπιβεβαιώνει μιά προηγηθεῖσα, ἐκτός γηπέδου καί γιά ἄλλους λόγους, συναδέλφωση.

Λόγια, ὅμως, τοῦ ἀέρα εἶναι καί οἱ κραυγές καθολικῆς ἀπαξίωσης τῆς βιομηχανίας τοῦ ἀθλητισμοῦ («μηχανή ἀποβλάκωσης»), τοῦ ἀνθρώπου τῶν σταδίων, τοῦ ὁπαδοῦ («ἰκανός γιά κάθε φαυλότητα», «δέν εἶναι πιά ἄνθρωπος»), τοῦ ἀθλητῆ («κακόμοιροι ὑπερπροπονημένοι εὐνοῦχοι», «λαθρέμποροι τῆς στείρας μυϊκῆς δύναμης»), οἱ κλάψεις γιά τήν κληρονομιά πού θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας («τήν πρόστυχη χάρη τῶν ποδοσφαιριστῶν», «τά στάδια, αὐτά τά μπορντέλα τῆς δόξας»). [Βλέπε τή θρηνηλογία τοῦ Κολομβιανοῦ συγγραφέα Ἀλβάρο Μούτις, *Ἐλευθεροτυπία*, 26 Ἰουνίου.] Πρόκειται γιά κραυγές πού δέν βοηθοῦν σέ τίποτε τούς «ἀποκάτω» τοῦ πλανήτη. Ἀκόμη χειρότερα, αὐτοεξανεμίζουν τίς ὅποιες ἀλήθειές τους στήν ἀναπάντητη ἀπορία ἑκατοντάδων ἢ καί χιλιάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀναρωτιοῦνται «τί μᾶς λέτε τώρα;» μιά καί αὐτοῖ ἐπιμένουν νά θεωροῦν τόν ἀθλητισμό καί εἰδικότερα τό ποδόσφαιρο ὡς θύλακα πού κάνει λιγότερο ἀνιαρή καί καταθλιπτική τή ζωή τους. Αὐτές οἱ κραυγές εἶναι τό ἴδιο ἀναποτελεσματικές ὅσο τό σύνθημα «μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι».

Βασίλης Ζουναλῆς

ΓΙΑΤΙ ΠΙΑΝΕΙ Η ΔΗΜΑΓΩΓΙΑ ΤΩΝ ΑΚΡΟΔΕΞΙΩΝ;

του Άγγελου Ήλεφάντη

Αν παρακολουθήσει κανείς τη μεγάλη ανάπτυξη των ακροδεξιών κομμάτων και οργανώσεων σε ολόκληρη την Ευρώπη θά διαπιστώσει ότι οι κύριοι άξονες, γύρω από τους οποίους άρθρώνεται ο λόγος των ακροδεξιών και αποκτᾶ σημαντική ακρόαση ανάμεσα σε λαϊκές μάζες, κυρίως, είναι αφενός οι μετανάστες αφετέρου ή εγκληματικότητα (ή έκρηξη της «άνασφάλειας»). Τά υπόλοιπα στοιχεία (π.χ. αναφορά σε πόξες του ιστορικού φασισμού-ναζισμού, έντονος έθνικισμός, αντισημιτισμός, ρατσισμός, ήθικος συντηρητισμός κλπ.) δέν είναι βέβαια δευτερεύουσας σημασίας, είναι κι αυτά δομικά στοιχεία της ακροδεξιάς ρητορείας. Όμως ή «άνασφάλεια» (έγκληματικότητα) και οι μετανάστες είναι, ακριβῶς, τά στοιχεία εκείνα πού λειτουργοῦν ὡς αἰχμές του δόρατος γιά ν' άποσπάσουν τή λαϊκή – κι όχι μόνον – συναίνεση. Δέν ὑπάρχει άμφιβολία ότι οι ακροδεξιοί άναγνώρισαν στά σημεία αυτά τό προνομιακό πεδίο γιά νά αναπτύξουν τή δημαγωγία τους κι ότι αυτή ή δημαγωγία ήταν δραστική. Συμβαίνει, ὅμως, ή έπιτυχία των ακροδεξιών νά άποδίδεται σχεδόν άποκλειστικά στή δημαγωγία. Τό ίδιο γινόταν και στήν έποχή ανάπτυξης του ιστορικού φασισμού. Στή δημαγωγία είχε άποδοθεῖ ή έπιτυχία του, λές και οι ήγέτες των φασιστικών-ναζιστικών κομμάτων κατάφεραν νά κοροϊδέψουν τίς μάζες κι εύπιστες αυτές έπεσαν στήν παγίδα πού τούς είχε στήσει ή δημαγωγική γοητεία. Τό ίδιο γίνεται και τώρα, παρ' ὅλο βέβαια πού πολλοί έπισημαίνουν ότι αυτή ή ακροδεξιά τροπή στίς πολιτικές συμπεριφορές λαϊκών μαζών, φτωχών Ευρωπαίων γενικά, τροφοδοτεῖται από τήν άποτυχία των κεντρο-

αριστερών κομμάτων ν' ανταποκριθοῦν στίς ὀξυμμένες κοινωνικές τους άνάγκες, στήν επέλαση του νεοφιλελευθερισμοῦ, τήν καταβαράθρωση του κοινωνικού κράτους, τήν έκπτωση τής πολιτικής κλπ. Κι εγώ από τή μεριά μου δέν θά άρνηθῶ τή δραστικότητα τής δημαγωγίας οὔτε, περισσότερο, τή δραστικότητα των κοινωνικών αιτίων πού έξωθοῦν εργάτες, νέους κι άνεργους μακριά από τά κόμματα τής Άριστερᾶς ὅπου παραδοσιακά εκφράζονταν. Πρέπει ὅμως, νομίζω, νά σκάψουμε βαθύτερα και νά άναρωτηθοῦμε γιατί πιάνει ή δημαγωγία, νά μήν τήν θεωρήσουμε δηλαδή ὡς πρωτογενή αίτία, ν' άρνηθοῦμε κατηγορηματικά ότι ὁ ακροδεξιός, ὁ κάθε Λεπέν, είναι ὁ γόης, κάτι σαν τόν μάγο τής φυλῆς πού σαγηνεῦει και ὑπνωτίζει τόν κόσμο. Δέν ὑπάρχουν μάγοι και γόητες. Άν ὁ ακροδεξιός λόγος, χρησιμοποιώντας κυρίως τήν άνασφάλεια (έγκληματικότητα-παραβατικότητα) και τούς μετανάστες πιάνει, αυτό ὀφείλεται στο ὅτι, πάνω στα κρίσιμα αυτά θέματα, συναντᾶ λαϊκές (κι όχι μόνο λαϊκές) άνησυχίες και έγκλήσεις πού δέν τίς δημιουργεί ή ακροδεξιά ρητορική άν και τίς μεγενθύνει και τίς καθοδηγεῖ.

Διότι ή μετανάστευση, μέ τή μαζικότητα πού πήρε τίς τελευταίες δύο-τρεῖς δεκαετίες, έχει δημιουργήσει προβλήματα, εντάσεις και συγκρούσεις. Διότι ή εγκληματικότητα και ή συνακόλουθη άνασφάλεια έχει δημιουργήσει συλλογικούς φόβους, ὑπαρκτούς, και ψυχολογικούς φόβους πού εκτρέφουν φοβικές συμπεριφορές, συντηρητικά άνακλαστικά, έσωστρεφείς άναδιπλώσεις. Διότι μετανάστευση και άνασφάλεια, ὁ μετανάστης και ὁ παραβατικός, πολύ περισσότερο ὁ εγκληματίας του οργανωμένου εγκλήματος αλλά και του καθημερινού, ταυτίζονται και άποβαίνουν συναμφότεροι ή πηγή τής λαϊκής δυσφορίας, ένιστε, ή μάλλον συχνά, πηγή αισθημάτων και συμπεριφορῶν μίσους.

Τό κείμενο αυτό, σε δύο συνέχειες, είχε δημοσιευθεῖ στα «Ένθέματα» τής Αύγῆς τόν μήνα πού πέρασε.

Θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ὅτι ὁ συνήθης ἀντιρατσιστικός λόγος ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα μέ γενικές ἀνθρωπιστικοῦ τύπου κατασκευές, ἀκόμα καί φιλανθρωπικές, μέ ἕναν εὐκόλο καταγγελτισμό, μέ μιάν ἐξιδανίκευση τοῦ μετανάστη, τοῦ «ἄλλου», τῆς ἑτερότητας, ἀκόμη καί τῆς πολιτισμικῆς του ἀβιθηνικότητος, τόν βλέπει σάν τόν βολταιρικό «εὐγενή ἄγριο». Δέν θέλω φυσικά νά τά βάλω μέ τίς ἀντιρατσιστικές-φιλομεταναστατευτικές κινήσεις, δραστηριότητες καί πρωτοβουλίες. Στό κάτω κάτω ἂν κάτι ἐγινε ἐναντίον τοῦ ρατσισμού, ἂν ὑπῆρξαν νεύματα φιλότητας, κινήσεις ἀλληλεγγύης, ὑποδοχῆς, συμπαραστάσεις πρὸς τοὺς μετανάστες, ἂν ὑπῆρξαν πιέσεις πρὸς τὰ κόμματα ἐξουσίας καί τό κράτος γιά τήν υἰοθέτηση φιλομεταναστευτικῶν πολιτικῶν καί μέτρων, ὅλα αὐτά, στήν Εὐρώπη – ἐννοῶ καί στήν Ἑλλάδα – προῆλθαν ἀπό τίς ἀντιρατσιστικές ὀργανώσεις. Κι ἐν πάσῃ περιπτώσει λειτούργησαν, ὅσο μπόρεσαν, γιά τήν ἀνάπτυξη ἑνός πνεύματος φιλότητας πρὸς τοὺς νέους συμπολίτες μας.

Πρέπει ὅμως νά πάρουμε πολύ σοβαρά ὑπόψη τὰ παρακάτω δεδομένα:

Οἱ μετανάστες πού ἦλθαν στήν Εὐρώπη – καί ἦλθαν γιατί οἱ εὐρωπαϊκές κοινωνίες τοὺς εἶχαν ἀνάγκη – δέν εἶναι μιά προσωρινότητα, δέν εἶναι ἕνα «κακό» κύμα, πού κάποια μέρα, σύντομα εικάζεται, θά κοπάσει. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πολιτική τῆς Ε.Ε. καί τῶν κρατῶν ὑποδοχῆς ἡ ἡμέρα τῆς παλιννόστησης στίς πατρίδες τους γιά τοὺς περισσότερους τῶν μεταναστῶν χάνεται κάπου στά βάθη τοῦ μέλλοντος. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦλθαν γιά νά μείνουν. Ἐδῶ, στά μέρη τῆς Εὐρώπης, μένουν, δουλεύουν, γεννοῦν παιδιά, μορφώνονται, προσπαθοῦν νά σταδιοδρομήσουν οικονομικά, νά ἐνσωματωθοῦν πολιτισμικά καί κοινωνικά, στρέφοντας ὁλοένα καί περισσότερο τήν πλάτη στή μακρινή πατρίδα. Εἶναι τόσο ἄξενη γι' αὐτοὺς ἡ μακρινή πατρίδα, τόσο ἐχθρική πολλές φορές, τόσο ἀβέβαιο, ἄγνωστο, ἂν τὰ πράγματα ἐκεῖ θά ἀλλάξουν πρὸς τό καλύτερο. Γι' αὐτό ἡ νέα γῆς γίνεται νέα πατρίς. Στή Γαλλία γιά παράδειγμα ζοῦν πεντέμισυ ἑκατομμύρια Μαγκρεπῖνοι, μουσουλμάνοι, ἤδη Γάλλοι ὑπήκοοι οἱ περισσότεροι. Στήν Ἑλλάδα, παρ' ὅλο πού μέ τήν Ἀλβανία δέν μᾶς χωρίζουν θάλασσες καί ὠκεανοί, πολλές ἀπό τίς ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἀλβανῶν, πού ἦρθαν ἐδῶ, θά μείνουν, θά ἐνσωματωθοῦν στήν ἑλληνική κοινωνία. Κι ἀπό πίσω ἔρχονται ἄλλα ἑκατομμύρια Ἀνατολικοευρωπαῖοι, Ἀφρικανοί, Ἀσιάτες. Ζοῦμε σέ μιά ἐποχή «νέων μεταναστεύσεων». Ἄν αὐτή ἡ πρόβλεψη εἶναι σωστή ἡ Εὐρώπη – καί ἡ Ἑλλάδα – μαζί μέ τοὺς μετανάστες, πού τοὺς ἔχει ἀνάγκη, κληρονομεῖ καί προβλήματα πού δέν τὰ ἔχει ἀνάγκη. Προβλήματα σοβαρά, δυσεπίλυτα, πού γιά τὰ περισσότερα ἡ λύση θά ἔρθει μέσα στή μακρὰ διάρκεια, κι ὄχι σέ δύο τρία τέρμινα, ὅπως πιστεύουν κι ἐλπίζουν οἱ πολλοί. Διότι ἡ συνύπαρξη μεγάλων πληθυσμιακῶν ὁμάδων, ὅπως οἱ μετανάστες, μέ τοὺς ντόπιους εἶναι,

ἡ συχνά γίνεται, συγκρουσιακή. Διότι ἡ συμβίωση ἀνθρώπων διαφορετικῶν γλωσσῶν, διαφορετικῶν πολιτισμῶν, διαφορετικῶν ἐθίμων καί ἀξιακῶν συστημάτων, διαφορετικῶν θρησκειῶν, εἶναι συγκρουσιακή. Δέν ἰσχύει τό ἀφελές «ἄσπρο χέρι-μαῦρο χέρι, εἶμαστε ὅλοι ἀδέλφια». Στό παρελθόν, ἡ μετανάστευση, πού εἶχε ὀνομαστεῖ εἰσβολή ἢ ἐπιδρομή, τῶν Γόθων, τῶν Φράγκων, τῶν Σλάβων, τῶν Νορμανδῶν, τῶν Ἀγγλοσαξῶνων κλπ. συνοδεύτηκε ἐπὶ αἰῶνες ὀλόκληρους μέ ποτάμια αἵματος ὥσπου οἱ «νεήλιδες» νά γίνουν οἱ νέοι «Εὐρωπαῖοι». Τά κράτη ὑποδοχῆς καί ἡ ἴδια ἡ Ε.Ε. – ἀπόδειξη οἱ τελευταῖες ἀποφάσεις γιά τή φύλαξη τῶν ἐξωτερικῶν συνόρων τῆς Ε.Ε. καί τήν πάταξη τῆς λαθρομετανάστευσης – στήν πραγματικότητα υἰοθετεῖ τήν πολιτική καί συμπεριφέρεται μέ τήν ἰδεολογία τῆς «Εὐρώπης-φρούριου». Ἀκριβῶς δηλαδή ὅπως ἡ Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, πρὶν ἀπό δύο χιλιάδες χρόνια, ὅταν στά βόρεια σύνορά της εἶχε ἐγκαταστήσει μικρά καί μεγάλα κάστρα γιά ν' ἀνακόψει τοὺς μετανάστες-ἐπιδρομεῖς. Γιατί; Γιατί καί ἡ Ε.Ε. καί τὰ κράτη φοβοῦνται. Φοβοῦνται τή μονιμοποίηση τῆς ἐγκατάστασης τῶν ξένων στά μέρη μας, τήν ἀπειλή πού ἔρχεται ἀπό αὐτή τή μονιμοποίηση, ἰδίως ὅταν ὁ ἀριθμὸς τους ξεπερνᾷ ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο.

Αὐτόν τόν ἴδιο φόβο αισθάνονται καί τὰ ὑποδεέστερα, ἄρα εὐάλωτα ἀπὸ τοὺς κινδύνους, λαϊκά στρώματα. Δέν εἶναι τό μαῦρο χρῶμα τοῦ δέρματος ἡ τό κίτρινο πού τοὺς φοβίζει. Τοὺς φοβίζουν οἱ ποικίλες ἀνασφάλειες πού δημιουργεῖ αὐτὴ ἡ συγκατοίκηση, καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ ἀπειλές γιά τήν ἐργασία, σέ περίοδο μάλιστα γενικευμένης ἀνεργίας. Τοὺς φοβίζει ἡ συρρίκνωση τοῦ κοινωνικοῦ κράτους καί βλέπουν ὅτι ἀπό τό λίγο κοινωνικό κράτος πού ἔχει ἀπομείνει ἕνα μέρος του θά πάει στοὺς μετανάστες. Τοὺς φοβίζει ἡ συνύπαρξη τῶν παιδιῶν τους μέ τὰ παιδιά τῶν μεταναστῶν. Εἶναι εὐκόλο νά λέμε ὅτι πολλοὶ Εὐρωπαῖοι εἶναι ξενόφοβοι. Ἀλλὰ αὐτός ὁ ψυχολογικός ὄρος – ὑποπτος ἄλλωστε ἐντονου ψυχολογισμοῦ – καλύπτει πραγματικά καί συγκρουσιακά προβλήματα, τὰ μετατρέπει σέ προβλήματα ψυχοθεραπείας.

Τί γίνεται λοιπόν, ὅταν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι; Ἡ μία λύση εἶναι νά μὴ δίνονται λύσεις καί νά παραπέμπονται τὰ προβλήματα στή λύση πού θά φέρει ὁ χρόνος, ἡ μακρὰ διάρκεια. Συμβαίνει αὐτό. Ἡ ἄλλη λύση εἶναι ἡ «Εὐρώπη-φρούριο»: αὐτὴν βλέπουν ὡς ἀναγκαῖα καί ἄμεση λύση καί τὰ λαϊκά στρώματα υἰοθετώντας τό σύνθημα «ἔξω οἱ ξένοι». Μέ αὐτό τό σύνθημα τοὺς ἀπαντοῦν οἱ ἀκροδεξιοὶ καί ταυτίζονται ἡ Ε.Ε. καί τὰ κράτη, ἂν καί τόσο ἡ Ε.Ε. ὅσο καί τὰ κράτη, προσπαθοῦν νά περιορίσουν τή μετανάστευση σὲ ἐπίπεδο τῶν εἰκαζόμενων πραγματικῶν ἀναγκῶν καί ἀντοχῶν, ὀνομάζοντας τοὺς περισσευόμενους «λαθρομετανάστες» πού πρέπει νά μὴν μποῦν σὲ φρούριο. Ὁ Μπλέρ μάλιστα ἐνθυμούμενος τήν πάλαι ποτέ

θαλασσοκράτειρα Μ. Βρετανία προθυμοποιήθηκε νά στείλει τόν στόλο του στή Μεσόγειο νά φρουρεί τήν από θαλάσσης είσοδο στήν Εύρώπη. Μόνο πού δέν διαθέτει τόν ναύαρχο Νέλσον. Θέλω πάντως νά τονίσω ότι τόσο ή Εύρώπη όσο και τά κράτη δέν μπόρεσαν νά δώσουν μιά πειστική απάντηση τόσο στά προβλήματα τών φτωχών ευρωπαϊκών λαϊκών τάξεων όσο κι αυτών τών άλλων, ακόμα πιό φτωχών, πού είναι οί νέοι συμπολίτες μας, οί μετανάστες. Δέν μπόρεσαν δηλαδή νά δώσουν μιά πειστική απάντηση στά προβλήματα τής ευρωπαϊκής έννοποίησης.

Η τρίτη λύση είναι τά άριστερά κόμματα και οργανώσεις, τό καθένα στόν τόπο του και όλοι μαζί σέ πανευρωπαϊκό επίπεδο, νά σταθούν στό πλευρό όλων αυτών τών φτωχών ανθρώπων, ντόπιων και μεταναστών. Νά δείξουν ότι οί κοινωνίες σήμερα, κι όλόκληρη ή Εύρώπη, φτιάχνονται, πρέπει νά φτιάχνονται, και μέ τούς μετανάστες. Νά κατανοήσουν τό αντικειμενικά συγκρουσιακό πεδίο πού διαμορφώνει ή συνύπαρξη πολιτισμών, ή συμβίωση μεγάλων πολιτισμικών ομάδων, και νά δώσει απαντήσεις συγκεκριμένες. Γίνεται αυτό, κάπως. Αυτό όμως τό κάπως πρέπει νά γίνει επίκεντρο τής πολιτικής τών άριστερών, γιατί αυτό είναι τό μέγα σύγχρονο πρόβλημα και πρόβλημα τού μέλλοντος. Αυτή άλλωστε είναι και ή πιό δυναμική απάντηση στους άκροδεξιούς. Στο κάτω κάτω αυτά τά λαϊκά στρώματα, πού ταξικά-πολιτικά εγκαταστάθηκαν στα άκροδεξιά, μπορεί νά γίνουν ό προνομιακός χώρος ανάπτυξης τής άριστερης Άριστερας.

Εν κατακλείδι, υποστηρίζω τήν άποψη ότι ό άκροδεξιός λόγος «πιάνει» επειδή χρησιμοποιεί τά ύπαρκτά προβλήματα πού δημιουργεί στις χώρες ύποδοξης ή μετανάστευση, τίς ανασφάλειες πού δημιουργεί σέ λαϊκά στρώματα κυρίως ή μαζική συσσώρευση οικονομικών μεταναστών από χώρες τού Τρίτου Κόσμου ή τής Ανατολικής Εύρώπης και οί συγκρουσιακές καταστάσεις πού δημιουργεί ή συνοίκηση πληθυσμών προερχομένων από διαφορετικούς πολιτισμούς. Πάνω στό κρίσιο αυτό θέμα ό άκροδεξιός λόγος, προσημαίνοντας τόν «μετανάστη» ως αίτια τής κοινωνικής μειονεξίας τών λαϊκών τάξεων – άνεργοι, εργάτες, αγρότες – συναντά ύπαρκτες έγκλήσεις και άνησυχίες πού δέν τίς δημιουργεί ή άκροδεξιά ρητορική, άν και τίς μεγενθύνει και τίς καθοδηγεί, αλλά προέρχονται απ' αυτές τίς ίδιες τίς χειμαζόμενες τάξεις.

Ό μετανάστης και ό έγκληματίας

Απ' αυτές τίς ίδιες τάξεις προέρχεται και ό φόβος τού έγκληματία. Τού έγκληματία πού κατ' αρχήν φέρεται ένδυνόμενος τά χρώματα τού μετανάστη. Έτσι μετανάστευση και έγκληματικότητα μπαίνουν στό ίδιο καλούπι και διαμορφώνουν τόν έννοχο, τόν ύπαίτιο, άρα και τόν άποσυνάγωγο.

Εδώ δηλαδή διαμορφώνεται ένα αναγωγιστικό

σχήμα πού περιστέλλει τόν έγκληματία στόν μετανάστη, τήν αίτια τής έκτεταμένης έγκληματικότητας-παραβατικότητας στό μεταναστευτικό πλήθος συλλήδην. Κι έτσι εύκολα προβάλλεται ή λύση: άν φύγουν, γετοποιηθούν, περιοριστούν οί μετανάστες ξεμπερδεύουμε και μέ τήν έγκληματικότητα. Τό άπλοϊκό αυτό σχήμα, πού συχνά εκβάλλει σέ ρατσιστικές συμπεριφορές, εκείνο πού αφήνει απ' έξω είναι ή ίδια ή έγκληματικότητα. Η πιό σωστά κάνει μιά έπιλεκτική άναγνωση τών αιτίων και τών φορέων τής έγκληματικότητας φορτώνοντας τό έγκλημα αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά στις πλάτες τού μετανάστη. Οί «μαφίες» είναι πάντα άλλοδαπες: ρώσικες, ρουμάνικες, άλβανικές. Σ' αυτό φυσικά συμβάλλουν και οί καταλλήλως φιλοτεχνημένες στατιστικές. Επί παραδείγματι: όλοι οί συλλαμβανόμενοι λαθρομετανάστες – πού δεβαίως έχουν παραβεί τίς περί λαθρομεταναστεύσεως διατάξεις – διογκώνουν ύπέμετρα τόν παραβατικό λογαριασμό τών άλλοδαπών άφού καταγράφονται ως «έγκληματίησαντες». Σπανίως όμως σκεφτόμαστε ότι ή συντριπτική κατηγορία τών ήμεδαπών «έγκληματιών» έχουν διωχθεί και καταδικασθεί για οικονομικά άδικήματα όπως άκάλυπτες έπιταγές, άσφαλιστικές όφειλές και άλλες λογιστικές άπάτες, πού δέν έχουν νά κάνουν μέ μετανάστες.

Πάντως, πέρα απ' αυτές τίς λαθροχειρίες πού διογκώνει ύπέμετρα ό ρατσιστικός λόγος και τό πνεύμα τής ξενοφοβίας οί κοινωνίες μας πλέον σέ πλάγη παραβατικότητας: από τήν άπλή παράβαση τού Κώδικα Όδικής Κυκλοφορίας (μαζικώς και κατά συρροήν), πού ώστόσο δέν παύει νά είναι άντικειμενική, ως τίς ειδεχθείς περιπτώσεις τού άδίστακτου και οργανωμένου επί πολυεθνικής βάσεως έγκλήματος. Κι αυτό είναι τό μέγα ζήτημα: ή έκτεταμένη και συνεχώς αυξανόμενη έγκληματικότητα παρά τά άστυνομικά μέτρα, τίς άστυνομικές δυνάμεις, τά ηλεκτρονικά μέσα πού τίθενται, σέ όλοένα και μεγαλύτερες δόσεις, στή διάθεση τών διωκτικών αρχών. Στήν πραγματικότητα ή προβολή τού μετανάστη ως προνομιακή μορφή έγκληματία δέν είναι παρά μιά συγκάλυψη τού προβλήματος τής ίδιας τής έγκληματικότητας. Δέν θά άρνηθώ, βέβαια, ότι ύπάρχουν ξένες μαφίες, στυγεροί δολοφόνοι, νονοί τής νύχτας, ξένοι έμποροι ναρκωτικών, καθημερινές διαρρήξεις διαμερισμάτων, άγροικιών και έπαύλεων, κλοπές αυτοκινήτων, βαιοπραγίες στους δρόμους, ληστείες, βιασμοί, τσαντάκηδες, σωματεμπορία μέ δράστες μετανάστες. Και μάλλον τά ποσοστά τους αυξάνουν επικίνδυνα. Γι' αυτό και ό άντιμεταναστευτικός-ρατσιστικός λόγος τού άκροδεξιού, τού δεξιού και τού γείτονα τής διπλανής πόρτας μπορεί και πιάνει, γιατί ή πραγματικότητα τού παρέχει πλέον καθημερινές άφορμές.

Άλλά, τό κύριο ζήτημα είναι ότι στις κοινωνίες μας, τίς σχετικώς ευήμερες και κοινωνικά προοδευμένες, τίς κοινωνίες μας πού δέν τίς σκιάζει πιό ό πό-

λεμος, ο κατακτητής, η πείνα, η δήωση, οι δικτατορίες, ξέφρενες έχουν ανοίξει οι διαδικασίες της παράδωσης όλων των ποινικών, ήθικων, συμπεριφοριακών και πολιτικών κανόνων που οργάνωναν τον κοινωνικό βίο και έγγυούνταν μιά ορισμένη ασφάλεια στα άτομα.

Οί κοινωνίες του κινδύνου

Όλοένα και συχνότερα εμφανίζεται τά τελευταία χρόνια ο όρος «κοινωνίες κινδύνου» ή «επικίνδυνες κοινωνίες». Ανεξάρτητα από την περιγραφική του επάρκεια ο όρος αυτός θέλει να επισημάνει ότι στίς σύγχρονες κοινωνίες πολλαπλασιάζονται τά φαινόμενα και οι καταστάσεις που θέτουν σέ κίνδυνο τή διαβίωση των μελών τους: ο κίνδυνος και ή απειλή κατά τής ζωής, τής ασφάλειας και τής περιουσίας των ανθρώπων αποτελούν πλέον στοιχεία τής καθημερινότητας. Ζούμε σέ μιά «ατμόσφαιρα» επικίνδυνη, τό κακό έλλοχεύει παντού, μπορεί νά πλήξει τόν πίο φιλήσυχο, τόν πίο καλά προστατευμένο πολίτη. Τό έιτζ, τά αυτοκινητιστικά δυστυχήματα, τά ναρκωτικά, ή γενικευμένη παραβατικότητα, ή έξαρση τής εγκληματικότητας, μικροκλοπές, «τσαντάκηδες», διαρρήξεις, ληστείες, εξαφάνιση τροχοφόρων, απαγωγές, διασμοί, συμπλοκές, καταστροφές από τόν χουλγκανισμό, συμμορίες, βανδαλισμοί, ο φόβος του μετανάστη είναι μερικά από τά φαινόμενα που όρίζουν τήν «κοινωνία του κινδύνου» και καθορίζουν νέες συμπεριφορές. Συμπεριφορές φοβικές βέβαια, κι όχι πάντα αντίστοιχες προς τό μέγεθος των επικίνδυνων συμπτωμάτων. Δέν είναι ανάγκη νά ψάξει κανείς πολύ για νά πιστοποιήσει τά φαινόμενα τρόμου και τά μέτρα προφύλαξης που έχουν γενικευθεί: «αντικλεπτικοί» συναγερμοί των αυτοκινήτων, συστήματα ιδιωτικής αστυνόμευσης (group 4 κλπ.), συμβόλαια ασφάλειας έναντίων κλοπών και διαρρήξεων, γυμνασμένα σκυλιά, όπλοφορίες, αυτοδικίες, άρματωμένοι κυνηγοί Άλβανών, κλειδαριές ασφάλειας ύπογραμμίζουν ότι ή κοινωνία μας έχει εγκατασταθεί μέσα στον τρόπο και πληρώνει άκριβά τό αντίτιμο τής προστασίας της, σέ χρήμα, φροντίδες και ψυχολογική άποσάρθρωση. Οί συζητήσεις για ληστείες, διαρρήξεις και κλοπές βρίσκονται στην ήμερήσια διάταξη, αντιπροσωπεύουν πλέον έναν μόνιμο καθημερινό μοτίβο. Ζηλευτή θέση, φυσικά, κατέχει ο φόβος των ναρκωτικών. Δέν ύπάρχει οίκογένεια μέ παιδιά και νέους που νά μήν κατέχεται από τόν φόβο των ναρκωτικών, γι αυτό και ή προτίμηση για τά «καλά» ιδιωτικά σχολεία, που ύποτίθεται παρέχουν άσφαλή φύλαξη των μαθητών τους: ή φύλαξη είναι τό κύριο μέλημα.

Είναι άναμφισβήτητο ότι τά Μέσα Μαζικής Ένημέρωσης και ιδιαίτερα ή τηλεόραση, είναι ύπεύθυνα για τή δημιουργία και τή μετάδοση του γενικού πανικού, καθώς τά σχετικά περιστατικά καταλαμβάνουν ολοένα και μεγαλύτερη έκταση στα δελτία ειδήσεων

και τίς διάφορες έκπομπές. Χωρίς άμφιβολία μπορούμε νά πούμε ότι αυτό του είδους ή ένημέρωση καταλήγει στην τρομοκρατία. Όστόσο, αν ή άμετροέπεια και τό κυνηγητό τής έντυπωσιακής είδησης – τό αίμα και ή καταστροφή πάντα έντυπωσιάζουν – είναι τό βούκινο που πολλαπλασιάζει τόν πανικό και τά φοβικά άνακλαστικά του κόσμου, ή «κοινωνία τής διακινδύνευσης» είναι ένα γεγονός άναμφισβήτητο, που όμως δέν τήν δημιουργούν τά ΜΜΕ. Δέν είναι ήμερες πιά οι πόλεις μας, δέν είναι άσφαλείς οι δρόμοι, ή νύχτα έγκυμονεί κινδύνους, κανείς δέν περπατά τή νύχτα χωρίς νά ρίχνει κρυφές ματιές πίσω του. Μπορεί βέβαια ή Άθήνα νά μήν είναι Σικάγο όπως τήν εικονογραφεί ο γενικός πανικός – και δέν είναι – πάντως δέν είναι πιά εκείνη ή ήμερη πόλη όπου άκόμη και τά πίο στυγερά εγκλήματα ήταν σπάνιες έξαιρέσεις που δέν άνέτρεπαν τούς συμβιωτικούς κανόνες. Η Άθήνα τής φτώχειας, ή φτωχή κοινωνία, δέν τάιζε τά παιδιά της καλά, πάντως δέν τά τρομοκρατούσε: ύπήρχαν και μέσα στή φτώχεια οι γραμμές τής ασφάλειας και τής άλληλεγγύης.

Η τελευταία αυτή συγκριτική παρατήρηση αν έχει κάποια σημασία δέν είναι για νά τροφοδοτήσει τή νοσταλγία για εκείνη τήν εποχή που δέναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Μπορεί ώστόσο νά μάς ύποδείξει ότι ή σημερινή «επικίνδυνη» κοινωνία έξρεται νά αντικαταστήσει τήν κοινωνία τής άλληλεγγύης. Αν προσέξει κανείς όλα τά μέτρα ασφάλειας και προστασίας που τίθενται σέ εφαρμογή, από τά ασφαλιστικά συμβόλαια κατά των κινδύνων π.χ. διάρρηξης ως τίς περίπλοκες κλειδαριές ασφάλειας – που ποτέ δέν άποδεικνύονται άρκετά άσφαλείς –, από τούς μηχανισμούς συναγερμού που άναστατώνουν τίς γειτονίες ως τίς ιδιωτικές αστυνομίες, θά διαπιστώσει ότι όλα βασίζονται σέ θεσμούς ιδιωτικούς. Ο καθένας, μή έμπιστευόμενος πλέον τή δημόσια δύναμη και τούς κοινωνικούς μηχανισμούς άλληλεγγύης, μή έμπιστευόμενος πιά τόν διπλανό του, τήν προστατευτική παρουσία των άγνωστων συμπολιτών του, τήν κάλυψη που προσφέρει ή γειτονία, ο δρόμος, ο κόσμος του δρόμου, προσφεύγει σέ ιδιωτικούς μηχανισμούς, προσπαθεί νά λύσει τό πρόβλημά του άτομικά μέ τό μόνο «σίγουρο» μέσο που διαθέτει: πληρώνοντας τούς ειδικούς που «ξέρουν» νά προστατεύουν. Τούτοι οι «προστάτες» άναλαμβάνουν νά επιβάλουν τήν τάξη, ν' άποτρέψουν τόν κίνδυνο, νά εκμηδενίσουν τήν απειλή. Ο φόβος πάει νά αντιμετωπισθεί μέ τό φόβητρο του ειδικού. Όσο δέ περισσότερο δίδονται αυτές οι πρακτικές, τόσο περισσότερο οι άνθρωποι εγκαθίστανται μέσα στον φόβο, διότι μόνον φοβισμένοι και πανικόβλητοι οι άνθρωποι αισθάνονται τήν ανάγκη νά προσφύγουν στους ειδικούς. Όταν σπάνε οι κοινωνικοί άρμοί, όταν διαλύονται τά πολιτικά, τά κοινωνικά, τά συγγενικά και άλλα αυθόρμητα δίκτυα άλληλεγγύης, όταν διαλύονται οι συλλογικότητες και οι ήθικες δεσμεύσεις τότε τό άτομο, μόνο

του, δέν μπορεί παρά μόνο του νά σώσει τόν έαυτό του. Έκαστος γιά τόν έαυτό του και ό θεός γιά όλους! Άλλά αυτός έχει τραβηχτεί ψηλά.

Έκείνο λοιπόν πού έχει τήν κύρια σημασία δέν είναι ότι εϋημεροϋν οι στατιστικές τής παραβατικότητας, τής εγκληματικότητας, τών ναρκωτικών και τών άλλων κινδύνων. Σημασία έχει ότι εϋημεροϋν κυρίως οι συμπεριφορές έξατομίκευσης και ιδιωτικοποίησης πρώην συλλογικών δραστηριοτήτων, σημασία έχει κυρίως ή προϊούσα έξαφάνιση τού δημόσιου ήθους. Οι στατιστικές τής παραβατικότητας, τών απειλών και τών κινδύνων διογκώνονται άκριβώς γιατί οι άνθρωποι όχρύνονται στό άτομικό πού, μέ όλες τίς κλειδαριές τού κόσμου, είναι πάντοτε άδύναμο και άλυσιτελής. Τό κλείσιμο τού έαυτού στόν έαυτό του δέν διαπαιδαγωγεί και δέν άποτρέπει: προσημαίνει πάντοτε τόν έαυτό του ως τό εύάλωτο θύμα.

Είναι κι ένα άλλο στοιχείο πού έχει ιδιαίτερη σημασία. Άν παρακολουθήσει κανείς τίς στατιστικές τού εγκλήματος τά τελευταία χρόνια θά διαπιστώσει ότι τά εγκλήματα αίματος – φόνοι, τραύματα κλπ. – έχουν περιοριστεί σοβαρά. Κι όταν δέν όφείλονται σέ σοβαρές ψυχικές διαταραχές – μιλά γιά τίς πραγματικές διαταραχές κι όχι εκείνες πού έπινοούνται γιά νά συστήσουν «έλαφρυντικά» μέ τήν έπικουρία και κάποιου «τρελόχαρτου», – τά περισσότερα διαπράττονται κατά τή διάρκεια άδικημάτων πού είχαν σκοπό οικονομικό: φόνοι στή διάρκεια ληστείας, διάρρηξης κλπ. Η συντριπτική πλειοψηφία τών εκδικαζομένων άδικημάτων είναι άδικήματα οικονομικά: πλαστογραφίες, άπάτες, άκάλυπτες έπιταγές, οικονομικά άδικήματα εις βάρος τού δημοσίου, λογιστικές άπάτες, ύπεξαίρεσεις, φοροδιαφυγές, μή καταβολή άσφαλίστρου κλπ. Ένας ολόκληρος έμφύλιος πόλεμος μέ σκοπό τό χρήμα. Τί σημαίνουν όλα αυτά, δεδομένου ότι, στή χώρα μας π.χ. μέ τά χρηστά ήθη, τά οικονομικά άδικήματα συνιστοϋν πλέον μιά μαζική πρακτική κι όχι τήν ιδιαίτερη περίπτωση κάποιου κοσμοκωιδούς πού τόν πιάσανε στό πράσα; Τί είναι αυτός ό «έγκληματίας άνθρωπος», από τόν τσαντάκια πού βουτᾶ τή τσάντα τής γιαγιάς ως τό ληστή μέ τήν κοντόκανη καραμπίνα; Είναι σαφές ότι δέν έχουμε νά κάνουμε μέ τόν εγκληματία τού Λομπρόζο. Δέν πρόκειται οι άνθρωποι μέτρες νά βροϋν τούς «ύβους ή τά στίγματα» τής εγκληματικής φύσης, δέν είναι κάποια εγκληματικά γονίδια πού έσπρωξαν τόν σημερινό παραβάτη στό εγκλημα. Ό κύριος παράγοντας, κατά τή γνώμη μου, γιά τό κύμα τής εγκληματικότητας πού παρατηρείται είναι ή *έλαστικοποίηση ή και ή κατάργηση τού ήθικοϋ κανόνα*. Ό ποινικός κανόνας ύπάρχει. Μάλιστα σέ πολλές περιπτώσεις θωρακίζεται όλο και περισσότερο, ένῶ από τήν άλλη μεριά ποινικοποιούνται όλο και περισσότερες συμπεριφορές: από τή χρήση ναρκωτικών ουσιών ως τήν παράβαση πολλών διατάξεων τού Κώδικα Όδικής Κυκλοφορίας. Γιατί και τά πταίσματα

άδικες και ποινικώς κολάσιμες συμπεριφορές είναι. Άπειρα τά πταίσματα, ως ή άμμος τής θαλάσσης οι παραβάτες.

Η έκπτωση τού ήθικοϋ κανόνα

Τί σημαίνουν όλα αυτά; Κάθε ποινικός κανόνας πετυχαίνει τό σκοπό του, δηλαδή τήν άποτροπή από τό βαρύ ή έλαφρό εγκλημα, άν τήν άδικο πράξη πού περιγράφει και κολάζει τήν αισθάνονται *οι ίδιοι οι άνθρωποι ως άδικο*. Άν οι ίδιοι οι άνθρωποι τήν έχουν αποβάλει από τό άξιακό τους σύστημα, άν τό «ου φονεύσεις», «ου κλέψεις» κλπ. βιώνεται από τόν καθένα ως άξια γιά τόν έαυτό του και γιά τούς άλλους. Κι αυτό τό αποτέλεσμα δέν είναι νομικό αλλά βαθιά ιδεολογικό-ήθικό. Ειδάλλως, άν δέν φονεύουμε και δέν κλέπτουμε μόνον έπειδή φοβόμαστε τίς ποινικές συνέπειες τότε όλοι και θά κλέπταμε και θά φονεύαμε ανάλογα μέ τίς ανάγκες μας. Έργαλειακά.

Είναι άλήθεια ότι στίς σύγχρονες κοινωνίες ύπάρχει πολύ περισσότερη άνοχή και έπιείκεια άπ' όσο σέ παλιότερες έποχές. Κανείς δέν γίνεται Γιάννης Αγιάνης γιά ένα καρβέλι ψωμί, κανείς δέν σαπίζει στό κάτεργα και τίς γαλέρες. Άποτέλεσμα τής δημοκρατίας είναι αυτή ή άνοχή. Πού όμως σκοπός της δέν ήταν νά προωθήσει τήν εγκληματικότητα, αλλά κατά κάποιο τρόπο νά άποποινικοποιήσει συμπεριφορές πού σήμερα πλέον δέν θεωρούνται, και όρθως, ποινικώς κολάσιμες και ήθικώς άπαραδέκτες π.χ. ή όμοφυλοφιλία. Συνέβη όμως μέσα σ' αυτήν τήν άνεκτική κοινωνία ή ιδεολογία τού φιλελευθερισμού, τής έλευθεριακής έλευθεριότητας, τής αυτοπραγμάτωσης («νά είσαι ό έαυτός σου»), τού άνευ όρων και άνευ όριων άνταγωνισμού, τών άποθητικοποιημένων μοντέλων και προτύπων έπιτυχίας – «ή έπιτυχία πάνω άπ' όλα» –, τής κατάργησης άλληλεγγυοτήτων και συλλογικοτήτων, μιάς έντελώς πραγματιστικής και κυνικής λογικής, μιάς εκπαίδευσης χωρίς παιδεία, τής πλήρους άπαξίωσης τών ιεραρχιών, συνέβη λοιπόν νά έλαστικοποιηθούν οι κανόνες συμβίωσης, ή παλαιότερη βλοσυρή και άτεγκτη λογική τού κοινού ήθικοϋ κανόνα νά μήν έχει άντικατασταθεί από ένα δημοκρατικό κι άνεκτικό δημόσιο ήθος πού θά σεβόταν όμως τόν άλληλοσεβασμό. Διαισθάνομαι ότι πολλοί θά θεωρούσαν ότι παίρνω έναν κατήφορο ήθιολογικού τύπου ή άκόμη χειρότερα χριστιανικού τύπου – «μή κρίνετε ίνα μήν κριθείτε» – πρός τούς όποιους δέν τρέφω καμιά ιδιαίτερη εκτίμηση. Άλλά νά: κάποτε μᾶς έλεγαν νά κάνουμε κάθε μέρα μιά καλή πράξη, π.χ. νά βοηθάμε μιά γιαγιά νά περάσει τόν δρόμο. Τά παραδείγματα πού σήμερα έχουμε λένε ότι τής βουτᾶμε τήν τσάντα. Τό νά τής βουτᾶμε τήν τσάντα δέν είναι τόσο καινούργιο, συνέβαινε πάντα. Σήμερα ένῶ συμβαίνει πολύ περισσότερο οι δράστες ενός τέτοιου κατορθώματος δέν ανατριχιάζουν πράττοντάς το, κι άμα λάχει, ρίχνουν

κάτω τή γιαγιά καθώς έφιπποι στό μηχανάκι ενδιαφέρονται μόνον γιά τή λεία τους. Ξέρω ότι τό κοινωνικό έγκλημα, ιδίως των όνομαζόμενων περιθωριακών κοινωνικών ομάδων, των άνέργων, των νέων χωρίς προοπτική, των πάσης φύσεως κοινωνικώς αποκλεισμένων, ακριβώς μέσα σέ τέτοιες συνθήκες βρίσκει τό κατάλληλο, κοινωνικά και ήθικά, έδαφος νά αναπτυχθεϊ, νά πάρει μαζική έκταση. Τά παραδείγματα άφθονούν. Όμως πέραν τούτων των όφθαλμοφανών και όντως δραστικών αίτιών ή παραβατικότητα άνθει όταν ό ίδιος ό ήθικός ή ό πολιτειακός νομικός κανόνας, όταν τό ίδιο τό δημόσιο ήθος και τό δίκαιο ως τέτοιο έχουν καταβαραθρωθεϊ στή συνείδηση των ανθρώπων.

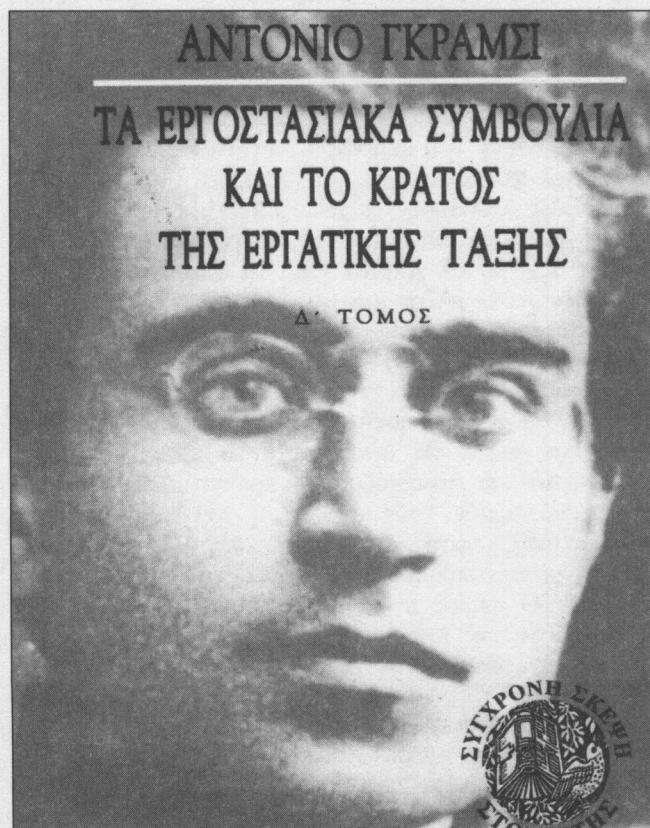
Καθώς δέ στήν κοινωνία μας συμβαίνει νά ζοῦμε – όχι όλοι αλλά πάντως πολλοί – καταναλώνοντας πάνω από τά εισοδήματά μας (χωρίς αυτό νά είναι ιδιαιτέρως έλληνική πατέντα), όταν τό έπιπλέον χρήμα δέν βγαίνει από τήν παραοικονομία, τόν τζόγο, τήν «κονόμα», τή μικρο-μεγαλοδιαπλοκή, τήν άνομία, τήν άρπαχτή, τότε υπάρχει και ή πόρτα τής παραβάσεως. Αυτό τουλάχιστον λένε ή άπειρία των καταπατήσεων γής, των παραβιάσεων νόμων και κανονισμών, των σειρήνων συναγερωμών πού δέν σταματοῦν, άκαταπαύτως. Κίνδυνοι είναι όλα αυτά, άπειρές. Κι εκείνο τό «άγάπα τόν πλησίον σου ως σεαυτόν» δέν είναι παρά ήθικολογία γιά κυριακάτικο κήρυγμα. Γιά νά συνοψίσω μέ τρόπο πού θά τόν ήθελα βάνουσο: ή άστική ιδεολογία, ως άστική ήθική, έχει άποδράσει. Στό έρειπωμένο τοπίο στενάζουν έρειπωμένοι άνθρωποι γιατί και οι άλλες ιδεολογίες τής λαϊκής καταλαγής και άλληλεγγύης, του σοσιαλισμού έχουν κι αυτές άποδράσει. Έτσι, μέσα σ' αυτή τήν άτμόσφαιρα κινδύνου και γενικευμένης άπειλής τί τό πιό φυσικό από τήν κλήση του «100», από τήν επίκληση του ισχυρού κράτους, τής ισχυρής άστυνομίας, τής μπρατσωμένης δημόσιας ή ιδιωτικής δύναμης πού θά έβαζε τάξη και θά διαπαλούκωνε τόν κίνδυνο και τούς επικίνδυνους; Οι «κοινωνίες κινδύνου», οι «έπικίνδυνες κοινωνίες» των κοινωνιολόγων είναι κοινωνίες πού άναζητούν τήν προστασία του ισχυρού κράτους, του κράτους προστάτη (ή νταβατζή: κι ό νταβατζής πού προσφέρει προστασία είναι γέννημα τής vivere pericolosamente κοινωνίας). Όταν ή χλιαρά, όπως θεωρείται, κεντροδεξιά ή κεντροαριστερά δέν τήν προσφέρει, όταν είναι ξενέρωτες και συνάμα έχουν οι ίδιες συντρίψει τούς άρμούς τής άλληλεγγύης, τής συλλογικότητας και του δημόσιου ήθους (σκάνδαλα, σκάνδαλα, διαπλοκές, αισχροκέρδεια...) τότε ό λύκος του Λεπέν πού παραμονεύει έφορμά ως ύαινα. Φυσικό είναι νά τήν πληρώσουν πρώτα οι ξένοι. Ωστόσο, τόσο οι ξένοι παραβάτες, όσο και οι ήμεδαποί – πού άποτελούν τή συντριπτική πλειοψηφία – ξεπερνούν και φτιάχνονται μέσα στην ίδια κοινωνία: μιά κοινωνία πού «άποφάσισε» νά περπατήσει τόν όλισθηρό δρόμο του κινδύνου και τής σχετικοποίησης των ήθικών κανόνων. Είναι οι διακιν-

δυνεύοντες πού δημιουργούν τόν κίνδυνο, τήν άπειλή και τελικά τήν επέλευση του κινδύνου πού πολλαπλασιάζει τό φόβο του κινδύνου και τής άπειλής μέσα σέ ένα καταπληκτικό φαῦλο κύκλο πού όλοένα διευρύνεται κλείνοντας μέσα του όλον τόν κόσμο.

Τό κράτος πυγμής

Δέν ξέρω αν συνολικά μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τήν έλληνική κοινωνία ως κοινωνία κινδύνου, όπως όρισμένοι κοινωνιολόγοι χαρακτηρίζουν τις ΗΠΑ, τήν Άγγλία ή τή Γαλλία. Ίσως τά περιστατικά νά μήν έχουν άκόμη άγγίξει τό κατώφλι, τό όριο πού θά επέτρεπε ένα τέτοιο χαρακτηρισμό. Η κοινωνία μας πάντως είναι φοβισμένη και δείχνει όλοένα και μεγαλύτερη τάση νά εγκαταλείψει τούς δοκιμασμένους τρόπους πού προστάτευαν από τόν φόβο. Όλο και περισσότερο πιστεύουμε ότι θά μπουνάρουν σπίτι μας Ρουμάνοι και Άλβανοί, όλο και περισσότερο συμβιώνουμε μέ τήν ιδέα του έπερχόμενου κινδύνου. Είναι ό καλύτερος τρόπος νά έπέλθει κάποτε πραγματικά.

Εκείνο πού σίγουρα έπέρχεται μέσα σ' αυτό τόν διάκοσμο τής άπειλής είναι ή δεξιά πολιτική, ή πολιτική τής πυγμής. Γιά αυτή τήν πολιτική υπάρχει ευρύ φάσμα πολιτικών δυνάμεων πού μπορεί νά τήν έξυπηρετήσει. Τίς άκούμε κάθε μέρα νά κροταλίζουν.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΕΣ ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ¹

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στις αρχές του 1893 στη μικρή Αθήνα η ροή των αυτοκτονιών φαινόταν – για τα μέτρα της εποχής – απόλυτα φυσιολογική. Ένας εργατικός στο Φάληρο, καθώς δεν μπορούσε να θρέψει την οικογένειά του, ένας τραπεζίτης, της Βιομηχανικής Τραπεζής, που είδε μία επένδυση χιλίων λιρών να εξα-νεμίζεται, μία νέα δεκαοχτώ χρονών, καλλονή, ξανθιά δηλαδή με γαλανά μάτια όπως ήταν τότε το πρότυπο της ομορφιάς για τους Αθηναίους, στον σταθμό του τραίνου, εξαιτίας μιάς εκτός γάμου έγκυμοσύνης. Η αυτοκτονία του Μιμίκου και της Μαίρης, λίγο πριν τελειώσει ο Φεβρουάριος, άλλαξε το σκηνικό και δημιούργησε «παράδοση» στην πρωτεύουσα της Ελλάδας στο πεδίο των αυτοκτονιών, φέρνοντας στη μικρή πόλη – το μέγεθός της, 90.000 περίπου κάτοικοι, ήταν συγκρίσιμο με τα σημερινά Γιάννενα, τη Λάρισα, τον Βόλο, μικρότερο από το σημερινό Ηράκλειο ή την Πάτρα – ιστορίες αίματηρές και περίπλοκες, αντίξιες μιάς ευρωπαϊκής μητρόπολης.

Τό συμβάν δεν ήταν μία άμικτώς γυναικεία αυτοκτονία. Η γυναικεία πλευρά κυριαρχούσε όμως στο σκη-νικό. Η Μαίρη Βέμπερ, Γερμανίδα παιδαγωγός, συνο-δός του γιου του τότε διαδόχου Κωνσταντίνου, είχε όλα τα προβλήματα που ένα κορίτσι εκείνης της επο-χής, στα είκοσι του χρόνια, αντιμετώπιζε. Δεν ήταν ακριβώς έγκλειστη, ήταν όμως, βοηθώντας και του κύκλου των ανακτόρων, μέσα στον οποίο ζούσε, κάτω από συνεχή παρακολούθηση. Δεν ήταν ακριβώς έρμαιο των διαθέσεων της οικογενείας της, θά ήταν όμως άδιανοητο, αληθινή επανάσταση, να κινηθεί ενάντια στην πατρική βούληση και τις σχετικές εντολές. Ξεάλ-λου ή όλη ιστορία είχε όλα τα στοιχεία του «λαϊκού» ρομάντσου όπου ο έρωτας, ή μοίρα, οι συγκυρίες, ή σκηνοθεσία τέλος πάντων, εμπλέκονται και εμπλέκουν τό μαζικό ακροατήριο, τό συνεπαίρνουν και, ίσως ανε-παίσθητα, τό οδηγούν προς νέες αντιλήψεις και παρα-δοχές.

Η νεαρή παιδαγωγός τελείωσε έναν από τους καθιε-ρωμένους της περιπάτους στον δρόμο της Ακρόπολης και ταυτόχρονα έκλεισε τόν κύκλο της ζωής της, πέ-φτοντας στο κενό από τό γείσο του Παρθενώνα. Η αίτια γι' αυτό ήταν άφ' ενός ή πατρική άρνηση να

παντρευτεί τόν έκλεκτό της καρδιάς της, τόν νεαρό επίσης αξιωματικό γιατρό Μιχάλη Μιμίκο και άφ' ετέ-ρου ή ύποψία για τά αισθήματα του τελευταίου, ύπο-ψία που είχαν δημιουργήσει τρεις ανεπίδοτες έπιστο-λές. Έν πάση περιπτώσει όλες οι λεπτομέρειες παρου-σιάζστηκαν μεθοδικά στον Τύπο της εποχής και πολ-λές από αυτές διαιωνίστηκαν στον σχετικό θρύλο. Στο κάτω κάτω τήν υπόθεση διαχειρίστηκε πιό κοντά στίς μέρες μας ή Άλίκη Βουγιουκλάκη – ως Μαίρη Βέμπερ – και ό Ανδρέας Μπάροουλης, σέ μία ταινία που με-τέφερε μέ σχετική ακρίβεια όλες τίς περί των γεγονό-των καταγραφές ή εικασίες της εποχής. Αυτό που έδω μιάς ενδιαφέρει είναι οι επιδράσεις που είχε αυτό τό συμβάν στο κοινωνικό σώμα, οι αλλαγές που έφερε στη στάση των πολλών ως προς τήν έκουσια αυτοκα-ταστροφή.

Τό πρώτο σημαντικό ήταν ή έκτεταμένη συγκίνηση που προκάλεσε τό συμβάν, συγκίνηση που έρχόταν σέ άπευθείας αντίθεση μέ τό κλίμα της άδιαφορίας που συνάντησε ό «αυτόχειρ» στο όμώνυμο διήγημα (τό 1885) του Μιχαήλ Μητσάκη. Σέ αυτό είχαμε μία άν-δρική αυτοκτονία σέ επαρχιακή μάλιστα πόλη, στην Πάτρα, γεγονός που τοποθετούσε τό συμβάν πολύ κοντά σέ αυτό που πρέπει να ήταν ό κανόνας. Η άδια-φορία των γύρω άγγιζε τήν ειρωνεία σχεδόν και τό σημείωμα που άφησε ό αυτόχειρας, «αυτοκτονώ, άς μήν ένοχληθει κανείς!», έδειχνε περιττό. Ποιός είχε διάθεση να ένοχληθει μέ κάτι τέτοιο...

Στή μικρή πρωτεύουσα όμως εκείνου του καιρού τά συμβαίνοντα στά ανάκτορα και στά πέριξ αυτών, άπο-τελούσαν αντίκειμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, γεγο-νός που συνέβαλε στην έκτεταμένη απήχηση του συμ-βάντος. Έκτός όμως από αυτό, ό γύρω από τό φαινό-μενο, τή μόδα άν προτιμάτε, της αυτοκτονίας θόρυβος ήταν ήδη σέ εξέλιξη, τόσο ως άπόηχος της γενικής άνησυχίας που προκαλούσε τό φαινόμενο στο έξωτερι-κό, όσο και ως ύπαρκτό πρόβλημα της Ελλάδας εκεί-νου του καιρού. Από πολλά χρόνια κιόλας, ή αυτοχει-ρία θεωρείτο και έδω μείζον πρόβλημα του καιρού και οι περί αυτής άπόψεις δημοσιεύονταν σέ περιοπτη θέ-ση στα πρωτοσέλιδα των έφημερίδων. Άρκοϋσε μία έξαρση του φαινομένου για να μεταφερθούν στο έδω άναγνωστικό κοινό όλοι οι προβληματισμοί που άνα-πτύσσονταν στή Δύση και να συγκριθούν μέ τά έδω δεδομένα. Τόν Μάιο του 1888, λόγου χάρι, στην πρώ-τη σελίδα του Αιώνα, μετά από κάποια έξαρση της συ-

1. Διάλεξη στο Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών στίς 4 Ίουνίου 2002.

χνότητας τῶν αὐτοχειριῶν, παρουσιάζονταν οἱ πλέον πρόσφατες σχετικές μελέτες στή Γαλλία καί ἐπισημαίνονταν ὅτι τὸ φαινόμενο ἔφθασε στά ἑλληνικά μέρη μετὰ τὴν ἐπανάσταση καί τῆ δημιουργία (εὐρωπαϊκοῦ τύπου) ἐθνικοῦ κράτους, ἐνῶ τονιζόταν ὅτι, παρά τίς ἀντιξοότητες τοῦ βίου μόνο ἓνας (ὁ Ἀνδρέας Λόντος τὸ 1846) ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστὲς τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοκτόνησε.² Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ Ἐκκλησία εἶχε ἤδη κηρύξει τὸν πόλεμο στὴν αὐτοκτονία καί στὴν «ἠθικὴ παρακμὴ» τῆς «προόδου» πού τὴν προκαλοῦσε.

Παρ' ὅλα αὐτά, πέρα ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον πού ὁ συνδυασμὸς ἀνακτόρων καί γενικῆς ἀνησυχίας προκαλοῦσε, τὸ ἀξιοσημείωτο βρισκόταν στὴ γενικὴ στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στοῦ συμβάν. Ἡ διάθεσή τους ἀπέναντι στὴν αὐτόχειρα ἦταν μᾶλλον θετικὴ, περίπου θαναμαστικὴ. Στά δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων δὲν ὑπῆρξε πρακτικὰ ἄρθρο πού νά καταδικάζει τὴν πράξη ἢ πού νά τὴ στηλιτεύει ὡς βαρὺ ἀμάρτημα. Ἀντίθετα ἡ περιγραφή τῆς νεκρῆς ἀγγίζει τὴ λαϊκὴ ἀγιογραφία.

«Θεραπαινίδες ἐκ τῶν ἀνακτόρων μεταβάσαι εἰς τὸ Νοσοκομεῖον εἶχον στολίσει τὴν νεκρὰν νέμψην, μέ ἰα νωπά, ἀφοῦ συγχρόνως τῆς ἠλλαξαν ἐνδύματα καί ἐσταύρωσαν τὰς χεῖρας τῆς. Ἀνεκφραστος γλυκύτες ἐκάλυπτεν τὸ ὄχρον τῆς νεκρῆς πρόσωπον, ὅπερ ὁ Θεὸς εἶχε διαφυλάξει ἀνέπαφον ἵνα διατηρηθῆ καί μετὰ θάνατον ἢ καλλονὴ τῆς αὐτόχειρος, ἢ δὲ λεπτὴ καί μεταξίνη κόμη αὐτῆς εἰς λυτούς πλοκάμους ἔνθεν καί ἔνθεν ἐσχημάτιζε πλαίσιον περὶ τὸ ὄχρον πρόσωπον. Καί διέκρινε τις ἀκόμη τὰ ὠραῖα λεπτὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πτωχῆς γερμανίδος, ἢ ὅποια ἐν τῇ δροσερᾷ ἀνοίξει τῆς ἐπέπρωτο νά εὖρη τὸν θάνατον ἀπὸ τὰ αἰθέρια ὕψη τοῦ ναοῦ τῆς Παλλάδος. Τεθλιμμένοι οἱ παριστάμενοι ἐθέωρουν αὐτὴν ἐνῶ ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ ἐλάμβανεν ἀμυδρὰν ἀπεικόνισιν τῆς ἀποικομένης καλονῆς».³

Ἡ περιγραφή θυμίζει ἐντονα τὴν περίοδο τῆς ἐντονης «ἐξύμνησης», «ἐξιδανίκευσης» – ἂν μπορούμε νά τὸ θέσουμε ἔτσι – τῆς γυναικείας αὐτοκτονίας πού γνώρισε τὸ Λονδίνο στὴ δεκαετία 1850-1860 ἢ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς μητροπόλεις στίς ἀμέσως μεταγενέστερες ἐποχές. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν ἐπιδημιῶν «ἀποκατάστασης τῶν αὐτοκτονούντων» – γιὰ νά παραφράσουμε τὴν περὶ «ἐπιδημιῶν αὐτοκτονίας» φοβία τῆς ἐποχῆς ἦταν ὅτι ἀφοροῦσαν νέες γυναῖκες, θεϊκῆς περίπου μορφῆς, ὠραιότερες στὸν θάνατο ἀπ' ὅ,τι στὴν ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ταπεινὴ ζωὴ τους. Αὐτὲς οἱ ἰδανικὲς νεαρές βυθίζονταν στοῦ κενό, ἔπεφταν ἀπὸ καμπαριὰ, ἀπὸ πύργους, ἢ τὸ συνηθέστερο, ἀπὸ γέφυρες πάνω ἀπὸ ὀρμητικούς καί σκοτεινοὺς ποταμούς. Στίς βρετανικὲς μάλιστα ἀπεικονίσεις τους – καί ὄχι μόνο – ἔπεφταν στοῦ κενό μέ τὰ χεῖρα ἀπλωμένα σὲ σχῆμα σταυροῦ, σὲ σχῆμα φτερῶν ἂν προτιμᾶτε. Καί τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα μπέρδευαν τὰ δεδομένα καί ἔκαναν ὥστε ἡ πτώση πρὸς τὰ Τάρταρα νά μοιάζει πε-

ρισσότερο μέ πτήση πρὸς τὰ ἀστέρια. Αὐτὲς οἱ ὠραῖες γυναικεῖες ὑπάρξεις δὲν εἶναι τρελές, δὲν ἀνάγονταν στὴ σφαῖρα τῆς νευροψυχιατρικῆς, δὲν ἦταν δαμονοσμένες, δὲν ἦταν μάγισσες, δὲν ἦταν ἀμαρτωλές. Ὁ κόσμος πρὸς τὸν ὅποιο ἔφευγαν, ἦταν αὐτὸς τῶν ἀγγέλων, πράγμα πού στὴν καθομιλουμένη σημαίνει ὅτι ἦταν καλύτερος ἀπὸ αὐτὸν πού ἄφηναν πίσω τους. Στὴν πτήση τους δὲν τίς ὄδηγοῦσε ἡ παραίτηση, ἢ ἀσθένεια, ἢ ἀδυναμία, ἢ ἐξάντληση τῶν δυνάμεων. Τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς συνέβαινε. Ἐπιθυμοῦσαν, ποθοῦσαν νά ἀποκτήσουν αὐτὸ πού ὁ γύρω κόσμος τοὺς ἀρνιόταν. Μὲ τὴν σειρά τους ἀρνιόνταν καί αὐτὲς τὸν τρέχοντα κόσμο ἢ, μέ ἄλλα λόγια, τὴ δική τους θέση μετὰ σὲ αὐτόν. Πετοῦσαν λοιπὸν πρὸς τόπους διαφορετικούς, ἐκεῖ ὅπου ἐλεύθερα μποροῦσαν νά ζήσουν τὴ ζωὴ καί νά πραγματοποιήσουν ὅσα ἐπιθυμοῦσαν καί ὄνειρευόνταν.⁴

Δύο μέρες μετὰ, γιὰ νά γυρίσουμε στὴν ἱστορία μας, ὁ Μιχάλης Μιμίκος, ἂν καί φρουρούμενος, αὐτοκτόνησε μέ μιὰ σφαῖρα στὴν καρδιά. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού βρῆκε τὴν ἀγαπημένη του νά πεθαίνει στοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομεῖο τῆς Ἀθήνας, διακήρυξε ξεκάθαρα τὴν πρόθεσή του: «Θά ἔρθω νά σέ βρῶ», «Ἔρχομαι νά σέ συναντήσω». Ὅσο κι ἂν τὸν νουθέτησαν οἱ συνάδελφοι, οἱ ἀνώτεροι, οἱ συγγενεῖς καί οἱ φίλοι του λέγοντας ὅτι ὁ δρόμος ἐνός ἀξιοματικοῦ δὲν εἶναι αὐτός πού ὑπέδειχνε μιὰ γυναῖκα, καί παρά τὰ μέτρα πού πῆραν, δὲν μπόρεσαν νά τὸν σταματήσουν. Ἐπιχείρησε καί αὐτὸς τὸ πέρασμα πρὸς τὸν κόσμο ὅπου ἤδη βρισκόταν ἡ Μαίρη Βέμπερ. Ὁ δικὸς του θάνατος, δεῦτερος καί κατ' ἀπομίμηση, τάραξε πολὺ λιγότερο τὰ νερά στὴν μικρὴ Ἀθήνα. Ἡ τελευταία ἐξάλλου τὸν ἐκδικήθηκε. Ἐνῶ ἡ Μαίρη Βέμπερ, στολισμένη καί ὁμορφη στὸν θάνατό της ἔτυχε κανονικῆς κηδείας – χοροστατοῦντος τοῦ ἱερέα τῶν ἀνακτόρων – στὴν περίπτωση τοῦ Μιχαὴλ ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες τηρήθηκαν. Κανένας ἱερέας δὲν συνόδεψε τὴ σορὸ του, ἂν καί δὲν ἔκαναν τὸ ἴδιο πολλοὶ Ἀθηναῖοι πού ἀντὶ γιὰ ἀπέχθεια πρὸς τὸν δειλὸ, ἐκτίμησαν ὡς θάρρος καί ἀξιοπρέπεια τὴν ἀπόφασή του νά ἀκολουθήσει τὸ δρόμο πού ἡ ἀγαπημένη γυναῖκα ὑπόδειξε. Ὁ Μιμίκος καί ἡ Μαίρη ἢ μᾶλλον ὁ Μιμίκος μέ πρωτοβουλία τῆς Μαίρης, πέρασαν στὸν θρύλο καί στοῦ λαϊκοῦ ρομάντσο, δημιουργώντας παράδοση σὲ αὐτὸ τὸ νέο τρόπο φυγῆς ἀπὸ ἓνα κόσμο πού δὲν μποροῦσε νά τοὺς περιλάβει ὡς ὄντοτες ἀτομικὲς μέ τὰ δικά τους σχέδια καί προσδοκίες, τὸν δικὸ τους αὐτοσεβασμὸ καί αὐτοεκτίμηση.

2. Αἰών, 31 Μαΐου 1888.

3. Ἀκρόπολις, 25 Φεβρουαρίου 1893.

4. Cf. Gates, Barbara, *Victorian Suicide. Mad Crimes and Sad Histories*, Princeton, New York, Princeton University Press, p. 142.

Η εποχή της μεγάλης φυγής

Η αναζήτηση «ένος καλύτερου κόσμου» ήταν μέσα στις τρέχουσες πρακτικές της εποχής. Στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα και στα πρώτα χρόνια του 20ού, ή έννοια φυγή και αναζήτηση στο όνομα μιάς «καλύτερης ζωής», είχαν πολύ σαφές περιεχόμενο. Πολλά, πάρα πολλά, εκατομμύρια ανθρώπων, Ευρωπαίων μάλιστα, άφηναν τα σπίτια, τα χωριά, τον τόπο, τους φίλους και συγγενείς τους και έφευγαν αναζητώντας συχνά ώκεανούς ολόκληρους σε αναζήτηση μιάς καλύτερης τύχης. Σαράντα εκατομμύρια Ευρωπαίοι έφυγαν μέσα σε λίγες σχετικά δεκαετίες (1830-1914) για άλλες ηπείρους.⁵ Η μετακίνηση όμως προς τους τόπους «της ευκαιρίας», προς τα νέα κέντρα οικονομικής δραστηριότητας δηλαδή, δεν ήταν μόνο υπερπόντια. Στο έσωτερικό κάθε κράτους, κάθε περιοχής, κάθε επαρχίας, κάθε χωριού, εκατομμύρια ανθρώπων άφηναν τις εκεί ασχολίες τους και έφευγαν, για τις πόλεις, για παράδειγμα, όπου νέα επαγγέλματα και δεξιότητες υπόσχονταν πολλά ή λίγα. Μά και εκείνοι που γεωγραφικά παρέμεναν στον τόπο τους έπρεπε και αυτοί να προλάβουν την εποχή τους. Παλιές δεξιότητες χάνονταν, νέες ανάγκες, νέες δουλειές, νέες γνώσεις έρχονταν με ρυθμούς που πολλοί δυσκολεύονταν να ακολουθήσουν.

Η μαζική αυτή μετακίνηση ανθρώπων, αυτή η φυγή προς την προσδοκία και το άγνωστο, ήταν μία ανδρική κυρίως υπόθεση. Τό ταξίδι προς τις χώρες της ευκαιρίας – που για πολλούς ισοδυναμούσε με την αναζήτηση του επίγειου παράδεισου – τό έκαναν πρώτοι οι άνδρες. Στην πατρίδα των παλπούδων μου, ως μου επιτραπεί να παρατηρήσω, στην Ήπειρο, οι άνδρες έφευγαν για τή Ρουμανία, τή Μικρά Άσία, τή Ρωσία ή τήν Αμερική, οι γυναίκες περίμεναν, τήν πρόσκληση ή τήν επιστροφή. Η γυναίκα δεν άνοιγε αυτούς τους έλπιδοφόρους δρόμους – τουλάχιστον όχι τους κύριους και πολλά υποσχόμενους. Έρχόταν, όποτε έρχόταν, για να συμπληρώσει και να ισορροπήσει βιολογικά τό ζήτημα προσθέτοντας τήν ευαισθησία, τό αίσθημα και τόν πολιτισμό στον άρχικό άγώνα, στήν προσπάθεια επιβίωσης, στήν κατάκτηση με άλλα λόγια. Μία ιστορική ματιά στήν ταινία της Κάμπιον, «Μαθήματα πιάνου», εκφράζει ίσως καλύτερα αυτό που θέλω να πω.

Η άπανταχοῦ παροῦσα και επικρατούμενη ως Δαμόκλεια σπάθη ιδέα της φυγής, του ξεριζωμού, της μεταβολής κοινωνικού επιπέδου, δεξιοτήτων και εργασίας, ή μετάβαση σε τόπους ξένους ή σε άλλους τρόπους ζωής, εκτός από τις αλλαγές που έφερε στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων, έτρεφε τήν άβεβαιότητα και τόν φόβο. Βαθειά, στά θεμέλιά της, στίς κοινωνικές της δομές, ή Ευρώπη της Μπέλ Έπόκ, ήταν μία φοβισμένη ήπειρος. Οι «έπιδημίες αυτοκτονιών» που ως διάχυτη φοβία πέρασαν στο προσκήνιο των ενδιαφερόντων και των συζητήσεων ήταν απλά ένα μέ-

ρος μιάς γενικότερης δυσπραγίας. Άς σταθοῦμε λίγο στο σημείο αυτό πριν προχωρήσουμε τις σκέψεις και τις υποθέσεις μας.

Ο χαρακτηρισμός του φαινομένου της αυτοχειρίας ως «έπιδημία» πιθανόν οφείλεται τόσο στίς στατιστικές καταγραφές όσο και στή γενική δυσπραγία που ή εποχή αισθανόταν. Στο τομέα της στατιστικής, ή διαμάχη για τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου αναδείχθηκε εκείνους τούς καιρούς και διατηρήθηκε ως τις μέρες μας. Η διαμάχη αυτή είχε και έχει ως παρονομαστή τις ιδιαιτερότητες και τήν άξιοπιστία τελικά των στατιστικών πάνω στίς όποιες στηρίζεται ή αξιολόγηση ενός φαινομένου που ή κοινωνία προτιμούσε να αποκρύψει περισσότερο παρά να αναδείξει και να καταγράψει. Μπορούμε, για παράδειγμα, να υποθέσουμε χωρίς κίνδυνο, ότι σε σημαντικό ποσοστό ή αύξηση που παρατηρήθηκε τότε στίς στατιστικές αποτιμήσεις των αυτοκτονιών οφειλόταν σε ποιοτικούς μάλλον παρά ποσοτικούς λόγους. Στο πέρασμα δηλαδή από τήν βουβή «αυτοκτονία-άμάρτημα», στήν «αυτοκτονία-διακήρυξη».⁶ Στή δεύτερη οι ενδιαφερόμενοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να γίνει γνωστό τό διάβημα και, ως εκ τούτου, θά ήταν δύσκολο να καταγραφεί ως κάτι άλλο, παρά τις προδιαθέσεις των συγγενών ή της γύρω κοινωνίας.

Όπωσδήποτε, παρά τούς προβληματισμούς και τις έπιφυλάξεις, διακρίνεται κάποια αύξηση που, όσο κι αν είναι μικρή, ενίσχυε έντυπωσιακά τις ποσοστιαίες συμμετοχές της αυτοκτονίας στίς γενικές αιτίες θανάτου των ανθρώπων. Η έντύπωση που αυτή ή αύξηση προκαλούσε συνδεόταν με ευρύτερες αλλαγές στους όρους ζωής και θανάτου των τότε Ευρωπαίων. Ήξεινά τό χρόνια ό θάνατος δεν είχε τό ποιοτικά χαρακτηριστικά που έχει σε έμας σήμερα. Για πολλούς αιώνες, ό πρόωρος θάνατος ήταν ό κανόνας και όχι ή εξαίρεση. Ασθένειες, στερήσεις, φτωχές ιατρικές τεχνικές, βία συνεισέφεραν σε αυτό. Σε αυτόν τόν τομέα σημαντικές αλλαγές συνέβησαν άκριβώς στήν περίοδο που εδώ μäs άπασχολεί. Η πρώτη παρατήρηση άφορā τήν πολεμική βία. Στόν τότε ευρωπαϊκό χώρο –

5. Τό 1882 μόνο, έτος αιχμής έφθασαν στίς ΗΠΑ από τήν Ευρώπη, 788.000 άτομα. Από αυτά 250.000 ήσαν Γερμανοί, 179.000 Βρετανοί και Ίρλανδοί, 105.000 Σκανδιναβοί. Ανάμεσα στα 1890 και στα 1914, 15.000.000 Ευρωπαίοι μετανάστευσαν στίς ΗΠΑ. Αυτό τό κύμα περιλάμβανε και τή μεγάλη φυγή των τότε προγόνων μας.

Cf. Reeves Pamela, *Ellis Island*, New York, 1998, p. 85.

6. Η μεθοδική προσπάθεια του Ντυρκέμ να κατηγοριοποιήσει «κοινωνιολογικά» θά λέγαμε τις αυτοκτονίες με βάση τις αιτίες τους άκολούθησε και νομιμοποίησε έπιστημονικά αυτήν τήν τάση. Για να υπάρξει ταξινόμηση έπρεπε να προϋπάρξει «διακήρυξη», έπικοινωνία δηλαδή των αυτοκτονούντων με τόν κοινωνικό περίγυρο και τις δικές του λειτουργίες, όπως επίσης και συνείδηση και άποδοχή αυτής της έπικοινωνίας. Π6. Durkheim Emile, *Le suicide, Etude de Sociologie*, Paris, 1930 (1897).

έχουμε εδώ μία ομοιότητα με τη δική μας εποχή – οι περίοδοι μαζικών βίαιων θανάτων, οι πολεμικές περίοδοι, βρίσκονταν σε μεγάλη χρονική απόσταση, δεν τις είχαν ζήσει οι εν ζωή γενιές των ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά, χωρίς αυτό φυσικά να αφορά όλες τις κοινωνικές ομάδες το ίδιο, υπήρχε μία προφανής βελτίωση των όρων της ανθρώπινης ζωής (πάντοτε στον ευρωπαϊκό χώρο αναφερόμαστε), με ιδιαίτερη έμφαση στους μηχανισμούς προστασίας αυτής καθεαυτής της ανθρώπινης ζωής. Δεν πρόκειται μόνο για τη βελτίωση των γενικών όρων υγιεινής και των ιατρικών τεχνικών ή έστω για τη σημαντική βελτίωση της διατροφής. Η αξία της ζωής καθεαυτής στην κοινωνική της απότιμηση είχε κερδίσει σημαντικές θέσεις, ίσως και λόγω της προοδευτικά αποδεκτής υπόθεσης ότι στον ανταγωνισμό των Έθνων θά επικρατούσε εκείνο που διαθέτετε το πλέον αξιόπιστο, από φυσική και ήθικη άποψη, ανθρώπινο δυναμικό. Αυτή η διαπίστωση, στο πρακτικό επίπεδο προκάλεσε σημαντικές επίσημες παρεμβάσεις που, μεταξύ πολλών άλλων, περιόρισαν τά ατυχήματα ή τους σε άδιαφορία ή σε άμορφωσιά οφειλόμενους θανάτους. Στην ίδια προοπτική περιορίστηκε σημαντικά ή εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών βία και οι συνεπακόλουθοι βίαιοι θάνατοι⁷ – συνεισέφερε σε αυτό και η σχετική εξομάλυνση των κοινωνικών σχέσεων.

Καθώς οι σχετιζόμενοι με την ανθρώπινη ζωή γενικοί δείκτες βελτιώνονταν συνεχώς, ή οποιαδήποτε αντίστροφη κίνηση, γινόταν πρώτον, ιδιαίτερα όρατη, και δεύτερον, προκαλούσε εύλογες ανησυχίες. Ήταν όπωσδήποτε άφυσικο και απειλητικό να αντιστρέφεται ή τάση βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης από τις επιλογές των ίδιων των επωφελούμενων σε βάρος του έαυτού τους. Τό βάρος αυτής της ανατροπής γινόταν ακόμα πίο αισθητό καθώς έθιγε τμήματα της κοινωνίας στα όποια είχαν γίνει οι μεγαλύτεροι πρόοδοι και βελτιώσεις. Οι υγιείς νέοι και οι εργαζόμενοι θίγονταν πλέον αναλογικά περισσότερο από τη σχετική έξαρση των στις αυτόχειρες οφειλομένων απωλειών, ανατρέποντας σε κάποιο βαθμό ένα σκληρό που έδινε τά πρωτεία σε ηλικιωμένους, σε ασθενείς, σε ψυχοπαθείς και σε ανέργους. Στο πεδίο αυτό έντυπωσάσε και η είσοδος των νέων γυναικών.⁸ Για τις τελευταίες ιδιαίτερα, οι αλλαγές έδειχναν έντυπωσιακές. Οι ως τότε καταγραφές τους απέδιδαν μικρό ποσοστό συμμετοχής στους αυτόχειρες θανάτους – αν και τό ποσοστό τους στις χωρίς επιτυχία απόπειρες αυτοκτονίας ήταν «βελτιωμένο» – περίπου τό ένα τρίτο ως ένα τέταρτο του αντίστοιχου των ανδρών. Η διατάραξη αυτής της σχέσης, έστω και χωρίς δραματικές ανατροπές, αλλά και ή ποιοτική αναβάθμιση του έγχειρήματος με τόν περιορισμό της ψυχικής ασθένειας στις καταγραμμένες αιτίες προς όφελος κοινωνικών αιτιάσεων, έντυπωσάσε βαθειά τό κοινωνικό σώμα.

Για νά εξηγηθεί τό άπροσδόκητο έπιστρατεύτηκαν όροι βιολογικοί, άρρώστια, έπιδημία, σαράκι που κατατρώγει τόν ανθρώπινο πολιτισμό. Ειδικά για τις γυ-

ναΐκες και τούς νέους έπιστρατεύτηκε ή έκλυση των ήθων που συνόδευε τη μετακίνηση στις άνωνυμες μεγαλουπόλεις μακριά από την προστασία που ή οικογένεια και ή μικρή κοινωνία προσφέρει. Καθώς δέ σε αυτή την ασθένεια δεν φαινόταν νά υπάρχει ίός ή μικρόβιο που νά την προκαλεί και νά τη μεταδίδει, έγιναν πολλές υποθέσεις γύρω από τη λειτουργία της «μίμησης» – ως κοινωνικού μηχανισμού μετάδοσης αυτού του είδους παθολογίας, ειδικά στους κοινωνικούς χώρους όπου επικρατούσε ό συνωστισμός, στις πόλεις και τις μητροπόλεις. Η άμηχανία μπροστά στο φαινόμενο παρέμεινε όμως, πολύ περισσότερο που όλοι συμφωνούσαν ότι τό άπόστημα οφείλεται στην κοινωνία μάλλον παρά στα άτομα και στις δικές τους ψυχώσεις. Πολύ εύκολα, μέσα στο κλίμα έντασης και ύπερβολής που επικρατούσε, ανακαλύπτονταν ένδείξεις «παρακμής» ή «έξαχρείωσης» στα φαινόμενα αυτά και γίνονταν δυσοίανες προβλέψεις για την έπερχόμενη μοίρα του πολιτισμού – των πολιτισμένων εθνών δηλαδή.

Τό γεγονός λοιπόν ότι οι σχετιζόμενοι με την αυτο-

7. Η περί περιορισμού των βίαιων θανάτων άποτελεί φυσικά μία όλότελα σχετική διαπίστωση σχετικά με τις δικές μας έμπειρίες. Στη μικρή Ελλάδα του 1892 για παράδειγμα, τά αστυνομικά δελτία κατέγραψαν 814 φόνους (μέ μαχαίρια και κουμπούρια) και 1.981 τραυματισμούς από τις ίδιες αιτίες. Στους άριθμούς αυτούς προστίθονταν 84 «μυστηριώδεις» θάνατοι, για τούς όποιους δεν μπορούσε δηλαδή νά προσδιοριστεί αν οφείλονταν σε έγκλημα, άτύχημα ή αυτοκτονία. Παρά τό μακελειό αυτό ή τότε πολιτεία και κοινωνία της χώρας αντιμετώπιζε με άνακούφιση την πρόοδο που είχε επιτευχθεί στον αίματηρό αυτό τομέα. «Τους τελευταίους μήνες παρατηρείται προφανής μείωση εις τά έγκλήματα, ίδια εις τούς τραυματισμούς και φόνους. Τό μάλλον όμως ευχάριστον είναι ότι έκαθαρίσθη τό έδαφος έντελώς από της ληστείας, αι δέ τελευταίοι μήνες με τό ύπερ της δημοσίας τάξεως ενεργητικών των έξαγνίζουν κάπως τό παρελθόν. Χούτας και Πανταζής και Τσιγαρίδας και Μυλωνάς και Στράτος και ή λοιπή χορεία εξέλιπε πλέον. Οι έφιπποι λησται έξολοθρεύθησαν, οι δέ των πεζών έναπομείναντες δεν άκούονται πλέον. Πβ. Άκρόπολις, 1 Ιανουαρίου 1893.

(1892 Άρκαδία: φόνου 15, τραυματισμοί 31, αυτοκτονίες 3, άπαγωγές και βιασμοί 6, κλοπές 5, ιεροσυλίες 4, άπόπειρες δολοφονίας 2, λωποδύσια 1, διάφορα έγκλήματα 6. Πβ. Άκρόπολις, 4 Ιανουαρίου 1893).

8. Οι νέοι, άγόρια και κορίτσια, δέχονταν και τό μεγαλύτερο βάρος των ειδικών φροντίδων της κοινωνίας. Τους μέν θεωρούσαν μελλοντικούς εργαζόμενους και κυρίως μελλοντικούς στρατιώτες στην ύπηρεσία της πατρίδας. Οι δέ δεύτερες ήσαν οι αύριανές μητέρες και παιδαγωγοί των κληρονόμων της έκάστοτε πατρίδας. Βρισκόμασταν στις έποχές της ραγδαίας έξάπλωσης του συστήματος της καθολικής – συχνά ύποχρεωτικής εκπαίδευσης – ενώ πλήθος ιδρύματα και έταιρείες ιδρύονταν για την προστασία και την όρθή καθοδήγηση και διαπαιδαγώγηση των νέων. Προφανώς και ό κοινωνικός χώρος επένδυε πολλά σε αυτούς.

κτονία δείκτες ακολουθούσαν αντίστροφη στήν πρόοδο πορεία, φάνταζε απροσδόκητο και έδινε στο φαινόμενο πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις στή σκέψη των ανθρώπων από εκείνες πού πραγματικά είχε.

Οι σχετικές μέ την αυτοχειρία έρμηνείες και άνησυχίες, συναντούσαν σέ πολλά επίπεδα τά βαθύτερα χαρακτηριστικά των τότε κοινωνιών τής Εύρώπης. Θά μπορούσαμε παρακινδυνευμένα νά γενικεύσουμε τό αίσθημα των καιρών λέγοντας πώς πρόκειται γιά τους ίδιους έντονους φόβους πού χαρακτηρίζουν κάθε ανθρώπινη ένότητα ή όποία, επειδή είναι στόν κόσμο της ίσχυρή, τίποτε δέν φαίνεται ικανό νά τήν άπειλήσει. Πραγματικά ή Εύρώπη τής Μπέλ Έπók έδειχνε ίσχυρή. Κυριαρχούσε – συνυπολογιζομένης και τής υπερπόντιας άνανάκλασής της, των ΗΠΑ – στό σύνολο του πλανήτη και καθόριζε τήν ιστορία και τίς τύχες του συνόλου των ανθρώπων άνεξαρτήτως γλώσσας, θρησκείας, πολιτισμού, φυλής. Φαινόταν νά έχει ξεπεράσει τίς έσωτερικές της αντιθέσεις και τριβές καθώς, παρά τίς μεγάλες άνατροπές πού έγιναν στά προηγούμενα χρόνια – μέ τόν σχηματισμό τής Γερμανίας και τής Ιταλίας γιά παράδειγμα – ή ηπειρος δέν είχε γνωρίσει γενικευμένο πόλεμο γιά πολλές πολλές δεκαετίες. Ο έφιάλης των παλαιότερων χρόνων, αυτός τής κοινωνικής άνατροπής και άναταραχής έδειχνε νά έχει παραμεριστεί ή τουλάχιστον κοπάσει. Τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και τά εργατικά συνδικάτα δέν έμοιαζαν μέ τίς εκτός έλέγχου μαχητικές όργανώσεις του 1830 ή του 1848, οι έθνικιστικές έντάσεις γνώριζαν ύφεση παντού εκτός ίσως από τά όθωμανικά Βαλκάνια και ή άναρχική δραστηριότητα, βασισμένη στήν τρομοκρατία δέν έμοιαζε ικανή νά προκαλέσει ευρύτερες ταραχές. Παρ' όλα αυτά, και πολλά άλλα, οι φοβίες ήταν διάχυτες.

Οι τότε δυτικές κοινωνίες ένιωθαν άμήχανες, συχνά πανικόβλητες, άπέναντι σέ ό,τι μπορούσε νά διαταράξει τήν «πρόοδο», τήν κυριαρχία της μέ άλλα λόγια: ή αντίθετη πορεία ενός στατιστικού μεγέθους πού συνδεόταν μέ τήν ανθρώπινη ζωή, μέ τήν ευδαμονία και μέ τήν αισιοδοξία των ανθρώπων, άποτελούσε μία έξαιρετικά άνησυχητική ρωγή. Υπήρχε επίσης έντονος φόβος άπέναντι στόν εκτός των όρίων τής Δύσης, του πολιτισμού, του καπιταλισμού, κόσμο: τόν φαντασιακό και έπαπειλούμενο πρώτα, εκείνον πού ή προσανατολισμένη από τόν ώμό δαρβινισμό έπιστήμη άπειλούσε λ.χ. νά δημιουργήσει (χαρακτηριστική ή άποτύπωση αυτής τής άνησυχίας στό μυθιστόρημα του Ουέλς, *Τό νησί του δόκτορα Μονρώ*) ή εκείνον πού οι κοινωνικές υπερβολές και αντιθέσεις μπορούσαν νά γεννήσουν (χαρακτηριστική επίσης άποτύπωση στό *Η μηχανή του χρόνου* του ίδιου συγγραφέα). Άκόμα μεγαλύτερος όμως ήταν ό φόβος άπέναντι στόν πραγματικό κόσμο, αυτόν πού ή άποικιακή ευρωπαϊκή Δύση είχε υποτά-

ξει. Η ύποταγή των πάντων σέ μικρό μόλις ποσοστό στηριζόταν σέ πολύπλοκους και βαρείς κατασταλικούς μηχανισμούς, στρατιωτικούς, διοικητικούς ή άλλους. Βασίζόταν σέ οικονομικά πλέγματα και σέ αυτό πού θά όνομάζαμε αίσθηση πολιτιστικής ύπεροχής. Στήν ουσία ή Εύρώπη κυβερνούσε τόν κόσμο στό όνομα μιάς μεγάλης ύπόσχεσης, του εκπολιτισμού, τής προσαρμογής δηλαδή του κόσμου όλόκληρου στά δικά της μέτρα και σταθμά, στίς δικές της άξίες πού ήταν και αυτές του καπιταλισμού, έξυπακούεται.

Στήν ουσία ό άποικισμός άντλούσε δικαίωμα από τήν υπέρβαση του πραγματικού και του δεδομένου. Άλλοτρίαντε μετονομάζοντας τήν καταπίεση σέ άναξήτηση ενός καλύτερου κόσμου. Η άέναη επίδειξη τής άνωτερότητας και ή συνεπακόλουθη προβολή του παραδείγματος ακολουθούσε αυτή τήν πρακτική μέχρι τίς έσχατες συνέπειές της. Μέ τρόπο παράδοξο – και όπωσδήποτε όλοτελα αντίθετο μέ αυτό πού συμβαίνει στόν δικό μας σημερινό κόσμο – ή πιστοποίηση αυτής τής άνωτερότητας περνούσε μέσα από τή διάθεση, τή δυνατότητα τής αυτοκαταστροφής. Η ιδιότητα των δυτικών νά διαδηλώσουν τήν προσήλωσή τους στίς άξίες του κόσμου τους – και οικουμενικές ταυτόχρονα σ' εκείνους τους καιρούς – ως τίς έσχατες συνέπειες, ως τή θυσία, πιστοποιούσε, αν θέλετε τήν άπόσταση πού τους χώριζε από τους μαθητευόμενους και ταπεινωμένους. Συναντούμε άποτυπωμένη μέ ανάγλυφο τρόπο αυτήν τήν υπέρ των άξιων – τής ευθύνης – αυτοκαταστροφή στό άποικιακό μυθιστόρημα – μέ πρώτο παράδειγμα τόν «Λόρδο Τζίμ» του Κόνραντ τό 1899. Στήν περιφερειακή και ελάχιστα άποικιακή μητρόπολη Άθήνα, γίνονταν, τόν ίδιο εκείνο καιρό μνημόσυνα, υπέρ των πεσόντων στόν «υπέρ του πολιτισμού» άγώνα, μέ σημείο άναφοράς όχι μόνο όσους σκοτώθηκαν στόν άγώνα κατά των Ζουλού ή των όπαδών του Μαχντι άλλα και αυτούς πού πέθαναν πολεμώντας ενάντια στους άπροσάρμοστους Εύρωπαίους Μπόερες του Τρανσβαάλ. Πολλοί Άθηναίοι αισθάνονταν έτσι άλληλέγγυοι στήν ευρωπαϊκή σταυροφορία και στίς θυσίες πού άποδείκνυαν τήν ύπεροχή της.

Παρονομαστής στίς φοβίες αυτές ήταν οι έντονες κοινωνικές άνασφάλειες. Η δυναμική του καπιταλισμού άναδείκνυε ή κατέστρεφε ανθρώπους και κοινωνικές ομάδες όπως ακριβώς και γεωγραφικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας. Προκαλούσε μία διαρκή ρευστότητα πού από τή μία δημιουργούσε ευκαιρίες κοινωνικής άνόδου, από τήν άλλη άπειλούσε συνεχώς τά όποιαδήποτε κερτημένα. Σέ κάθε κοινωνικό επίπεδο οι άνθρωποι άναζητούσαν σταθερές και άσφαλιστικές δικλείδες. Μηχανισμούς δηλαδή πού θά εξασφάλιζαν τίς θέσεις πού κατείχαν στήν οικονομική και κοινωνική ιεραρχία και πού θά βοηθούσαν ίσως τήν περαιτέρω ανέλιξη. Οι άναζητούμενες σταθερές άνακαλύπτονταν συχνά στό συμβολικό, φαντασιακό επίπεδο. Οι πετυχημένοι καπιταλιστές, συνήθως άστοί, έπιχειρηματίες, τυχοδιώκτες, μηχανικοί, έσπευδαν νά άποκτήσουν τίτλους ευγενείας και νά μιμηθούν τόν τρόπο

ζωής μᾶς ἀριστοκρατίας πού βρισκόταν κατά τὰ ἄλλα σέ πλήρη παρακμή, ὅπως καί οἱ ἔγγειες ἰδιοκτησίες της. Οἱ δραματικά ἐπαπειλούμενοι μεσοαστοὶ καί μικροαστοὶ, ἐξόρκιζαν τίς φοβίες τους αὐτοπερικλειόμενοι μέσα σέ βαρύτατους κώδικες συμπεριφορᾶς, κανόνες μέ ἀσφυκτικές ἠθικές προεκτάσεις, πού ἐξόρκιζαν τὸ κακό, τὸν κίνδυνο τῆς πτώσης δηλαδή στὸ ἐπίπεδο τῶν «ἐργατικῶν» καί στοὺς δικούς του «ἐλευθεριάζοντες» – στὴν πραγματικότητα ἢ στὴ φαντασία – κανόνες.

Οἱ πιέσεις αὐτές γίνονταν ἀφόρητα αἰσθητές ἀπὸ τοὺς νέους γενικά καί τίς νέες εἰδικά. Καθὼς ἡ ἀλλαγὴ γενεῶν ἦταν τὸ πλέον εὐαίσθητο σημεῖο ὡς πρὸς τὴν ταξικὴ ὑπόσταση τῆς οἰκογένειας, τὴν ἀναβάθμισή ἢ τὴν ὑποβάθμισή της, τὸ καθετὶ πού σχετιζόταν μέ τίς συμπεριφορές, τίς ἐπιλογές καί τίς δραστηριότητες τοῦ νέου ἢ τῆς νέας ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο θαθεῖας ἀνησυχίας, ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας σχεδόν. Τὸ καλὸ ἐπάγγελμα γιὰ τὰ ἀγόρια, ὁ καλὸς ἢ ἔστω ὁ σωστός γάμος γιὰ τὰ κορίτσια, ἦταν ἐγγυήσεις ταξικῆς συνέχειας ἢ καί ἀνόδου. Τὸ ἀντίθετο βιώνονταν ὡς προσωπικὴ ἀποτυχία, ὡς οἰκογενειακὴ ἥττα στὸν ἀγώνα γιὰ «ὑπόληψη», γιὰ τὸ σωστὸ ταξικὸ πρόσωπο μέ ἄλλα λόγια.

Αὐτές οἱ στά ὅρια τῆς παθολογίας σχέσεις, οἱ ὑπογειες ἀγωνίες, οἱ φοβίες, οἱ ἐντάσεις στά ὅρια τῆς σχιζοφρένειας πού διατρέχουν τὸ ἔργο τοῦ Ἰψεν, ἀντικατοπτρίζουν τὸ ἄγχος τῆς κοινωνίας. Οἱ ἀγωνιώδεις ἀναζητήσεις τῆς ἠθικῆς καί τῆς ἐσωτερικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου πού διατρέχουν τὸ ἔργο τῶν μεγάλων Ρώσων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν ἴδια δεξαμενὴ πηγάζουν. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ πολλοὶ ὑποστήριζαν ὅτι καί οἱ μὲν καί οἱ δέ, ἔτρεφαν μέ τὸ σκοτεινὸ ἔργο τους τίς «ἐπιδημίες αὐτοκτονιῶν», ὅτι τίς προκαλοῦσαν κίβλας. Αὐτὴ ἡ διάχυτη πεποίθηση δυσκολεύεται νὰ ἀποδειχθεῖ μέσα ἀπὸ τοὺς μαιάνδρους καί τίς ἀντιφάσεις τῶν στατιστικῶν καταγραφῶν. Τὸ βέβαιο μᾶλλον εἶναι ὅτι ἡ τέχνη καθεαυτὴ δέν ἦταν ὁ ἐφευρέτης, ὁ δημιουργὸς τῶν αὐτοκτονιῶν. Ὁ καθρέφτης μᾶλλον ἦταν, πᾶνω στὸν ὅποιο ἀντικατοπτρίζονταν οἱ βαριές πιέσεις πού δέχονταν τότε οἱ κοινωνίες τῶν Εὐρωπαϊῶν.

Πολλὰ παράπλευρα φαινόμενα ἔχουν μᾶλλον τίς ρίζες τους στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς ἢ ἔστω στά χαρακτηριστικὰ της ἐκεῖνα πού μέχρι τώρα ἐπιγραμματικά περιγράψαμε: τὴ φυγὴ, τὴν ἀστάθεια, τὸν φόβο. Μία ἰδιαίτερη σχέση μέ τὴ βία ἀναδείχθηκε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ. Ἄν καὶ ἡρεμῆ, μέ τὰ μέτρα τῶν πολέμων, ἡ τελευταία ἔφερε στὸ προσκήνιο βίαιες ἐξάρσεις πού, ὅσο κι ἂν ἦταν περιορισμένες, ἔμοιαζαν νὰ προαναγγέλουν τὰ μεγάλα ξεσπάσματα πού θὰ ἀκολουθοῦσαν. Οἱ νεαροὶ ἀστοὶ ἀριστοκράτες, οἱ ἀξιωματικοὶ πού δέν γνώρισαν πόλεμο ἢ τὸν γνώρισαν στά βάθη τῆς Ἀφρικῆς, ἔφεραν – παρά τίς ἀπαγορεύσεις – καί πάλι

λι δυναμικά στὸ προσκήνιο τὴ μονομαχία, πρακτικὴ πού εἶχε κηρυχθεῖ ἀνάρμοστη καί κολάσιμη ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Λουδοβίκου 14ου καί πού εἶχε παραμεριστεῖ ἀπὸ τίς τρέχουσες συνήθειες καί πρακτικὲς γιὰ πολλές πολλές δεκαετίες. Ἡ πρόκληση τῆς τύχης ὑπερέβαινε συχνὰ τίς «εἰρηνικὲς» συγκινήσεις πού τὰ τυχερὰ παιχνίδια – ἄλλη πρακτικὴ σέ ἀνοδο ἐκεῖνο τὸν καιρὸ – μπορούσαν νὰ δώσουν. Ἡ «ρωσικὴ ρουλέτα» ἔκανε τὴν πρόκληση τῆς τύχης αἰματηρὴ καί θανάσιμη βάζοντας τὴν ρωσικὴ ἀριστοκρατία καί ὄχι μόνο. Ἡ πρόκληση τῆς μοίρας παρουσιάστηκε ὡς ἐπιθυμητὸς τρόπος ζωῆς: τυχοδιῶκτες καί ἐξερευνητές ἔκαναν ὅ,τι περνοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι τους γιὰ νὰ φτάσουν ἐκεῖ ὅπου δέν ἔφτασε ποτέ κανεὶς ἢ, συνηθέστερα, στὸν θάνατό τους. Κυνηγοὶ ξεκινοῦσαν ν' ἀναμετρηθοῦν μέ ἄγρια θηρία, ὀρειβάτες προκαλοῦσαν τίς θύελλες σέ κάθε ἀπάτητη κορυφὴ τοῦ πλανήτη, θαλασσοπόροι βύθιζαν τὰ πλοῖα τους στοὺς πάγους τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς στὴν Ἀρκτική καί τὴν Ἀνταρκτική. Κανένας δέν τοὺς ἔπαιρνε ὅλους αὐτοὺς γιὰ τρελοὺς, τὸ ἀντίθετο μάλιστα συνέβαινε. Οἱ ριψοκίνδυνοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἦταν οἱ ἥρωες τῆς ἐποχῆς.

Ὅλα αὐτὰ τὰ σπουδαῖα εἶχαν ἓναν σταθερὸ παρανομαστὴ: τὴν ἀναμέτρηση, τὴν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων. Ἡ ἐποχὴ δημιουργοῦσε τοὺς ἁγίους της καί συνακόλουθα τοὺς μάρτυρές της. Πάνω καί πέρα ἀπὸ τοὺς φόβους, τίς ἀβεβαιότητες, τίς ἀνησυχίες καί τίς ἀπειλές, πέρα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ δυσπραγία ἐνός ἐπιτυχημένου κόσμου, ὑπῆρχε ἡ ὑπέρβαση, ἡ κατάκτηση, αὐτὸ πού ὁ ἰσχυρὸς μπορούσε νὰ πετύχει. Γιὰ ἐκεῖνον πού προκαλοῦσε τὴ μοῖρα καί προσπαθοῦσε νὰ πετύχει τὸ ἀδύνατο, ὁ θάνατος εἶχε σχετικὴ μόνο σημασία. Τὸ σημαντικό ἦταν νὰ ξεπεραστοῦν τὰ ὅρια, νὰ δαμαστοῦν οἱ φόβοι. Τὸ παιχνίδι μέ τὴν καταστροφὴ στά ὅρια τῆς αὐτοακύρωσης, ἔδινε πρόσθετη ἀξία στὸ διάδημα. Τὴν ἀξία θὰ εἶχε τὸ ἐπίτευγμα ἂν δέν γειτνιάζε ἐντυπωσιακά μέ τὸν ἄλλο κόσμο;

Μέσα σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο καλλιεργήθηκε ὁ νητοεῖσμός καί οἱ περὶ ἥρωα ἀντιλήψεις. Ὁ τελευταῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτοκαταστροφικὸς – νὰ δέχεται αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ – γιὰ νὰ εἶναι ὑπερβατικὸς, γιὰ νὰ προτείνει διέξοδα στὶς ἀμηχανίες καί στὶς φοβίες τοῦ τότε κόσμου. Φυσικά, αὐτὸς ὁ ἥρωας θὰ ἦταν ἄνδρας. Θὰ ἔπρεπε νὰ φύγει γιὰ κόσμους νέους, ν' ἀναμετρηθεῖ, νὰ κατακτήσει, νὰ ξεπεράσει. Τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δέν ἦταν γυναικεῖα ιδιότητα.

Καθὼς πλησίαζε ἡ μεγάλη ἀναμέτρηση, ἡ διὰ τοῦ Ἔθνους, τοῦ πολεμικοῦ Ἔθνους, συλλογικὴ φυγὴ πρὸς τὸν «καλύτερο» ἄγνωστο κόσμον, οἱ γυναῖκες βρίσκονταν ἀκόμα μία φορὰ ἐκτὸς παιχνιδιοῦ. Αὐτὴ ἡ νέα μεγάλη ἐξερεύνηση, ἡ νέα κατάκτηση θὰ γινόταν καί πάλι ἐρήμην τους. Ἄλλοι, στὰ πεδία τῶν μαχῶν, θὰ ἄνοιγαν τὸν δρόμο πρὸς τὸ μέλλον καί ὁ γυναικεῖος ρόλος θὰ περιοριζόταν στὴν «ἀναπλήρωση τῶν ἀπωλειῶν» – στὴν «ὑπὲρ πατρίδος» μητρότητα. Ὁ ρόλος

του κάθε μορφής ήρωα δέν ταίριαζε στή δική τους θέση στον κοινωνικό χώρο. Οί νέοι φανατισμοί ήταν γι' αυτές ή άφετηρία μιάς νέας ύποβάθμισης.

Στά πρώτα όμως χρόνια του είκοστού αιώνα, οί συνθήκες είχαν αλλάξει. Οί εργάτριες σέ κάποιο βαθμό, στά συνδεόμενα μέ τίς γυναικείες δεξιότητες επαγγέλματα και προπαντός αυτή ή καταπληκτική μάζα υπηρετριών πού παρουσιάζονταν στίς στατιστικές του 1860-1900, κατασκεύασαν μέ όλες τίς διακλαδώσεις πού ακολούθησαν ένα νέο είδος γυναίκας: τήν οικονομικά αυτόνομη. Ένα είδος πού ερχόταν σέ άπευθείας αντίθεση, πού άσφυκτιούσε, μέσα στίς διαδοχικές ύποβαθμίσεις πού ή εποχή και οί φοβίες της προκαλούσαν. Η ρωγμή, τό χάσμα πού δημιουργήθηκε πάνω σέ αυτή τήν αντίφαση έδωσε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στό φαινόμενο των έπιδημιών της αυτοκτονίας. Του προέδωσε τή γυναικεία του πλευρά.

Περιορισμένες στον έσωτερικό κύκλο των κοινωνιών, απόβλητες από τίς οικουμενικές διαστάσεις του άνδρικού κόσμου, οί γυναίκες - όσες τουλάχιστον είχαν τίς υλικές και άλλες προϋποθέσεις γιά ν' άντισταθούν στίς γύρω πιέσεις - υιοθέτησαν τίς ιδέες και τά όπλα πού ήταν σέ χρήση στην αντίπερα, στην άνδρική όχθη. Έκείνη πού γιά λογαριασμό της άποικιακής Εύρώπης λειτουργούσε σέ οικουμενική διάσταση. Γιά τίς γυναίκες ή αυτοκτονία-διακήρυξη, ή αυτοκτονία-ύπερβαση έγινε τρόπος αντίδρασης στην πίεση και άντίστασης στην ύποβάθμισή τους στον υπό διαμόρφωση κόσμο. Ταυτόχρονα, αυτό τό είδος της αυτοκτονίας, διαμέσου των γυναικών άπόκτησε τό πιό καθαρό του κοινωνικό πρόσωπο. Άντιστοιχήθηκε πλήρως μέ ένα ύπαρκτό-σημαντικό πρόβλημα.

Τήν ώρα πού οί ήρωες της εποχής, πολεμιστές, έξερευνητές, έκπολιτιστές, ιεραπόστολοι, άθλητές, πιλότοι, τυχοδιώκτες ή μονομάχοι άναζητούσαν τά όρια και τίς άντοχές του κόσμου, γιά νά τά νικήσουν, νά τά ταπεινώσουν, νά τά ξεπεράσουν, αυτοκαταστρεφόμενοι έστω στην άναμέτρηση, μερικές γυναίκες, στή δική τους κλίμακα, τον κοινωνικό μικρόκοσμο, αναπλάθοντας τους οικουμενικούς ήρωϊσμούς στή μικρή διάσταση, δοκιμαζαν τά άπέναντί τους όρια και άντοχές της κοινωνίας, του τρέχοντα κόσμου, προσπαθώντας νά τά υπερβούν, αυτοκαταστρεφόμενες έστω.

Άπό τους πολλούς σταθμούς αυτής της άναμέτρησης θά σταθούμε σέ δύο, γυρίζοντας πίσω στή μικρή - σέ φάση όμως πλέον ραγδαίας ανάπτυξης - Άθήνα. Στίς 11 Αυγούστου του 1909, τρία νεαρά κορίτσια, ή Κερασώ Μαντά, 16 χρονών, και οί άδελφές Σοφία και Μαριγώ Τριανταφύλλου, αυτοκτόνησαν μέ δηλητήριο σέ ένα φτωχό σπίτι στην όδό Καποδιστριαίου, στο κέντρο της Άθήνας. Η δηλωθείσα αίτία ήταν ή κοινή άγάπη των τριών γιά τον ίδιο και τον αυτόν άμαξηλάτη, τον Λεωνίδα Μόσχο. Τό σκηνικό όμως της φτώχειας και της ήθικης άπειλής μέσα στο όποιο διαδρα-

ματίστηκαν τά γεγονότα, ώθουσε σέ πιό κοινωνικούς συνειρμούς.

Η πρώτη αντίδραση, εκτός από τήν έκπληξη, δέν μπορούσε νά κρύψει τήν ταξική θεώρηση του τραγικού συμβάντος: «Η αυτοκτονία των τριών κοριτσιών της όδου Καποδιστριαίου απέδειξε ότι δέν εξέλιπεν από τά κάτω στρώματα της κοινωνίας μας ο ρωμαντισμός», παρατηρούσε ο άρθρογράφος της Άκροπόλεως. Η έκπληξη παραχώρησε τή θέση της στην άμηχανία. Οί γνώμες διχάστηκαν: τί πραγματικά έφταιγε γιά τό κακό; Ο Μόσχος πού χαριεντιζόταν και μέ τίς τρεις ή ή διάχυτη έπιθυμία φυγής προς έναν καλύτερο κόσμο; Παρά τίς γνώμες και τίς άτελείωτες συνεντεύξεις των ψυχιάτρων - εκείνο τον καιρό, εξαιτίας της μόδας, είχαν γίνει ένα είδος σημερινών σεισμολόγων - ή τριπλή αυτοκτονία, άν και τά θύματά της έλάχιστα γραπτά άφησαν πίσω, εκτιμήθηκε ως αυτοκτονία-διακήρυξη από τήν κοινή γνώμη της Άθήνας. Οί δημοσιογράφοι άνέλαβαν νά γράψουν όσα τά κορίτσια δέν πρόλαβαν ή δέν μπόρεσαν νά πούν.

Η αυτοκτονία αυτή ένοχλούσε τά κατεστημένα ήθη. Τά κορίτσια ήταν μικρά, στην εφηβεία ακόμα, και ή προσπάθεια άπόδρασης από τή φτώχεια και τή μοίρα είχε ύπερβολικά βαρύ κοινωνικό μήνυμα. Η μαζική αυτοχειρία ήταν πάνω από όσα μπορούσε νά δεχτεί ή τότε άθηναϊκή κοινωνία. Οί ψυχίατροι προσάβησαν νά εξηγήσουν ή νά συγκαλύψουν τά ένοχλητικά σημεία και μίλησαν γιά ύπόθεση αυθυποβολής βασισμένη στίς σχεδόν μαγικές ικανότητες μιάς των κοριτσιών. Η έρπουσα δεισιδαιμονία των τριών, όπως και όλων των κοριτσιών της ηλικίας τους αυτής της κοινωνικής στάθμης στίς πόλεις της τότε Ελλάδας, περιγράφηκε ως σατανιστική σχέση. Τό μήλο της έριδας, ο Μόσχος, δέχτηκε μύρια όσα αναθέματα γιά μιά κατάσταση από τήν όποία ο ίδιος άπλά έπωφελήθηκε. Ο έγκλεισμός της φτώχειας, ο έγκλεισμός της ήθικης, στην ύψηλοσία της κοινωνικής επιδίωξης, μετατράπηκαν από κοινωνικά φαινόμενα ή ένδειξεις, σέ αίτιες ψυχικής παθολογίας.

Μέ λίγα λόγια ο κοινωνικός ιστός άντέδρασε, πολέμησε ένα συμβάν πού φάνηκε ιδιαίτερα βαρύ γιά τίς άντοχές του. Τό ενδιαφέρον είναι ότι ή ύπόθεση δέν θάφτηκε, έγινε πρωτοσέλιδο, ισχυροί και άδύνατοι βρέθηκαν νά δίνουν, υπό άνισους έστω όρους, μάχη. Ο συμβολισμός της αυτοκτονίας στίς κοινωνικές λειτουργίες είχε προφανώς κερδίσει θέσεις, μαρτυρούσε τή σφοδρότητα της ύπόγειας αυτής σύγκρουσης. Σύγκρουσης της οποίας ή έκβαση - γιά τον προσεκτικό παρατηρητή - δέν ήταν πλέον δεδομένη. Μετά βίας κρυβόταν κάποιος θαυμασμός γιά τό διάβημα των κοριτσιών, γιά τή δύσκολη άπόφαση και τό ταξίδι τους σέ άλλους κόσμους:

«... Μία μικρά ξυλίνη κλίμαξ μās φέρει εις τό άνω πάτωμα της οικίας όπου κατώκουν αι τρεις δηλητηριασθεισαι. Τό διαμέρισμα αυτό άποτελείται από όλίγα δωμάτια πτωχότατα έπιπλωμένα. Κάποιοι όμως ρωμαντισμός δέν λείπει από τον έπαρ-

κωτικό στολισμόν του. Μία πινακίς εις τήν κυρίως αίθουσαν παριστᾶ ἕνα σκοτεινιασμένο δάσος, μεταξύ τῶν δένδρων τοῦ ὁποίου περιύπτανται ἐξωτικά πηνά. Εἰς χεῖμαρρος πλαγίως ρεεῖ μετ' ἀφρών. Εἰς δέ τό βάθος, ὅπου ἡ σκιά εἶνε πυκνότερα μόλις διακρίνεται μία λευκή καλύβη ἐρημική. Πόσες φορές νά ἐστήριξαν καί τά τρία κορίτσια τά μάτια των καί ἐφαντάσθησαν νά ἀπολαύσουν καί αὐτά ὀλίγας ὥρας ἐκεῖ μοναξιάς εἰς τās ἀγκάλας τῶν ἐκλεκτῶν των. Εἰς μίαν γωνίαν ὑπάρχει κρεμασμένο ἕνα δεματάκι ἄχρα. Ὑπενθυμίζει τήν ζωὴν τῶν ἀγῶν, τῆς ἐξοχῆς. Προχωροῦμεν ἐντός τῆς αἰθούσης. Διά τοῦ ἐξώστου βλέπομεν τόν κῆπον τῆς νομαρχίας. Τριανταφυλλίες καί ἄλλα ἄνθη...

Καθὼς μᾶς εἶπον τά κορίτσια, τά ὁποῖα κάθονται εἰς τό κάτω πάτωμα, αἱ δύο ἀδελφαί μετὰ τῆς φίλης των Μαντᾶ κάθε ἀπόγευμα ἔδβαιναν εἰς τό μπαλκόνι πού βλέπει εἰς τόν ἀπέναντι κῆπον καί ὥρας ὀλόκληρους ἀπεθαύμαζον ὡς ἐν ἐκστάσει τήν μικρὴν ἐκείνην πρασινάδα πού ἔδωκε κάποια ζωὴ εἰς τοὺς γύρωθι τοίχους. Τί ὄνειρα, πόσες ἐλπίδες νά συνελαμβάνοντο!...»⁹

Ἡ ἀναμενόμενη ἐκρηξη ἤρθε ἀρκετοὺς μῆνες μετὰ. Στίς 20 Ἀπριλίου τοῦ 1911, στό Α΄ Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας, κάτω ἀπό μία ἀγριοτριανταφυλλιά πού ἔγινε ἔκτοτε θρυλική, ἡ Ἐλένη Τάιντσου, 17 χρονῶν, κεντήστρα, καί ὁ Δημήτρης Πανόπουλος, 22 ἐτῶν, ναύτης τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, αὐτοκτόνησαν μέ πολύ κρότο ἀπό κοινοῦ. Ἡ ὑπόθεση σέ μία τῆς πτυχή θύμιζε τήν παλαιά τοῦ Μιμίκου καί τῆς Μαίρης· ἡ κοπέλα πῆρε τήν ἀπόφαση, ἡ κοπέλα ἔδρασε, αὐτή ζήτησε ἀπό τόν ἀγαπημένο της νά τήν ἀκολουθήσει στόν δρόμο τῆς μεγάλης φυγῆς. Στό κάτω κάτω οἱ αἰτίες πού ὀδήγησαν στό διάδημα, τήν κοπέλα κυρίως ἀφοροῦσαν.

«Ὁ ἔρωσ αὐτῶν ἐχρονολογεῖτο πρό πολλοῦ καιροῦ. Ἐσχάτως ὁμως περιῆλθεν εἰς γνώσιν τῆς μητρὸς τῆς Ἐλένης, ἡ ὁποία βλέπουσα τήν κόρην της νά ἔχη μεγάλας φιλίας μέ τόν Πανόπουλον καί νομίσασα ὅτι ἡ τιμὴ τῆς κόρης της κινδυνεύει, τήν ἐκακομεταχειρίζετο ἀπαιτοῦσα παρ' αὐτῆς νά διακόψῃ πᾶσαν σχέσιν μέ τόν ἐκλεκτόν της.

(...)

ΕΛΑ Ν' ΑΥΤΟΚΤΟΝΗΣΟΥΜΕ

Οἱ ὕβρεις τās ὁποίας ἄκουε ἡ δυστυχῆς Ἐλένη καθημερινῶς ὑπό τῆς μητρὸς της τήν ἀνάγκασαν νά γράψῃ εἰς τόν ἐραστήν της ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά ζῆσῃ περισσότερον αὐτόν τόν βίον καί ὅτι σκέπτεται ν' αὐτοκτονήσῃ.

Προσέτι ἡ Ἐλένη τόν εἰδοποιεῖ ὅτι ἐπειδή τόν ἀγαπᾶ περισσότερον ἀπό κάθε ἄλλον εἰς αὐτόν τόν κόσμον, ἂν θέλῃ ν' αὐτοκτονήσουν μαζί καί εἶται νά γλυτώσουν ἀπό τά βάσανα τοῦ ψεύτικου

αὐτοῦ κόσμου. «Θά σέ περιμένω εἰς τās ἐπτὰ τό πρωῖ τῆς Τετάρτης ἐξωθεν τοῦ φωτογραφείου Στυλιανίδου εἰς τήν ὁδόν Ἀθηνᾶς. Νά ἔλθῃς ἐξάπαντος εἰδ' ἄλλως θά μεταβῶ μόνη μου καί ριφθῶ εἰς τās γραμμὰς τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου».¹⁰

Οἱ ἥρωες τοῦ αἵματρουῦ ἐπεισοδίου ἦσαν ἐγγράμματοι – γιά τά μέτρα τοῦ καιροῦ – καί μέ ἐπιστολές, μέ σχεδιάσματα, μέ πεζό ἢ ἔμμετρο λόγο, διακίρρυσαν σέ ὄλους τοὺς τόνους τήν συνειδητή τους ἀπόφαση καί τίς αἰτίες της. Ἦταν μία καταγγελία πού ἔπεσε σέ ἔδαφος γόνιμο καί, προφανῶς, καλά προετοιμασμένο. Ἡ ἱστορία τους, μαζί μέ τά γραπτά της τεκμήρια, ἔγινε ὀλοσέλιδο στίς ἐφημερίδες. Τυπώθηκε ὡς λαϊκό ἀνάγνωσμα, σέ φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε μάλιστα τήν ἴδια τῆ μέρα τῆς κηδείας. Ἡ πρώτη του ἔκδοση, 10.000 ἀντίτυπα, ἐξαντλήθηκε σχεδόν αὐθημερόν πρὶν προλάβει νά σταλεῖ στίς ἐπαρχίες πού διψοῦσαν καί αὐτές γιά τίς σχετικές εἰδήσεις. Δέν πῆγαζε ἀπό ἀπλή περιέργεια αὐτή ἡ δίψα, σήμαινε μᾶλλον πολύ περισσότερα: ἕνα εἶδος ἀποδοχῆς, ἕναν τρόπο ἐξιδανίκευσης. Τελικά, ἡ διά τῆς αὐτοκτονίας ἀναμέτρηση τῶν νεαρῶν κοριτσιῶν μέ τήν κρατοῦσα σέ βάρος τους κατάσταση, φαίνεται πῶς, κάπου ἐδῶ, πετύχαινε τοὺς στόχους της, τήν ὑπέρβαση.

Τὴν ἡμέρα τῆς κηδείας, τό σκηνικό ἦταν τό καθιερωμένο. Ἡ νεαρή κόρη, ὁμορφη μετὰ θάνατο ὅπως σχεδόν πάντοτε συνέβαινε στίς αὐτοκτονίες, ντυμένη στά ἄσπρα, στολισμένη μέσα στά ἄνθη, προσιτῆ στή θεά τοῦ κοινοῦ καί τόν θαυμασμό τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δημήτρης ἀντίθετα, κλεισμένος στό φέρετρό του, μὴ ἐπισκέψιμος, συντροφιά μέ ἕναν κακάσχημο ψυχασθενή πού ἐπίσης εἶχε αὐτοκτονήσει τήν προηγούμενη.

Ἐκεῖνο πού ἦταν ἀσύνηθες ἦταν ἡ παρουσία τοῦ κόσμου. Ποτέ ἄλλοτε τό νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας δέν εἶχε ὑποδεχθεῖ τόσο κόσμο, ποτέ ἄλλοτε ἡ γαλήνη τῶν νεκρῶν δέν ποδοπατήθηκε τόσο μεθοδικά ἀπό τά βήματα τῶν Ἀθηναίων καί τίς ἀναρριχήσεις τους πάνω στά σεβάσματα μνημεῖα. Ἄν ἦταν δημοψήφισμα, τότε ἡ Ἐλένη κυρίως, ἴσως καί ὁ Δημήτρης, θά κέρδιζαν ἀκόμα καί τόν Παῦλο Μελά, τόν πρόσφατο ἐθνικό ἥρωα, τό κενοτάφιο τοῦ ὁποίου, στήν κηδεία του, δέν εἶχε συγκεντρώσει τόσο κόσμο. Καί κάτι ἐπιπλέον γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ κατά τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωα σύγκριση. Στή δική του κηδεία ὑπῆρξε ὀργάνωση. Μέ ἐπικεφαλῆς τήν Ἐνωσὴν Συντακτῶν τῶν ἐφημερίδων τῆς Ἀθήνας, ὄλοι σχεδόν οἱ φορεῖς τῆς πόλης, κρατικοὶ ἢ συλλογικοὶ, πῆραν μέρος στήν ὀργάνωση τῆς κηδείας. Στήν ἀντίστοιχη τῆς Ἐλένης καί τοῦ Δημήτρη ὁ κόσμος πῆγε μόνος του, αὐθόρμητα. Ἔγιναν κάτι σάν μάρτυρες, σάν κοινωνικοὶ ἥρωες, ἂν καί στό σημεῖο αὐτό φοβᾶμαι ὅ,τι καί νά πῶ θά εἶναι παρεξηγήσιμο καί θά θεωρηθεῖ ὡς ὕβρις. Ἀλλιῶς ἔχουμε μάθει νά θεωροῦμε τοὺς κοινωνικοὺς ἥρωες – ἀντιγράφοντας γιά τό κτί-

9. Ἀκρόπολις, 13 Αὐγούστου 1909.

10. Ἀκρόπολις, 21 Ἀπριλίου 1911.

αμο τῆς εἰκόνας τους τούς ἐθνικούς ἀντίστοιχους.

Μαθαίνουμε ἀπό τίς ἐφημερίδες κυρίως ὅτι ἡ ἀπή-
χηση, ἡ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ἐντυπωσιακῆς κηδεῖας
κράτησε πολλούς πολλούς μῆνες. Γιά λίγο καιρό τά
κορίτσια τῆς Ἀθήνας ἔζησαν μέρες ἀπόλυτης ἐλευθε-
ρίας. Κανένας πατέρας, κανένας ἀδελφός δέν τολμοῦσε
νά τραβῆξει τά σχοινιά πού εἶχαν τόσο ἐπικίνδυνα τε-
νωθεῖ. Στό κάτω κάτω οἱ γονεῖς τῆς Ἑλένης, οἱ συγ-
γενεῖς καί οἱ γείτονες βρέθηκαν νά ἀπολογοῦνται ἀπό
τό ἐδώλιο τοῦ κατηγορουμένου μέ εἰσαγγελεῖς τόν κό-
σμο τῆς μικρῆς πόλης, τῆς μικρῆς χώρας ὁλόκληρο. Ἄ
ναί! Ἡ Ἐκκλησία, ὅπως συνήθως δέν κατάλαβε τίπο-
τα. Σέ τέτοιες περιόδους ἀνατροπῶν ὅμως ποιός ἀσχο-
λόταν μέ τήν Ἐκκλησία....

Μετά ἦρθε ὁ πόλεμος, οἱ πόλεμοι μᾶλλον. Ἀνάμεσα
στά 1912 καί στά 1922, ἀνάμεσα στά 1914 καί στά
1918, ἡ ὑπέρβαση διά τοῦ ἔθνους, διά τοῦ θριάμβου
τῶν «ἀνδρικών» καί ἡρώϊκῶν «περί ἀναμέτρησης καί
κυριαρχίας» ἀξιῶν, κυριάρχησαν μέ τόν πλέον τραγι-
κό τρόπο. Ὄταν ὅλα αὐτά τελείωσαν, ὁ κόσμος δέν
ἦταν πλέον ὁ ἴδιος. Τό βασικό ἐπιχείρημα γιά τήν ἔ-
νταξη καί τήν ἐπανάταξη τῶν κοινωνικῶν καί πολι-
τικῶν χώρων στόν κοινωνικό ἴστό καί τίς λειτουργίες
του, οἱ προοπτικές γιά βελτίωση τῆς θέσης τους σέ

αὐτόν, εἶχαν ὡς παρονομαστή τήν ἐμπειρία τοῦ πολέ-
μου: «πολεμήσαμε γιά τήν πατρίδα», ἦταν τό πνεῦμα
τῆς ἐποχῆς, «ἄρα ἡ πατρίδα μᾶς ὀφείλει».

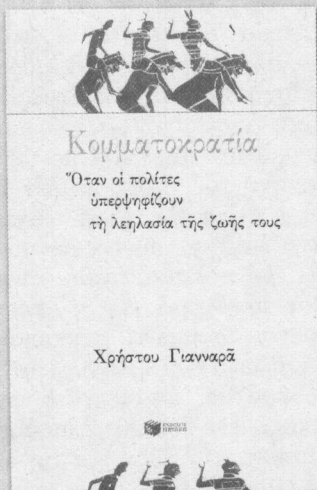
Στίς γυναῖκες ἡ πατρίδα ὀφείλε πολύ λιγότερα. Δέν
εἶχαν δεῖ χαρακώματα, δέν εἶχαν ζήσει βομβαρδισμό
καί ἔφοδο. Τί νά διεκδικήσουν λοιπόν; Ὅσα οἱ ἄλλε-
πάλληλες διά τῆς αὐτοκαταστροφῆς διακηρύξεις δια-
μαρτυρίας εἶχαν πετύχει σαρώθηκαν μέσα στήν αἰμα-
τηρή θύελλα.

Τό 1925-1927, στή μεγάλη πλέον – μέ τήν ἐγκατά-
σταση τῶν προσφύγων – Ἀθήνα, νεαρές γυναῖκες ἐπε-
φταν ἀπό τήν Ἀκρόπολη ἢ ἐπαιρναν «σομπλιμέ». Ὁ
θάνατος ὅμως δέν τίς ὁμόρφαινε πλέον. Οἱ φωτογρα-
φίες τους, ὅπως ὁ ἀδηφάγος φακός τίς μετέφερε στά
πρωτοσέλιδα τῶν ἐφημερίδων, προκαλοῦσαν ἀποτρο-
πιασμό, «προσέβαλαν τήν δημόσια αἰδῶ», ὅπως ἔλεγαν
οἱ συντηρητικοί καί ἡ Ἐκκλησία. Μέ ἀφορμή αὐτές τίς
εἰκόνας καί πρόσχημα τά «κατά τῆς αὐτοκτονίας» μέ-
τρα, ὁ Πάγκαλος, στή σύντομη δικτατορία του, ἀπα-
γόρευσε τή δημοσίευσή τους καί ταυτόχρονα πῆρε
ἀρκετά πρόσθετα μέτρα κατά τῆς ἐλευθεροτυπίας. Τά
μέτρα θεωρήθηκαν φυσικά καί ἀναμενόμενα. Τόσο
ἀποτροπιασμός γεννιόταν πλέον ἀπό μία κίνηση πού
λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, συγκινοῦσε καί κινητο-
ποιοῦσε. Εἶχαμε ὅμως μπεῖ πιά στίς ἐποχές τῆς ἀλη-
θινῆς ἐξαχρείωσης....

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΑΤΑΚΗ

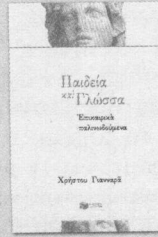
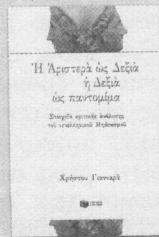
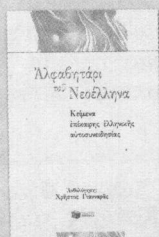
ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ

Κομματοκρατία

Τι εἶναι ἡ κομματοκρατία;

Ποια τα συμπτώματα, ποιες οἱ τεχνικές καί
οἱ μηχανισμοί της καί γιατί εμεῖς, οἱ πολῖτες, υπερψηφίζουμε
τῆ λεηλασία τῆς ζωῆς μας;

280 σελ., 17 €

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr

Σ Ε Ο Λ Α Τ Α Β Ι Β Λ Ι Ο Π Ω Λ Ε Ι Α

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΠΑΤΑΚΗ: ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 65, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 010.38.11.850 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16,
106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 010.38.31.078 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, ΤΗΛ. 0310.70.63.54-5

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΓΙΑΝΝΙΩΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Μέσα από την εφημερίδα *Άγωνιστής* των Ιωαννίνων

του Βασίλη Μπούτου

Είναι γνωστό ότι οι Γερμανοί συνέλαβαν με έφοδο 1.860 Γιαννιώτες Εβραίους τα ξημερώματα της 25ης Μαρτίου 1944 και τους οδήγησαν στη Λάρισα, όπου και τους κράτησαν με τά συλληφθέντα – την ίδια μέρα – μέλη των εβραϊκών κοινοτήτων των θεσσαλικών πόλεων, για να τους αποστείλουν, λίγο αργότερα, μαζί με τους ομοθρήσκους τους από τις πόλεις Αθήνα, Άρτα, Πρέβεζα, Αγρίνιο, Πάτρα, Χαλκίδα και Καστοριά σιδηροδρομικώς στο Άουσιτς, όπου και έφτασαν στις 11 Απριλίου 1944. Ήταν η μεγαλύτερη αποστολή Εβραίων από την Ελλάδα που έγινε ποτέ. Η πλειοψηφία των 5.000 περίπου εκτοπισμένων εκείνης της αποστολής οδηγήθηκε κατ' ευθείαν στους θαλάμους αερίων. Μόνο πέντε-έξι θαγόνα με «προνομιούχους Εβραίους», κατόχους ξένων διαβατηρίων, που είχαν καταλήξει – μέσω Βιέννης – στο Μπέργκεν-Μπέλσεν επέζησαν μέχρι το τέλος του πολέμου.¹ Οι Γιαννιώτες Εβραίοι, ως έλληνοφωνοί, πίστευαν ότι δεν κινδύνευαν από τυχόν εκτοπισμό, τον οποίο είχαν υποστεί οι ομόθρησκοί τους της Θεσσαλονίκης ένα χρόνο νωρίτερα. Ο ίδιος ο πνευματικός τους ηγέτης Σαμπεθάι Καμπιλής έτρεφε τυφλή πίστη στις γερμανικές διαβεβαιώσεις,² γι' αυτό και πιάστηκαν – κυριολεκτικά – στον ύπνο.

Στά τέλη Μαρτίου 1944, ο Ναπολέων Ζέρβας κατέγραψε στο προσωπικό του ημερολόγιο τα προβλήματα υγείας που τον ταλαιπωρούσαν, τά παράξενα όνειρά του, τις συνηθισμένες πλέον προστριβές με τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τις σχέσεις του με τους Βρετανούς συνδέσμιους. Ώστόσο, δεν έγραψε τίποτα για τό δραματικό συμβάν που συντελούνταν λίγα μόλις χιλιόμετρα μακριά από τό λημέρι του: οι γερμανικές αρχές, όπως προαναφέραμε, είχαν μόλις εξαποστείλει, μέσα σε μία μέρα, τό σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού των Ιωαννίνων σε στρατόπεδο συγκέντρωσης.³ Τό παράδοξο είναι ότι ο ΕΔΕΣ, ή οργάνωση της οποίας προϊστάτο, είχε βοηθήσει όσους Εβραίους τό ζήτησαν να κρυφτούν στα γύρω βουνά. Από την άλλη, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ όχι μόνο συνέβαλε στη σωτηρία μεμονωμένων ανθρώ-

πων, αλλά προχώρησε σε γενικότερα μέτρα διαμαρτυρίας κατά των αντιεβραϊκών γερμανικών επιλογών, όπως θά φανεί στη συνέχεια, μέσα από την εφημερίδα *Άγωνιστής*, «καθημερινό Όργανο της Έπαρχιακής Επιτροπής ΕΑΜ Γιαννίνων».

Στά Άρχεϊα Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας σώζονται φύλλα της συγκεκριμένης εφημερίδας από τόν Μάρτιο του 1944 έως τόν Οκτώβριο του 1946, μέ αρκετά κενά μέν, αλλά ή εικόνα της εποχής αναδύεται σχετικά ολοκληρωμένη. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ή κυκλοφορία της ανερχόταν στά 1.300 φύλλα, πού από τό 1945 αυξήθηκαν στά 3.000, ενώ την ίδια χρονιά επεκτάθηκε ή κυκλοφορία της «σ' όλη την Ήπειρο, σ' όλη την Ελλάδα όπου υπάρχουν Ήπειρώτες, στην Αμερική, στό Σουδάν, την Αίγυπτο». Η εφημερίδα πρόβαλε τό εβραϊκό ζήτημα άλλοτε στην πρώτη σελίδα κι άλλοτε στά «φιλά», μέχρι τόν Νοέμβριο του 1945. Βέβαια την κυρίαρχη θέση στην καθημερινή ύλη της κατέχουν ή πολιτική αντιπαράθεση του συνασπισμού των πολιτικών κομμάτων του ΕΑΜ με τις Έθνικές Κυβερνήσεις, ή διαμάχη του ΕΔΕΣ με τόν ΕΛΑΣ, ό ρόλος των δοσιλόγων, ή πείνα κλπ. Είναι φανερό ότι ή χώρα όδεύει προς την εμφύλια σύγκρουση πού δεν θά άργήσει νά ξεσπάσει. Τά πολιτικά πάθη όξύνονται, ή φτώχεια μαστίζει τόν πληθυσμό και ή εγκαταλειφθείσα εβραϊκή περιουσία παραμένει πειρασμός για την πλειοψηφία των εξαθλιωμένων Γιαννιωτών. Η άνυπαρξία οργανωμένου κράτους επιτρέπει φαινόμενα διαρπαγής και λεηλασίας. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση προσπαθεί νά αποκαταστήσει την τάξη και την κοινω-

1. Χάγκεν Φλάισερ: *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τόμος 2, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995, σελ. 336.

2. Χάγκεν Φλάισερ: όπ.λ., σελ. 336.

3. Μάρκ Μαζάουερ: *Τό εβραϊκό ζήτημα και ή κατοχή: σιωπές, πηγές, προτάσεις*, περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53, Ιούλιος-Δεκέμβριος, Αθήνα 1994, σελ. 89.

νική γαλήνη μέ τή βοήθεια των ὄπλων τοῦ ΕΛΑΣ. Μέσα σέ αὐτό τό κλίμα οἱ ἐπιζήσαντες τῶν στρατοπέδων ἐπιστρέφουν καί προσπαθοῦν νά ξαναφτιάξουν τή ζωή τους, τήν κοινότητά τους. Ὅμως τίποτα δέν εἶναι ὅπως πρὶν ἀπό τόν πόλεμο. Τίποτα καί γιά κανένα. Ἡ ναζιστική λαίλαπα ἔχει ἀφήσει πίσω της χαίνουσες πληγές. Ἀλλά ἄς πάρουμε τά πράγματα ἀπό τήν ἀρχή.

Στίς 28.3.1944, τρεῖς μέρες μετά τή σύλληψη καί τόν ἐκτοπισμό τῶν Ἑβραίων τῆς πόλης, στό ὑπ' ἀριθμ. 154 φύλλο, πού ἔχει τό σχῆμα καί τόν χαρακτήρα πολυγραφημένης προκήρυξης – ἴσως λόγω τοῦ ἔκτακτου γεγονότος – γράφει μέ τή γλώσσα καί τό ὕφος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς στό κύριο ἄρθρο:

ΤΟ ΠΟΓΚΡΟΜ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Τό ξεκλήρισμα τοῦ Ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης μας, οἱ Γκεσταπίτες καννίβαλοι καί ἡ λαχανοφυλλάδα τους “Ἡπειρωτικός Κῆρυξ” αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη νά τό δικαιολογήσουν. Μπρός στό κύμα τῆς ἀγανάκτησης καί τό μίσος πού πρόβλεπαν πῶς θά ἐπροκαλοῦσε τό νέο κακούργημά τους, στοὺς Χριστιανούς Γιαννιώτες, θεώρησαν φρόνιμο νά προετοιμάσουν ψυχολογικά τό κοινό, προβάλλοντας τοὺς ξεταίπωντες καί ξεδιάντροπους Χιτλεροφασιστικούς ἰσχυρισμούς, πῶς “οἱ ἔβραῖοι μᾶς ἀπέσπῳν τό ἐμπόριο ἀπό τὰς χεῖρας μας”, “πῶς ὕψωναν τὰς τιμὰς”, “πῶς ἐδημιούργησαν τήν μαύρη ἀγοράν καί τόν ὑποδιδασμόν τοῦ νομίματος”. Πίσω ἀπ’ ὅλες αὐτές τίς αἰσχρές καί ἀτιμωτικές γιά τή νοημοσύνη τῶν Γιαννιωτῶν δικαιολογίες, κρύβεται ἡ σατανική πρόθεση τῶν καννίβαλων Γερμανῶν καί τῶν ντόπιων σωδινιστικῶν μεγαλομαυραγορίτικων κύκλων νά δικαιολογήσουν τό ἐγκλήμα τους, παρουσιάζοντας τοὺς Ἰσραηλίτες σάν ὑπαίτιους τῆς πείνας, καί τῆς δυστυχίας τῶν Γιαννιωτῶν. Καί μ’ ὄλο πού δέν θά βρεθεῖ κανένας Γιαννιώτης νά καταπιεῖ τό χοντρό αὐτό χάπι τῆς Γκεσταπίτικης ἀπάτης, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά ἀνασκευάσουμε τὰ ὅσα μᾶς σεοβίρισε ἡ γκεσταπίτικη φυλλάδα. Ὁ Ἑλληνικός λοιπόν λαός, οἱ Ἡπειρώτες, οἱ Γιαννιώτες δέν εἶχαν κανένα “μυστικόν” ἐχθρό γιά νά τόν ἀνακαλύψουν σήμερα στοὺς Ἑβραίους. Ἐχθροί καί μάλιστα ὀλοφάνεροι εἶναι οἱ Γερμανοδούλγαροι καταχτητές, οἱ ντόπιοι πράχτορες τους ἐθνοπροδότες Ράλλης, Τομπρῆς, οἱ συνεργοί τῶν Γερμανῶν στά πογκρόμ κατὰ τῶν Ἑβραίων, λίγοι μαυραγορίτες σωδινιστές, ἡ Ἀσφάλεια καί ἡ Χαροφυλακή. Ὑπεύθυνους γιά τή δυστυχία καί τήν ἐξαθλίωσή τους οἱ Γιαννιώτες δέν θεωροῦν τοὺς συμπολίτες τους Ἑβραίους βιοπαλαιστές, ὑπεύθυνους θεωροῦν τοὺς Γερμανούς πού ληστεύουν τὰ προϊόντα τῆς χώρας, πού ἀπομυζοῦν κάθε οἰκονομική ἱκμάδα καί καταστρέφουν τόν παραγωγικό μηχανισμό τῆς Ἑλλάδος. Ὑπεύθυνους γιά τή μαύρη ἀγορά θεωροῦν οἱ Γιαννιώτες ὄχι

τοὺς Ἑβραίους φτωχοὺς οἰκογενειάρχες, ἀλλά τοὺς ἴδιους τοὺς Γερμανούς πού πρῶτοι καί καλλίτεροι ἐνεργοῦν τόν πιό χοντρικό μαυραγοριτισμό. Ὑπεύθυνοι γιά [τῆ] φοβερή κατρακύλα τῆς δραχμῆς δέν εἶναι οἱ Ἑβραῖοι. Εἶναι ἡ προδοτικὴ Κυβέρνηση τοῦ Ράλλη-Ταιρονίκου-Ταβουλάρη, πού πιστοὶ Γερμανόδουλοι, ἐκδίδουν ἀράδα ἀκάλυπτα χαρτονομίσματα, ἐντείνουν τόν πληθωρισμό, γιά νά πληρώσουν τὰς ἑκατοντάδας δισεκατομμύρια ἀνερχόμενα ἔξοδα διατροφῆς τοῦ Χιτλεροφασιστικοῦ Στρατοῦ Κατοχῆς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς δυστυχίας τῶν Γιαννιωτῶν, καί ὄλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτοὶ εἶναι οἱ φανεροὶ καί οἱ κρυφοὶ ἐχθροὶ καὶ αὐτοὺς χρόνια τώρα, στά βουνά καί στοὺς κάμπους, στίς πολιτείες καί στά χωριά μέ τό ντουφέκι στά βουνά, καί μέ γυμνά τά στηθὲς στίς πολιτείες ἀντιμετωπίζει καί μάχεται παλληκαρῆσια ὁ γενναῖος λαός μας. Καμιά ἀπάτη λοιπόν, κανένα προσχεδιασμένο Γκεσταπίτικο πογκρόμ κατὰ τῶν Ἑβραίων ἀδελφῶν μας δέν πρόκειται νά κάνει ὁ λαός μας γιά νά χάσει ἀπό τό μάτι του τοὺς πραγματικούς ἐχθροὺς του καὶ ὑπαίτιους τῆς σημερινῆς σωλαβίας [δυσανάγνωστο, μᾶλλον τραγωδίας] καί δυστυχίας. Μά καί τῆ διάσπαση τῆς στενῆς συμμαχίας τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων μέ τοὺς Ἑβραίους καί γενικά μέ τό μειονοτικό στοιχεῖο τῆς Χώρας πού ἐπιδιώκουν οἱ Χιτλερικοί καί οἱ πράχτορές τους δέν πρόκειται νά τὴν πετύχουν. Οἱ Ἕλληνες τό ξέρουν καί οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ταϊμηδες, οἱ Βλάχοι πείστηκαν πῶς μονάχα ὁ κοινός ἀγώνας θά μᾶς λυτρώσει ὄλους ἀπ’ τῆ Χιτλεροβουλγάρικη σκλαβιά καί θά μᾶς δώσει τό δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσής μας. Κοινός εἶναι ὁ ἐχθρός γιά ὄλους. Κοινὴ πρέπει νά εἶναι καί ἡ πάλη μας. Οἱ Γερμανοὶ μέ τό ξερίζωμα τῶν ἑβραϊκῶν οἰκογενειῶν ἀπ’ τίς ἐστίες τους, πᾶνε δίπλα στ’ ἄλλο νά πλιατσικολογήσουν τίς περιουσίες τους καί τό κυριότερο νά ἐξασφαλίσουν ἐργατικά ἐφεδρικά χέρια γιά τὰ ὀχυρωματικά ἔργα, γιά τὰ ἐργοστάσια τους στή Γερμανία. Τό ἴδιο κάνουν καί μέ τοὺς Ἰσραηλίτες τῆς Θεσ/κης, Ἀθῆνας, Βόλου. Τό ξερίζωμα τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔχει τόν χαρακτήρα μιᾶς καμουφλαρισμένης ἐπιστράτευσης. Κι ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι εἶναι Ἕλληνες, ἀποτελοῦν καί αὐτοὶ κομμάτι τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ καμουφλαρισμένη αὐτὴ ἐπιστράτευση στρέφεται ἄμεσα καί κατὰ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων. Τίποτε δέν ἀποκλείει τὴν ὀμαδικὴ μεταφορὰ τῶν ἑβραίων στά ὀχυρωματικά ἔργα νά τὴν ἀκολουθήσει ἀργότερα ἡ μεταφορὰ καί τῶν Χριστιανῶν Γιαννιωτῶν.

Ὅλοι στό πόδι συνεπῶς. Ἄς ἐντείνουμε τὴν πάλη μας ἀκόμα πιό πολύ γιά τό διῶξιμο τῶν Γερμανοβουλγάρων ἐπιδρομέων καί τῶν ντόπιων πράχτορων τους. Ἄς στιγματίσουμε τό νέο ἐγκλημα τῶν Γερμανῶν. Ἄς εἶμαστε ἔτοιμοι νά ματαιώσου-

με νέο ξεριζώμα επιστράτευσης [καί Χριστιανικής (:)]. Νά σταματήσουν οι διωγμοί κατά των Έβραίων. Ν' αφήθουν νά γυρίσουν στίς έστίες τους. Κάθε Χριστιανός γείτονας μαγαζιού ή σπιτιού Ισραηλίτου άς κάνει άν μπορεί για νά περιφρουρήσει τήν περιουσία και τό νοικοκυριό του.

Κάτω οι διωγμοί των Έβραίων.

Θάνατος στους Γερμανοβούλγαρους επιδρομείς και στους ντόπιους πραχτόρους τους.

Στή δεύτερη σελίδα του ίδιου φύλλου, συμπληρώνεται:

ΞΕΡΙΖΩΣΑΝ ΤΟΝ ΕΒΡΑΪΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τά Χιτλεροφασιστικά καθάρματα, τή νύχτα τής 24ης πρός τήν 25ην Μαρτίου άρπαξαν σάν γκάγκατες τίς έβραϊκές οικογένειες τής πόλης μας, και τούς μετέφεραν, άφου τούς λήστεψαν τά υπάρχοντά τους, σέ άγνωστη κατεύθυνση. Ο πρωτοφανής αυτός διωγμός των Έβραίων, ξεσήκωσε ένα μεγάλο κύμα αγανάκτησης ανάμεσα στον Χριστιανικό πληθυσμό τής πόλης μας. Τό ΕΑΜ Ιωαννίνων διαμαρτυρόμενο καταγγέλεται τό έγκλημα των Γερμανών και καλεΐται ό Χριστιανικός πληθυσμός νά εκδηλώσει τήν άλληλεγγύη του [στό] κατατρεγμένο Έβραϊκό στοιχείο.

Παράλληλα, τήν 1.5.1944, τό περιοδικό 'Ηπειρωτικά Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής τής ΕΠΟΝ, γράφει: «Χιλιάδες άδέρφια μας Έβραίοι σύρθηκαν στά σκλαβοπάζαρα και στον ομαδικό θάνατο, συλλήψεις και εκτελέσεις πατριωτών συνεχίζονται και ή Γκεστάπο τρομοκρατεί τον λαό μέ μεσαιωνικούς απαγχονισμούς...».

Θά χρειαστεί νά περάσουν σχεδόν έπτά μήνες, ως τίς 8.12.1944 - κι ενώ οι Γερμανοί έχουν εγκαταλείψει τήν Ελλάδα - για νά σημειωθεί στον 'Αγωνιστή ή τρίτη γραπτή αναφορά σχετικά μέ τούς Έβραίους των Ιωαννίνων, μέ τίτλο:

Η ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Οί παλινοστήσαντες συμπολίται μας Ισραηλίται συνήλθον εις σύσκεψιν και εξέλεξαν προσωρινήν έπιτροπήν εις αναπλήρωσιν του άπόντος Διοικητικού Συμβουλίου τής Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων πρός προστασίαν έν γένει των συμφερόντων τής Κοινότητος και των άπουσιαζόντων μελών της και περιφρούρησιν τής Κοινοτικής και 'Ιδιωτικής περιουσίας. Ως προσωρινή έπιτροπή εξέλεγαν οι κ.κ. 'Ισαάκ Μποχωρόπουλος, 'Ιωσήφ Γκανής, Νισήμ Ι. Νεγρίν, 'Ησαΐας Μπέσος, Σολομών Ν. Κοέν.

Προφανώς οι «παλινοστήσαντες» είναι μερικοί από τούς διασωθέντες στό βουνό, άφου οι έκτοπισμένοι

στό 'Αουσβιτς πού δέν είχαν έξοντωθεί στά κρεματόρια, παρέμεναν ακόμα στό στρατόπεδο κι άρχισαν νά επιστρέφουν στά Γιάννενα τήν έπόμενη χρονιά, όπωσ ό Λεόν Μπατής, ό πρώτος Γιαννιώτης όμηρος πού γύρισε στή γενέθλια πόλη του κι άφηγήθηκε τήν περιπέτειά του στά ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, προκαλώντας τήν άμηχανία ή και τή δυσπιστία όλων. 'Ανάμεσα στή μέλη τής Προσωρινής 'Επιτροπής είναι και ό 'Ισαάκ Μποχωρόπουλος, πού σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τής (όχτάχρονης τότε) κόρης του, κ. Τούλας Κορέ, κατέφυγαν μέ τή βοήθεια του ΕΔΕΣ στό χωριό Τσαρίτσαινα και έπέστρεψαν στά Γιάννενα μετά τήν άπελευθέρωση, βρίσκοντας τό σπίτι τους λεηλατημένο και τούς όμοθρώσκους τους άπόντες.

Στίς 12.12.1944 στό άρθρο μέ τίτλο «'Ο Δωρόθεος και ή διπλωματία», όπου καταγγέλεται ή «διπλωματική» συμπεριφορά του μητροπολίτη Παραμυθιάς Δωρόθεου, ανάμεσα στον ΕΔΕΣ και στον ΕΛΑΣ, διαβάζουμε: «[...] Τά τέλη 'Ιουνίου ή άρχές 'Ιουλίου όταν ό Δωρόθεος ήρθε στά Γιάννενα για νά πάρη ύφάσματα από τήν Ισραηλιτική περιουσία, εξήτησε [...]».

Η έπόμενη αναφορά στό έβραϊκό ζήτημα γίνεται στίς 19.1.1945 όπου ναι μέν τά πράγματα λέγονται μέ τό όνομά τους, αλλά ταυτοχρόνως ύποδεικνύεται στά θύματα νά δείξουν κατανόηση!

ΟΙ ΙΣΡΑΗΛΙΤΕΣ ΠΟΥ ΓΛΥΤΩΣΑΝ

Τό τί διωγμό έπαθαν οι Ισραηλίτες από τούς Ούνους είναι γνωστό, τό πώς λεηλατήθηκε ή περιουσία τους άπ' όλους εκείνους πού μέ τήν προστασία των Γερμανών τήν ανέλαβαν, είναι κοινό μυστικό. Σήμερα γύρισαν μερικοί από τούς Ισραηλίτες πού δέν έχουν ούτε κατασρόλα. Είναι λογικό και δίκαιο νά πάρουν από τά υπάρχοντα μέρος τουλάχιστον έναντι τής περιουσίας τους. Πρέπει λοιπόν νά παραληφθή τό συντομώτερο ή Ισραηλιτική περιουσία, από τήν 'Επιτροπή πού συγκροτήθηκε, ή όποία και θά λύσει τό ζήτημα. Χρειάζεται όμως νά κατανοηθεί και από τούς συναγωνιστές Ισραηλίτες πώς αυτά δέν γίνονται μέσα σέ μία μέρα.

Στό μεταξύ οι διαρπαγές έβραϊκών περιουσιών είναι μάλλον καθημερινό φαινόμενο, πού ύποχρεώνει τίς «'Αρχές» νά προβοϋν στίς 23.1.1945 στήν παρακάτω ανακοίνωση:

Περιήλθε σέ γνώση μας ότι πολλοί πολίτες καταστρέφουν Ισραηλιτικές περιουσίες μέ τό νά αφαιρούν διάφορα ύλικά από τά Ισραηλιτικά σπίτια πόρτες, παράθυρα, κεραμίδια κλπ. Κάνουμε γνωστό ότι κάθε συλλαμβανόμενος θά παραπέμπεται στό Στρατοδικείο και θά τιμωρείται αυστηρότατα.
Διοίκηση ΥΙ Ταξιαρχίας

Η προσπάθεια άποκατάστασης τής τάξης και των «άδικιών» μέσω άπειλών είναι καταφανής στίς έπόμε-

νες δύο ἀνακοινώσεις πού δημοσιεύτηκαν στό ἴδιο φύλλο στίς 25.1.1945.

Φέρομε σέ γνώση τοῦ κοινοῦ ὅτι ἡ περιουσία τῶν Ἰσραηλιτῶν διατελεῖ ὑπό μεσεγγύησιν τοῦ ΕΛΑΣ καί διαχειρίζεται ὑπό Ἐπιτροπῆς ὑπαγομένη εἰς ΕΤΑ. Ὅσοι κατά τό διάστημα τῆς κατοχῆς ἀπό τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως ἠγόρασαν παρά τῶν ἀρχῶν κατοχῆς ἢ ἄλλως πῶς κατέχουν εἶδη ἀνήκοντα στούς παραπάνω νά τά δηλώσωσι στήν Ἐπαρχιακή ΕΤΑ Γιαννίνων μέχρι τήν 25ῃ τρέχοντος. Μετά τήν παρέλευσιν τῆς ἀνω προθεσμίας πᾶς ἀνακαλυπτόμενος κάτοχος τοιούτων εἰδῶν θά συλλαμβάνεται καί θά παραπέμπεται στό Στρατοδικεῖο σά σαμποταριστῆς τοῦ ἀγῶνα.

Ἡ Υἱ Ταξιορχία

Καί:

Γίνεται γνωστό στούς ἐνδιαφερόμενους πού ὑπέβαλαν αἴτησιν στέγασης στήν ἀρμοδία Ἐπιτροπή τοῦ Δήμου ὅτι ἀπό σημερον Πέμπτην 25 τρέχοντος ἀρχίζει ἡ ἐγκατάσταση αὐτῶν στά ἑβραϊκά σπίτια πού κατεκύρωσε ἡ Ἐπιτροπή κατά προτεραιότητα. Σχετικές πληροφορίες μποροῦν νά πάρουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀπό τό ἀρμόδιο γραφεῖο τοῦ Δήμου κάθε μέρα ἀπό τίς 10 πμ. ἕως τίς 11 μμ. Ἐπίσης γίνεται γνωστό στούς αὐθαιρέτως καί χωρίς ἔγκρισιν τῆς ἐπιτροπῆς Στέγασης καταλαμβάνοντας σπίτια ἑβραϊκά ὅτι ὑποχρεοῦνται νά τά ἀδειάσουν ἐντός 3 ἡμερῶν γιά νά ἀποφύγουν τίς νόμιμες κυρώσεις.

Στά πλαίσια τῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ ΕΑΜ μέ τά κατοχικά ἑλληνικά Σώματα Ἀσφαλείας, δημοσιεύεται στίς 10.2.1945 – γιά νά φανεῖ ὁ προδοτικός ρόλος τῆς Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς – ἡ ὑπ' ἀριθμ. 74, συγχαρητήριος ἐπιστολή τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας Τάξεως πρὸς τόν Διοικητῆ Ἡπείρου Τσιμπρή, μέ τίτλο:

Ἡ ΓΚΕΣΤΑΠΟ ΑΠΟΝΕΜΕΙ ΕΠΑΙΝΟ ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ» ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΗΣ

Κατά τήν ἀναχώρησιν τῶν Ἑβραίων ἡ Ἑλληνική Χωροφυλακή ἐπετέλεσε καλῶς τά ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα. Ἐπίσης καί ἀργότερον ἀνατέθησαν εἰς τήν Ἑλληνική Χωροφυλακὴν σοβαρά καθήκοντα, τά ὁποῖα ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά ἐκτελῇ ἡ Χωροφυλακή (δηλ. ἡ ἐξασφάλισις τῶν Ἰουδαϊκῶν περιουσιῶν) θά ἔχαιρον μεγάλως ἐάν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ὡς ἄνω ὑπηρεσιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς καί ὡς μίαν παρακίνησιν ὅπως καί εἰς τό μέλλον ἐπιτελεῖ καλῶς τό καθήκον τῆς. Ἡ Γενική Διοίκησις διαθέτει δι' αὐτούς ἐκ τῶν ἐνόμων τρόφιμα, ἐνδύματα, ὑποδήματα καί ἄλλα χρεῶδη ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ. Ἰδία ἠργάσθη καλῶς ὁ Διευθυντής τοῦ Τμήματος Ἀσφαλείας

ὑπομοίραρχος Γρίβας καί εἰς αὐτόν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τό ἐπιτευχθέν ἀποτέλεσμα. Ὑπογραφή,

Ταγματάρχης τῆς Ἀστυνομίας Τάξεως

Γιά πρώτη φορά, τήν 1.3.1945 ἐπανερχεται μέ πρωτοσέλιδο κύριο δίστηλο ἄρθρο, γιά νά ἐπιτεθεῖ στούς ἀντιπάλους, ἀναφορικά μέ τό μεγάλο ζήτημα πού τανύζει τήν πόλιν καί ἔχει σχέση μέ τίς περιουσίες πού ἄφησαν πίσω τους οἱ δολοφονημένοι στό Ἄουσιτις.

Ἡ ἸΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

Μερικοὶ γυμνοσάλιαγκες τῆς πόλεως μας, τίς τελευταῖες ἡμέρες ξεδιπλώθηκαν καί περιφέρονται στούς δρόμους μιλώντας γιά “διασπάθισιν τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας” καί ἀκόμα γιά “κλεψιές”, χωρίς τουλάχιστον νά ντρέπωνται. Σοῦ δίνουν τήν ἐντύπωση τῶν γυναικῶν ἐκείνων, τροφίμων τῶν οἰκῶν ἀνοχῆς πού μιλοῦν περὶ ἠθικῆς. Νομίζουν οἱ τυφλοπόντικοι αὐτοί, πῶς ὁ Λαός δέν τοὺς ξέρει καί πῶς μποροῦν μ' αὐτά νά συγκαλύψουν τίς βρωμιές καί τά ἔργα τους.

Ἄς βάλομε τά πράγματα στή θέση τους, γιά νά μὴ ψαρεύουν στά θολὰ νερά οἱ ὄψιμοι αὐτοὶ προστάτες τῶν Ἰσραηλιτῶν. Μέ τόν ἀνανδρὸ καί βάρβαρο διωγμὸ τῶν συμπολιτῶν μας Ἑβραίων ἡ περιουσία τους ἔμεινε ἔρμαιο τῶν διαφόρων Τσιμπρηδῶν-Φραντζηδῶν-Πάτερ Ἀθανασίου καί ὄλου αὐτοῦ τοῦ ἐντιμοῦ συναφιοῦ πού σήμερα κόβεται καί ὀδύρεται. Εἶναι σέ ὄλους γνωστό πῶς οἱ Ἰσραηλίτες στά Γιάννενα εἶχαν στά χέρια τους τό μεγαλύτερο μέρος τῶν προϊόντων βιομηχανικοῦ ἐμπορίου ἀξίας ἑκατοντάδων ἂν ὄχι ἑκατομμυρίων χρυσῶν λιρῶν καί ὅλη αὐτή ἡ περιουσία περιήλθε στά χέρια αὐτοῦ τοῦ λωποδύτικου συγκροτήματος. Ἡ ρεμούλα καί ἡ κλεψιά πού ἐπεκράτησε εἶναι κάτι πού ἔγινε γνωστό σέ ὅλη τήν Ἡπειρο καί γιά νά καλύψουν τίς βρωμιές τους ἔδιναν πότε-πότε καί μερικά ψίχουλα στούς ὑπαλλήλους ἢ σέ κανένα χωριό. Ὁ ἀξιότιμος κ. Γιαννῆς μετέφερε δεκάδες ὀλόκληρων αὐτοκινήτων ἐμπορευμάτων στήν Ἀθήνα καί τά πούλησε. Ὁ Σεβασμιώτατος Σπυρίδων προέβη στήν ἀγιώτατη πράξιν τῆς περισυλλογῆς μερικῶν αὐτοκινήτων ἐμπορευμάτων γιά τήν Ἀθήνα. Ὁ Πάτερ Ἀθανάσιος ἀφοῦ ἐπροίκισε ὅλες τίς «ἀνεψιές» καί «ἀδελφές» μέ μερικῆς χιλιάδες πήχεις ὑφασμάτων χασέδων, κάμποτ καί κάμποσων δεκάδων σερβιτσιῶν κατὰ προτίμησιν πολυτελείας, μερίμνησε γιά τόν πλουτισμὸ τῆς Μητροπόλεως καί τοῦ σπιτιοῦ του μέ ἄλλα ἐμπορεύματα πάσης φύσεως πού ἀνακάλυψε πρό ὀλίγου καιροῦ ἡ Πολιτοφυλακή. Ὁ κ. Φρόντζος δίπλα στά ὑψηλά του καθήκοντα δέν ξέχασε νά ἐφοδιάσει καί τό σπίτι μέ μερικῆς δεκάδες κιβώτια ἀπὸ τά “εὐτελή” αὐτά πράγματα καί ἔτσι στίς γενόμενες ἐρευνες, βρέθηκε τό ὑπόγειο του γεμάτο ἀπὸ κάσσες ὑαλί-

κῶν σερβιτωῶν, ὑφασμάτων, βενζινῶν κλπ. Μερικοί ἄλλοι κύριοι περί τήν Ἱερῶν Μητρόπολιν καί τὰ διάφορα Ἑλέη καί Ἀδελφάτα τοῦ Σεβασμιωτάτου ἀπό τό ὑπερβολικό τους ἐνδιαφέρον γιά τὰ Νοσοκομεῖα τῆς πόλης “μερίμνησαν” καί ἐκλεψαν ὅτι τοὺς βολοῦσε, κατά προτίμηση ὑφάσματα καί ὅταν εἶδαν ὅτι δέν θά γλίτωναν ἀπό τό ἀγρυπνο μάτι τῆς ΕΠ τοποθέτησαν τὰ ὑπολείμματα τῶν κλεμῆνων αὐτῶν, περί τίς 2.000 πήχεις σέ ἓνα δωμάτιο τοῦ Νοσοκομείου Χατζηκώστα χωρίς ὅμως νά τὰ περάσουν σέ κανένα βιβλίο ἢ πρωτόκολλο τοῦ Νοσοκομείου γιά περιουσία του κι ἔτσι μέ τήν εὐκολία τους τὰ πουλοῦσαν ὅποτε τοὺς βολοῦσε. Κι’ ὅταν πρό ἡμερῶν ἡ Ταξιαρχία τὰ παρέλαβε σάν ἀντικείμενα τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας, βγήκαν νά φωνάξουν γιά “ἀρπαγή” κλπ. Κάποιος ἄλλος ἐντιμος κ. τοῦ συναφιοῦ αὐτοῦ ἀφοῦ ρήμαξε μέ τή σειρά του τίς ἐβραϊκές ἀποθήκες μέ τήν εἴσοδο τοῦ ΕΛΑΣ στά Γιάννενα βρέθηκε μέ μερικές ἑκατοντάδες τόπια ὑφασμάτων σπῆτι του, καί προνοώντας δυσάρεστα ἀπρόοπτα τὰ τοποθέτησε στό ταβάνι ἐνός δημόσιου κτιρίου καί ὅταν ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τήν ΕΠ προτίμησε νά τηρήσει σιγήν. Λέγεται πῶς ἡ ἐντιμη αὐτή τοποθέτηση καί ἀπόκρυψη ἀνήκει στόν ὑφασματέμπορο κ. Μέρτζον χωρίς νά εἶναι βέβαιο, καί ἀφήνεται στόν ἴδιο νά μᾶς τό διευκρινίσει.

Αὐτά εἶναι ἀπό τὰ ὅσα κατέστη δυνατό στό λιγόχρονο διάστημα τῆς δράσης τῆς ΕΠ νά ἐρθουν στό φῶς τῆς μέρας. Ἀντιλαμβάνεται κανένας καί ξέρει καλά ὁ Λαός τό μέγεθος τῆς ἀρπαγῆς καί τῆς ρεμούλας πού ἐγινε στήν Ἰσραηλιτική περιουσία ἀπό τό συνάφι αὐτό τῶν ὀδυρομένων καί οἱ ἀνακαλύψεις αὐτές εἶναι ἓνας ἄθλος τῆς Πολιτοφυλακῆς μας. Ὑστερα μάλιστα ἀπό τόσον καιρό πού μεσολάβησε ἀπό τόν διωγμό τῶν Ἑβραίων καί τήν ἀρπαγή τῆς περιουσίας τους. Μέ τήν εἴσοδο τοῦ ΕΛΑΣ στά Γιάννενα, στίς Ἰσραηλιτικές ἀποθήκες δέν ἔμειναν παρά διάφορα γυαλικά, χρώματα καί ἀπό τίς χιλιάδες τόπια τῶν ὑφασμάτων πάσης φύσεως μόνο μερικά κάμποι, ντροίλια καί ρετοίνες. Μάρτυρες καί πειστήρια γιά αὐτό τὰ διάφορα πρωτόκολλα παραλαβῆς τῶν ἀποθηκῶν πού παρέδωσε ἡ Ἐπιτροπή καταμέτρησης ἀπό τοὺς συμπολίτες Πατσέλη, Ζυγούρη, Πρωτοδίκες κλπ. στόν ΕΛΑΣ.

Ὁ στρατός μας μέ πλήρη συναίσθηση τῆς ἀποστολῆς του καί τοῦ ἔργου του, μὴ ἔχων ἄλλον πόρον ζωῆς καί συντήρησής του ἐκτός ἀπό τό Λαό, ἔκρινε σκόπιμο καί πολύ ὀρθά νά προβεῖ σέ πιστωτική ἀγορά τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ἐβραϊκῆς περιουσίας γιά νά ἀντιμετωπίσει τίς ἀνάγκες του καί νά ξαλαφρώσει ἔτσι ἀρκετά τό Λαό ἀπό τόν ὁποῖο θά ζητοῦσε τὰ μέσα διαβίωσής του. Ὅπως καί ἐγινε.

Ἀπό τὰ πρῶτα του ἐν τούτοις μελήματα ἦταν ν’

ἀποκαταστήσει μέ ἓνα σημαντικό ποσό τοὺς διασωθέντες Ἰσραηλίτες καί χορήγησε πράγματα ἀξίας 100.000 στόν καθένα σέ ὅσους βρέθηκαν καί βρίσκονται στά Γιάννενα πολίτες καί ἀντάρτες σέ σύνολο περί τοὺς 70 κι ἀκόμα χορήγησε περί τίς 500.000 δρχ. σέ εἶδη γιά στοιχειώδη ἐνίσχυση σέ ὅσους θά ἐρθουν σύντομα ἀπό Ἀθήνα ἢ ἀλλοῦ [κοντά στήν ἀποκατάσταση τῶν θυμάτων αὐτῶν τοῦ φασισμοῦ, στά σπῆτια τους] (;).

Μέ τὴν συμφωνία τῆς Βάρκιζας πού τερατίστηκε ἡ πολεμική σταδιοδρομία τοῦ ΕΛΑΣ καί κλήθηκε ὁ Λαογέννητος Στρατός μας νά καταθέσει τὰ τιμημένα του ὄπλα μέ τήν ἀποστράτευσίν του προέδθηκε σέ μιά ὑπέροχη λαϊκὴ πράξη. Ἀπὸ τὰ τρόφιμα καί ἄλλα μὴ στρατιωτικὰ εἶδη πού βρισκόταν στά χέρια του, πού προέρχονταν ἀπὸ εἰσφορές τοῦ Λαοῦ καί τήν πιστωτικὴ ἀγορά τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας, προέδθηκε σέ διανομὴ τους στό Λαό, ἀφοῦ πρῶτα ἔδωσε μερικά στά ἀποστρατευμένα παλληκάρια πού γυρίζαν στά ρημαγμένα σπῆτια ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια. Χορήγησε στίς ὀρεινὲς καί πυροπαθεῖς περιοχὲς ἀρκετὲς ποσότητες ὅπως στήν Κράψη, Κόνιτσα, Πολύλοφος, Πογδερά, Καρνές, Λιγκιάδων, Τζουμέρκα, Μέτσοβο, συνοικίες Καραβατιᾶς, Καλούτσας, Κάστρου, Λούτσας, στό Ἐργατικὸ Κέντρο Γιαννίνων, στό ὑφαντουργεῖο, στίς ἐπαρχίες Ζαγοριοῦ, Μετσόβου, Πωγωνίου, Καλαμᾶ, Θεσπρωτία, Καλέντζι, Χουλιαράδες, Λιγκιάδες. Ἐκαμε ξεχωριστὴ ἐνίσχυση τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου καί ἄλλων ἰδρυμάτων.

Σέ συνέχεια χορήγησε στήν Ἐθνικὴ Ἀλληλεγγύη τίς ἀποθήκες Λιτσοπούλου, Κοέν, Νισίμ Μπατή, γιά διανομὴ σέ ἀπόρους καί πολεμοπαθεῖς, ἄλλα στίς Λαϊκὲς Ἐπιτροπὲς τῆς πόλης πού διανεμήθηκαν στό Λαό καί ἀκόμα κλήθηκαν οἱ κάτοικοι τῶν Γιαννίνων μέ τὰ δελτία τους τροφίμων νά περάσουν νά παραλάβουν ὅ,τι ἀντιστοιχοῦσε στόν καθένα. Ἡ ὄλη αὐτὴ προσπάθεια ἀποτελεῖ ἓναν ἄθλο καί περιποιεῖ τιμὴ στοὺς συμπολίτες πού τόσο τίμα καί ἀκούραστα διαχειρίστηκαν αὐτό τό ἔργο. Τό μοναδικὸ κροῦσμα ἀσήμαντης ἀνωμαλίας πού παρουσιάστηκε ἀπὸ ἓνα κύριον Μπακάλην ἀποτελεῖ μοναδικὴ ἐξαίρεση καί τό Λαϊκὸ μας δικαστήριο ἔδωσε τήν λαϊκὴ ἀπάντηση μέ τίς αὐστηρὲς κυρώσεις πού παραδειγματικά καί κεραινοδόλα τοῦ ἐπέβαλε. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ καί ἡ ἀληθὴ γιά τήν Ἰσραηλιτικὴ περιουσία. Ὁ Λαός τῶν Γιαννίνων καί τῆς Ἠπείρου τὴν ξέρει πολὺ καλά καί δίνει τήν ἀπάντηση πού χρειάζεται στοὺς γυμνοσάλιαγκους αὐτοὺς πού νόμισαν πῶς βρῆκαν εὐκαιρία νά καλύψουν τίς βρωμιὲς τοῦ συναφιοῦ τους. Ἡ πολιτικὴ τῆς συκοφαντίας καί τῆς βρωμιᾶς εἶναι τό μοναδικὸ τους ὄπλο πού χρησιμοποιοῦν ἐνάντια στό Λαϊκὸ κίνημα. Ἄς τό πάρουν ὅμως εἶδηση πῶς τὰ δηλητηριασμένα τους δόντια

ἔχουν ἀπὸ καιρὸ ξεριζωθεῖ, καὶ δὲν μποροῦν νὰ δαγκάσουν μ' ὅσες προσπάθειες κι ἂν κάνουν. Καὶ νὰ τὸ πάρουν ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀμετάκλητη κατάδική τους στὴ Λαϊκὴ συνείδηση.

Φαίνεται πὼς τὸ ἄρθρο προκάλεσε ἔντονη διαμάχη μεταξύ τῶν ἐμπλεκομένων στὴ «διαχείριση» τῆς ἐγκατελειμμένης ἐβραϊκῆς περιουσίας. Ἔτσι ὁ Ἀγωνιστὴς ἐπανέρχεται στὶς 8.4.1945, ἀπαντώντας σὲ μιά ὑβριστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ θυγμένου, ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἄρθρο Γιαννῆ, πού τὴν εἶχε δημοσιεύσει στὶς 6.4.1945 στὶς ἀντίπαλες ἰδεολογικὰ ἐφημερίδες *Κήρυκας* καὶ *Ἔθνος*. Ἡ ἀπάντηση ἔχει ὡς ἐξῆς:

**ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ
Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ**

Σὲ ἐποχὴ πού τίθεται ἐκτός νόμου ὁ ἱερός ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας τοῦ λαοῦ μας, πού δικαιώνονται οἱ μαυραγορίτες, οἱ δοσίλογοι, οἱ Γερμανορράλληδες, πού δὲν πληρώνονται οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Καρραμπερῆς, τῆς Γκεσταπὸ ἢ τῆς Ράλλη, πολὺ φυσικὸ εἶναι νὰ θέλουν νὰ παρουσιάσουν αὐτοὶ σὰν ἀθῶες περιστερές. Ἄς μὴ διάζονται ὅμως καὶ ἄς μὴ ἀνησυχῶν. Θάρθει ἡ ὥρα πού θὰ ἀποδειχθεῖ τί ἀπέμεινε ἀπ' τὴν Ἰσραηλιτικὴν περιουσίαν, ὡς τὴν ὥρα πού μπήκε στὴν πόλιν ὁ ΕΛΑΣ [τῆ] βρήκε στὶς ἀποθήκες μόνον γυαλικά, χρώματα καὶ ψιλικά, ὅπως ἀπ' τὰ πρωτόκολλα ἀποδείχονται καὶ τὰ ὅποια διέθεσε στὸ λαό. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐντιμὴ διαχείριση τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας δὲν κρίνουμε ἄσκοπο νὰ μεταφέρουμε μερικὰ σχόλια τῶν Ἑδαιτικῶν ἀκόμα ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ «Ἐλευθερία» στὸ φύλλο 37 τῆς 30.8.44 γράφει: «Δὲν μποροῦμε νὰ καταπνίξουμε ἕνα αἶσθημα δικαιολογημένης ἀγανακτικῆς ἀντιδράσεως καὶ ὀργῆς γιὰ ὅσα εἰς βάρος τοῦ Λαοῦ μας παίζονται ἐκ μέρους ἐκείνων πού διαχειρίζονται τὴν ἐβραϊκὴν περιουσίαν τῶν Ἰωαννίνων...». Παρακάτω διερωτᾶται ποιὸς φταίει καὶ διαπιστώνει: «[...] τὰ πρόσωπα καὶ μόνον αὐτά. Γιὰ τὴν ὑποκινούμενα ἀπὸ εὐτελὲς συμφέρον διὰ τὰ ὅποια ἀσφαλῶς θὰ ζητηθῶν εὐθύναι».

Ἡ «Νέα Ἑλλάς» στὸ φύλλο 47 τῆς 22.5.44 μὲ τὴν σύλληψη τότε κλεπτῶν τῶν ἀποθηκῶν καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ πρατηρίου γράφει:

«Ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸ κοινὸ νὰ στιγματίσει τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ πρατηρίου τούτου διότι ἠνέχθη παρανομίαν καὶ δὲν ὠδήγησεν ἐνώπιον τῆς Δικαιοσύνης τὸν διαρρήξαντα...»

Δὲν ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ σημειώσουμε τίς παραπάνω περιοπεῖς τῶν ἐφημερίδων τοῦ ΕΛΕΣ γιὰ τὴν θλιβερὴ αὐτὴν περίοδο τὴν ξέρει καλὰ ὁ λαὸς ἀλλὰ τὸ γράφουμε γιὰ νὰ θυμίσουμε στὸ «Ἔθνος» καὶ στοὺς ὀψιμοὺς προστάτες τῆς ἐβραϊκῆς περιουσίας πὼς ὁ κόσμος τὴν ξέρει καλὰ

τὴν ὑπόθεση αὐτὴ καὶ ἔχει δγάλει τὰ συμπεράσματά του. Ὅσο δὲ γιὰ τὴν «ἱερὴ ἀγανάκτηση» πού κατέλαβε τὸν κ. Γιαννῆ μὲ τὸ «ἀνώνυμον»... τῆς ἐφημερίδας μας, τὸν πληροφοροῦμε πὼς οἱ Λαϊκὲς ἐφημερίδες δὲν εἶναι ἀνώνυμες, ὑπεύθυνοί τους εἶναι οἱ ὀργανώσεις των πού τίς ἐκδίδουν καὶ συντάκτες τους ὁ ἴδιος ὁ Λαός.

Νὰ ὅμως καὶ ἕνα ἐγγράφο [συνεχίζει ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀγωνιστῆ καὶ δημοσιεύει τὸ παρακάτω ἐγγράφο γιὰ νὰ ἀποδείξει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές]:

Ἐλευθέρα Ὀρεινὴ Ἑλλάς
Ἐθν. Ὁμάδες Ἑλλ. Ἀνταρτῶν
ΥΠΙ Μερραρχία
Τμῆμα Διοικητικῶν
Ἀριθ. πρωτ. 3748

Πρὸς τὸν Λοχαγόν κ. Μέντζον Μάνθον

Παρουσιασθεῖς ἐνώπιόν μου ὁ ὑπάλληλος τῆς Γενικῆς Διοικήσεως κ. Ὀνουφρίου Βασίλειος κατ' ἐντολήν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ μὲ πληροφορεῖ ὅτι παρελάβατε παρὰ τοῦ ἐμπόρου Κων. Γιαννῆ, τὰ κάτωθι ὑλικά προοριζόμενα γιὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ΥΠΙ Μερραρχίας.

Κλινοσκεπάσματα 70, σινδόνια 50, προσόψια 40, πιάτα σούπας 60, πιάτα ρηγά 20, κύπελλα 35, πιρουνία 40, κοχλιάρια 40, κουταλάκια 40, φλυτζάνια καφέ 40, ρακοπότηρα 40, τραπεζομάντηλα 10, μαχαίρια 40, 2 πῆχεις κόκκινο μάλλινο ὕφασμα 15 κιβωτίδια. [;]

2ον. Ἡ Μερραρχία διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3444/10.6.44 διαταγῆς τῆς διέταξε ὑμᾶς ν' ἀναφέρεται ἐπακριβῶς τὸν ἐξ ἐκάστου εἶδους παραληφθέντων ὑλικῶν. Ἦδη κατόπιν τῆς ἀναφορᾶς σας προκύπτουν οἱ κάτωθι διαφορὲς ἐπὶ ἔλαττον.

Κλινοσκεπάσματα 7, σινδόνια 14, προσόψια 20, πιάτα σούπας καὶ ρηγά 18, μαχαίρια 16, κουταλάκια 16, φλυτζάνια καφέ 16, ρακοπότηρα 16, τραπεζομάντηλα 8, κύπελλα 8, πιρουνία 16, κοχλιάρια 40.

Παρακαλῶ ὅπως κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀναφεροῦντες ὑμῖν ἐπειγόντως περὶ τῆς παρουσιαζομένης διαφορᾶς διὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς Μερραρχίας ἐναντι τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ὅστις προσεφέρθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν Ὀργάνωσίν μας.

Ἐπὶ τούτοις σᾶς καθιστῶ γνωστὸν ὅτι ὁ κ. Ὀνουφρίου Β. μᾶς γνωρίζει ὅτι παρέστη αὐτοπροσώπως κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ καταμέτρησιν τῶν ὡς ἄνω ὑλικῶν.

Σ.Δ. τῆ 18ῃ Ἰουνίου 1944
Ὁ Διοικητὴς τῆς Μερραρχίας
Κωνσταντίνιδης Ἀπ.
Ἀντ/ρχης

Κοινοποιήσις: κ. Ὀνουφρίου Βασίλειον
Ἐπάλληλος Γεν. Διοικήσεως

Σημειώνουμε ἀπλῶς [γράφει ὁ Ἀγωνιστὴς] τὸ

γνωστό γεγονός ότι ο κ. Γιαννής τυγχάνει έμπορος ύφασμάτων και ούδέποτε είχε στο κατάστημά του γυαλικά και άλλα είδη πού στο παραπάνω έγγραφο αναφέρονται και ότι τό είδος του έμπορίου αυτού τό άσκούσαν ως γνωστό Ίσραηλίτες έμποροι.

Τέλος, ή έφημερίδα, έννέα μήνες αργότερα, στις 4.11.1945, στά πλαίσια τών έξωτερικών ειδήσεων, δημοσιεύει τήν παρακάτω άνταπόκριση από τό Λονδίνο.

Όλες οι Άραβικές έφημερίδες ζητούν τελική άπαγόρευση τής Έβραϊκής διείσδυσης στην Παλαιστίνη. Διοργανώθηκαν στις μεγάλες πόλεις τής Αιγύπτου συλλαλητήρια διαμαρτυρίας ένάντιον του σχεδίου για τήν ίδρυση Έβραϊκού Κράτους στην Παλαιστίνη. Επίσης διαμαρτυρήθηκαν οι Άραβες ένάντιον τής παρέμβασης τής Άμερικνής στις [έξελίξεις] τής Παλαιστίνης και ένάντια τής συνεχιζόμενης μετανάστευσης τών Έβραίων. Η διεθνής χριστιανική [χριστιανική] διάσκεψη εξέδωσε ψήφισμα στην Ούασινγκτόνα στις Ένωμένες Πολιτείες νά συνεργαστούν μέ τή Μεγάλη Βρετανία για τή ρύθμιση του Παλαιστινιακού Ζητήματος.

Όλοκληρώνοντας τό ξεφύλλισμα τής έφημερίδας Άγωνιστής, συνειδητοποιούμε πώς άποτελεί ίσως μία σπάνια έξαίρεση στην άνεργμήνευτη σιωπή τών περισσότερων άντιστασιακών έντύπων και έφημερίδων για τόν διωγμό τών Έλλήνων Έβραίων και τίς συνέπειές του. Όπως εύστοχα παρατηρεί ή ιστορικός Όντέτ Βαρών-Βασάρ κάθε φορά πού άναζητά κανείς τήν άποτύπωση του γεγονότος στις γραπτές πηγές, βρίσκειται μπροστά σε μία σχεδόν άπόλυτη σιωπή.⁴ Χρειάστηκε νά πάρουν πρωτοβουλία οι άμεσα ένδιαφερόμενοι, δηλαδή οι έναπομείναντες Έβραίοι, για νά άρχίσουν δειλά-δειλά νά κατονομάζουν τό άκατανόμαστο. Κι έπρεπε νά περάσουν χρόνια για νά συνειδητοποιήσει ό χριστιανικός πληθυσμός τό εύρος τής πρωτόγνωρης τραγωδίας πού συντελέστηκε στο δίπλανό σπίτι στο σπίτι του Έβραίου γείτονά του.

4. Όντέτ Βαρών: Μιά «σιωπή» τών γραπτών πηγών, περ. Σύγχρονα Θέματα, τ. 52-53, Ίούλιος-Δεκέμβριος, Άθήνα 1994, σελ. 79.

4

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΜΑΪΟΣ 2002

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α
ΑΙΓΥΠΤΟΣ - ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

μέ σχέδια
του αινιγματικού
Γιώργη Δήμου

Δέκα χρόνια ΑΣΚΙ ~ Έλληνική Κοινότητα Κιλίκis ~ ΕΠΟΝ Μακεδονίας ~ Τό περιοδικό Τετράδιο ~ Έλλη Παπαδημητρίου: «Μεσανατολίτικα» ~ Μιά έκθεση για τόν Ίούλιο του 1943 στη Μέση Ανατολή ~ Η ιστορία ενός στρατιώτη ~ Έλληνική παροιμία Αιγύπτου: ή έξοδος ~ Οι Έλληνες τής Αιγύπτου στην Άθήνα ~ Έμπειρικό παραλείπομενα ~ Οι τρεις «φραξιοτισμοί» του Άι-Σιράτη ~ Τό άρχειο Καρτάλη ~ Βέλγιο: Κέντρο Μελέτης τών πολέμων και τών σύγχρονων κοινωνιών ~ Ιστορικό Ίνστιτούτο για τή Άντίσταση στην Τσούκνη ~ Ένα βιβλίο για τήν ιστορία ~ Η Χίος τής άντίστασης και του έμφυλιου

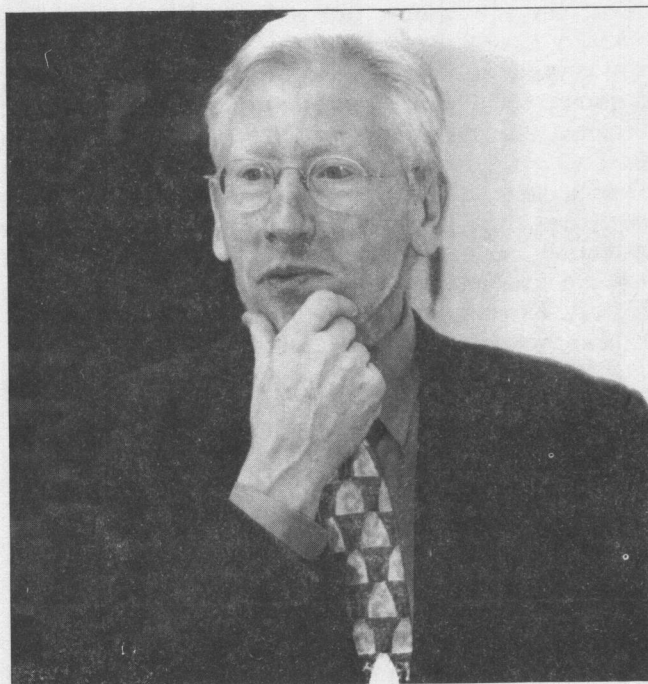
ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΝΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΜΑΡΣΕΛ ΝΤΕΤΙΕΝ:

«Δέν υπερασπίζομαι αξίες, υπερασπίζομαι τή συγκριτική ανθρωπολογία»

τῆς Ἑλενας Πατρικίου

Ο Μαρσέλ Ντετιέν, γεννημένος τό 1935 στό Βέλγιο, υπήρξε ἀπό τά σημαντικότερα μέλη τῆς περιώνυμης «γαλλικῆς σχολῆς», πού συνέδεσε τήν κλασική παράδοση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν μέ τά νεότερα τότε ρεύματα τῆς συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας καί τοῦ στρουκτουραλισμοῦ. Μαθητής τοῦ Λουί Ζερνέ καί τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρώς, φίλος καί συνεργάτης τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν καί τοῦ Πιέρ Βιντάλ-Νακέ («ένας ἐρευνητής, τοῦ ὁποίου σήμερα ἐκτιμῶ ἀκόμα περισσότερο τήν ποιότητα»), ἀνήκει στούς διανοητές ἐκείνους πού διαμορφώθηκαν ἀπό τόν στρουκτουραλισμό, ἀλλά καί πού τόν διαμόρφωσαν ἐπίσης. Τά ἔργα του πάνω στήν ἑλληνική μυθολογία καί σκέψη ἐντάσσονται στό πλαίσιο τῆς συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας πού ξεκίνησε στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στήν Γαλλία, μέσα στό Κέντρο Συγκριτικῶν Μελετῶν τῶν Ἀρχαίων Κοινωνιῶν. Παρά τήν αὐστηρή κλασική του φιλολογική ἐκπαίδευση, υπήρξε καί παραμένει φανατικός αὐτῆς τῆς ἀνθρωπολογικῆς προσέγγισης τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀποτελέσει καί τό ἰδιαίτερο «στίγμα» τῆς γαλλικῆς σχολῆς, διαφοροποιώντας την ριζικά ἀπό τίς παραδοσιακές ἐρμηνεῖες τῶν ἄλλων ἑλληνιστῶν. Ἀπό τό 1992, πέρασε στήν ἄλλη ἀκτῆ τοῦ Ἀτλαντικοῦ, στό Johns Hopkins University, τοῦ ὁποίου εἶναι τακτικός καθηγητής, προκειμένου, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, νά διατηρήσει ζωντανό, μαχητικό καί χωρίς ἀγκυλώσεις τό βλέμμα του, διασώζοντας ταυτόχρονα καί τήν εὐρύτητα πού προσφέρει ἡ προοπτική τῆς συγκριτικῆς προσέγγισης τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν. Ἡ ἑλληνική θρησκεία ἀποτελέσει τό κύριο ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του. Στήν περίπτωσή του ὅμως, αὐτό πού συνήθως ὀνομάζουμε ἰσοπεδωτικά «μυθολογία», ὁ Μύθος, ἐρμηνεύεται ὡς τιμῆμα ἑνός εὐρύτερου θρησκευτικοῦ συμπλέγματος, στό ὁποῖο ἀνήκει ἐπίσης καί ἡ Λατρεία, καί ἀποτελεῖ ὄχι ἕνα καθεαυτό ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, ἀλλά ἕνα πεδίο ἐρευνας πού γίνεται κατανοητό μόνον σέ συνάρτηση μέ τό συνολικό πλέγμα ἀντιλήψεων, νοοτροπιῶν, πίστεων, προλήψεων καί φιλοσοφικῶν θεωριῶν πού ἀναπτύχθηκαν μέσα στήν ἀρχαιοελληνική κοινωνία. Πολύ περισσότερο, μέ-

σα στίς ἐρμηνεῖες του, τό ζεύγος Μύθος-Λατρεία ἐξετάζεται πάντα σέ σύνδεση μέ τόν Λόγο, μέ τήν σκέψη καί τήν φιλοσοφία, ἀλλά καί μέ ἕνα εὐρύτερο σύνολο ὀρθολογικῶν ἢ ἀλογων ἀντιλήψεων πού σχετίζονται μέ τήν γραφή παραδείγματος χάριν, ἢ τόν ἀποικισμό καί τήν ὀργάνωση τοῦ πολιτικο-κοινωνικοῦ χώρου τῆς πόλεως.

Τό πρῶτο του «γαλλικό» βιβλίο, *Οἱ Κύριοι τῆς Ἀλήθειας*, ἡλικίας ἤδη τριάντα πέντε ἐτῶν, μεταφράστηκε πρόσφατα σά ἑλληνικά ἀπό τίς ἐκδόσεις Πατάκη (μετ. Κ. Ἀλεξοπούλου καί Στ. Οἰκονόμου) καί ἔδωσε ἀφορμή σ' αὐτήν τήν συζήτηση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: *Οἱ Κύριοι τῆς Ἀλήθειας* εἶναι τό παλιότερο ἀπό τά βιβλία σας τῆς «παρισινῆς» περιόδου. Ξαναδιαβάζοντάς το τώρα, ἔχω τήν ἐντύπωση πώς ἐπιφανειακά ἐντάσσεται μέν στήν πορεία πού εἶχατε ἤδη ξεκινήσει ναίτερα, μέ τήν μελέτη τῶν Πυθαγο-

ρείων, αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί μάλλον μία τομή. Μέ το βιβλίο αυτό διαρρηγνύετε, κατά κάποιον τρόπο, τις σχέσεις σας με την φιλολογική ὀρθοδοξία που κυριαρχούσε τότε στις περισσότερες Σχολές ἑλληνικῶν σπουδῶν τῆς Εὐρώπης, ἀποτελεῖ δηλαδή τὸ ἀφετηριακὸ σημεῖο τῆς ἐνταξίῃ σας στὸν στρουκτουραλισμὸ καὶ τὴν ἀνθρωπολογία.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶχα μόλις ἀνακαλύψει τὸν Λουί Ζερνέ. Εἶχα γνωρίσει τὰ κείμενά του ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού σπούδαζα στὴν Λιέγη, χάριθ σέ μία καταπληκτικὴ γυναίκα, τὴ Μαρί Ντελκούρ. Ἡ Μαρί Ντελκούρ δούλευε πάνω στοὺς μύθους, πάνω στὶς τελετουργίες, ἔκανε ἐκπληκτικὲς μελέτες γραμμένες ὑπέροχα, μὲ ἕνα στύλ πολὺ κομψό, ἀλλὰ στὸ Βέλγιο κανένας δὲν τὴν ἔπαιρνε στὰ σοβαρά, ὅλοι τὴν ἀντιμετώπιζαν εἰρωνικά γιὰ ἕναν πολὺ ἀπλό λόγο, γιατί ἦταν γυναίκα καὶ πολὺ ἔξυπνη. Αὐτὴ μοῦ μίλησε γιὰ τὶς ἐργασίαι τοῦ Ντυμεζίλ πάνω στοὺς ἰνδοευρωπαϊκούς θεομούς καὶ τὶς ἰνδοευρωπαϊκὲς θρησκείαι καὶ μοῦ ὑπέδειξε νὰ διαβάσω Ζερνέ. Ὅταν ἔφτασα λοιπὸν στὸ Παρίσι, εἶδα μὲ ἔκπληξη ὅτι ὁ Ζερνέ διηύθυνε ἀκόμα σεμινάρια στὴν École Pratique. Ἐγὼ νόμιζα ὅτι ἦταν πεθαμένος, φανταστεῖτε. Ἔτσι μπῆκα στὰ μαθήματά του καὶ γνώρισα τὸν ἴδιο καί, φυσικά, τὸν Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Κι ἐκεῖ ἀνακάλυψα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν πολὺ πιὸ ἐνδιαφέροντες ἀπ' ὅ,τι μοῦ εἶχαν πει ὡς τότε. Τὸν Ζερνέ, πού εἶχε δεχτεῖ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ντυρκέμ, τὸν ἐνδιέφερε πάρα πολὺ ἡ πρωτο-ιστορία καὶ τὸ πῶς χτίζεται, τὸ πῶς δομεῖται. Ἔτσι βρέθηκα κι ἐγὼ στρατευμένος στὸ θέμα τῆς πρωτο-ιστορίας, πού εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐρεθιστικό. Βρέθηκα δηλαδή νὰ κολυμπᾶω μέσα σ' αὐτὸ πού ὀνομάζουμε «μυθικὴ σκέψη», τὶς ἀντιλήψεις, τὶς κατηγορίες, τὶς ἀναπαραστάσεις τῆς μυθικῆς σκέψης. Κι ἀκόμα, ὑπῆρχε τότε καὶ ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς, ἄρα ἡ ἀνάλυση τῆς μυθικῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα ἔπαιρνε καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ἦδη στοὺς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* βλέπουμε κάτι πού στὰ μεταγενέστερα βιβλία σας, ἀλλὰ καὶ στὰ πολεμικά σας κείμενα, θὰ ἀποτελέσει μιὰ σταθερά, τὸ γεγονὸς δηλαδή πῶς δὲν λαμβάνετε ὑπ' ὄψιν σας μόνον κάποια συγκεκριμένα κείμενα, τὰ μεγάλα ποιητικὰ κείμενα, ἀλλὰ ἕνα πλῆθος «μικρῶν» κειμένων, συχνά μάλιστα ἀγνοώντας τὴν «κλασικὴ» καὶ «μεγάλῃ» λογοτεχνία. Σέ μεταγενέστερα μάλιστα βιβλία σας, ὅπως εἶναι τὸ *Dionysos à ciel ouvert*, ἐπιχειρεῖτε μιὰ προσέγγιση τοῦ διονυσιακοῦ φαινομένου μέσα ἀπὸ μιὰ μάλλον περιθωριακὴ, τοπικὴ γιορτὴ τοῦ Διονύσου, ἀγνωστὴ ἀκόμα καὶ σέ ἀνθρώπους ἐξοικειωμένους μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ λατρεία, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς μεγάλες ἀθηναϊκὲς διονυσιακὲς γιορτὲς μὲ τὶς ὁποῖες ἀσχολοῦνται συνήθως οἱ «διονυσιολόγοι».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Παίρνει κανεῖς ὅλες τὶς μαρτυρίες πού ἔχει στὴν διάθεσή του, ἀπ' ὅπου κι ἂν προέρχονται, προκειμένου νὰ ἀποκαταστήσει τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς, εἰάν βέβαια αὐτὸ εἶναι ποτέ δυνατόν. Ἐδῶ πάντως εἶναι σαφῆς ἡ ἐπίδραση καὶ τῆς κοινωνιολογίας τοῦ

Ντυρκέμ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Λεβί-Στρῶς. Ὁ Λεβί-Στρῶς ἦταν αὐτὸς κυρίως πού μᾶς δίδαξε τὴν σημασία τῆς συγκεκριμένης λεπτομέρειας. Ὑπῆρχε βεβαίως ἡ δεδηλωμένη ἐπιθυμία του νὰ κατασκευάσει αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ὀνόμαζε «Γραμματικὴ τοῦ Μύθου». Μποροῦμε ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ πούμε πῶς στὸ τάδε σημεῖο μπορεῖ νὰ ἔκανε λάθος ἢ νὰ ἀγνόησε κάποιο στοιχεῖο, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε πῶς αὐτὸς πρῶτος πῆρε τὸν μύθο καὶ εἶδε μὲ ποιὸν τρόπο τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τὰ μέταλλα, τὰ τρόφιμα, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀπτά στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καὶ πού μέχρι τὸν Λεβί-Στρῶς τὰ παραβλέπαμε ὡς ἀσήμαντα, σκηνοθετοῦνται μέσα στὴ μυθικὴ ἀφήγηση καὶ γίνονται φορεῖς ἑνὸς μυθικοῦ νοήματος. Αὐτὴ εἶναι ἡ τεράστια συνεισφορά του, ἢ τουλάχιστον αὐτὸ κρατᾶω ἐγὼ κυρίως ὡς σημαντικό.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τὸ δεύτερο στοιχεῖο πού θεωρῶ ἐξαιρετικὰ σημαντικό καὶ ταυτόχρονα μοντέρνο μετὰ ἀπὸ τριάντα χρόνια στοὺς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* εἶναι τὸ γεγονὸς πῶς ὄχι μόνον προσπαθεῖτε ἐδῶ νὰ προσδιορίσετε τί ἀκριβῶς σήμαιναν γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες οἱ ιδέαι τῆς ἀλήθειας, τοῦ ψεύδους, τοῦ ἐπαίνου, τοῦ φόγου, κλπ., τόσο στὸ ἰδεολογικὸ ὅσο καὶ στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ κυρίως, ὅτι ὑπογραμμίζετε τὸ γεγονὸς πῶς δὲν θεωροῦσαν τὶς κατηγορίες αὐτὲς ὡς μονοσήμαντες· πῶς οἱ Ἕλληνες εἶχαν συνείδηση ὅτι μέσα στὴν ἀλήθεια ὑπάρχει τὸ ψεῦδος, πῶς μέσα στὸ ψεῦδος ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια, πῶς ὁ προφορικὸς λόγος, ὁ λόγος πού ἐμπνέουν οἱ Μοῦσαι, μπορεῖ νὰ εἶναι, παρὰ τὴν ἱερότητά του, ἀπατηλός, πῶς ὁ γραπτὸς λόγος, αὐτὸ τὸ τεκμήριο ἀληθείας, μπορεῖ νὰ πλαστογραφηθεῖ...

ΝΤΕΤΙΕΝ: Βεβαίως. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀναμειγνύονται, δὲν εἶναι ποτέ ἐντελῶς καθαρές, ἀλλὰ, κι αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο, ἀποτελοῦν ἀντικείμενο συζήτησης, ἀπὸ πολὺ νωρὴ μάλιστα. Ἀκόμα καὶ στὸν Ἡσίοδο, ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη πῶς κάποια ψεῦδη μποροῦν νὰ εἶναι τόσο ὁμορφα ὥστε νὰ σβύνουν τὴν ἀλήθεια. Βεβαίως, ὁ Ἡσίοδος διαλέγει νὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος μιᾶς ἀλήθειας πού ἔχει μαζὶ τῆς τὸ κύρος τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Μνημοσύνης. Ἐρεῖ ὅμως πῶς καὶ οἱ Μοῦσαι μπορεῖ κάποτε νὰ ψεύδονται, παρ' ὅλο πού ἐπιλέγουν νὰ ποῦν τὴν ἀλήθεια. «Ψεύδονται» μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μποροῦν νὰ ποῦν «φανταστικά» πράγματα, ἱστορίες, ἀλλὰ τόσο ὁμορφες ψεύτικες ἱστορίες πού νὰ ἀξίζουν ὅσο καὶ ἡ ἀλήθεια. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ μαντικὴ. Ὑπάρχει μιὰ μαντικὴ πού γίνεται μὲ σημάδια ἀπατηλά, μιὰ μαντικὴ τῆς νύχτας. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀλήθειας ὅμως, πράγματι, εἶναι ἀνοιχτός καὶ ὑπόκειται σέ συζήτηση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ἐχετε τὴν ἐντύπωση πῶς αὐτὴ ἡ εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας πού δίνετε ἐρχεται σέ ἀντίθεση μὲ τὴν εἰκόνα μιᾶς Ἑλλάδας ὅπου οἱ ιδέαι εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς καθαρότητος καὶ τῆς διαφάνειας, ὅπου οἱ ἀμφισημίες καὶ οἱ ἀποφατικοὶ ὀρισμοὶ ἀνήκουν μόνον στὴν μυστηριακὴ Ἀνατολή;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Η εικόνα αυτή μᾶς ἔχει κληρονομηθεῖ καί τίς κληρονομιές πρέπει πάντοτε νά τίς επανεξετάζουμε. Ἄλλωστε, αὐτές οἱ εἰκόνες ἔχουν πλαστεῖ ἀπό ἀκαδημαϊκούς, καί πρέπει νά ἀντιμετωπίζουμε πάντα μέ ἐπιφύλαξη τούς ἀκαδημαϊκούς. Οἱ ἀλήθειες τῶν ἀκαδημαϊκῶν εἶναι οἱ ἀλήθειες τῶν «πατέρων», τῶν ἰδρυτῶν. Ἡ Ἑλλάδα τῶν ΗΠΑ, ἡ ἀρχαιότητα ἔτσι ὅπως προσπαθοῦν νά τήν ἐρμηνεύσουν σήμερα στίς ΗΠΑ, μέ ἐνδιαφέρει πολύ, γιατί ἡ στάση τῶν Ἀμερικανῶν, οἱ ἐπιλογές πού κάνουν, δέν εἶναι ὀλικές, δέν εἶναι «ὀλοκληρωτικές». Οἱ Ἀμερικανοί διαλέγουν αὐτό πού τούς ἀφορᾷ χωρίς νά νοιάζονται γιά τήν αὐθεντία.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τελικά, ὑπάρχει στους *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* μία φιλοδοξία πολύ εὐρύτερη ἀπ' ὅσο μᾶς ἀφήνει ὁ τίτλος του νά ὑποψιαστοῦμε: τό θέμα του δέν εἶναι ἀπλῶς οἱ «κάτοχοι» τῆς ἀλήθειας, ἀλλά οἱ ἀμφισβησίες καί οἱ ἀντιφάσεις τῆς ἀλήθειας.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Πράγματι. Καί ταυτόχρονα, αὐτό πού ἔμοιαζε ἰδιαίτερα σημαντικό τήν ἐποχή πού γραφόταν τό βιβλίο, καί παραμένει ἄλλωστε πολύ σημαντικό, ἦταν ὅτι ἀνακάλυπτα, μέσα ἀπό τό θέμα τῆς ἀλήθειας, πῶς κάτι καινούργιο ἀρχίζει νά ἀναπτύσσεται στήν Ἑλλάδα τοῦ 7ου αἰῶνα, κάτι νέο πού ὅμως εἶχε ταυτοχρόνως τήν ἀφετηρία του σέ κάτι πολύ παλιό. Κάτι πού μᾶς φαινόταν «ἀρχαϊκό» καί πού μέ ἔθεσε σέ ἄμεση σχέση μέ τούς ἀνθρωπολόγους καί μέ ὅλη τήν ἔρευνα πού γινόταν τότε στήν *École Pratique*.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ὑπάρχει τελικά αὐτό πού ὀνομάζουμε «ἀρχαϊκή σκέψη»;

ΝΤΕΤΙΕΝ: «Ἀρχαϊκό» εἶναι ἕνας ὅρος πού μεταχειρίζοταν πολύ τότε ὁ Λεβί-Στρώς. Δέν λέγαμε πιά «ἀρχέγονο», «πρωτόγονο», λέγαμε «ἀρχαϊκό». Αὐτό γιά τό ὅποιο μιλάμε ὅμως ἐδῶ, εἶναι τό ἀποφασιστικό ξεκίνημα, ἡ ἀποφασιστική στιγμή κατά τήν ὁποία ἀναδύονται κάποια καινούργια πράγματα μέσα ἀπό ἕνα περιβάλλον ἀρχαιοτάτων, πολύ βαθειῶν ἀντιλήψεων. Αὐτό τό τόσο καινούργιο καί φρέσκο πράγμα πού ἦταν ἡ φιλοσοφία, ἀναδυόταν μέσα ἀπό τή μυθολογία καί ἡ ἀλήθεια γινόταν ἕνα ἀντικείμενο ἀναζήτησης, ἔρευνας, ἕνα πράγμα πού ἔπρεπε νά κατασκευαστεῖ ἀπό τήν ἀρχή.

Στήν μέση αὐτῶν τῶν προσώπων, μισό-ιερῶν, μισό-σοφῶν, πού κατέχουν καί διδάσκουν τήν ἀλήθεια, μέσα ἀπό μία ποιητική διατύπωση, ἀναδυόταν ἐκείνη τήν ἐποχή μία ἀλήθεια-ἀντικείμενο συζήτησης, μία ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας ὡς διακυβεύματος πού ἔπρεπε νά τεθεῖ ὑπό συζήτησης, πού δέν ἦταν δεδομένη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τό θέμα αὐτό τῆς ἀλήθειας καί τοῦ ψεύδους, πού στοιχείωσε καί τήν πολιτική ζωή τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καί τήν σοφιστική καί πλατωνική φιλοσοφία, σᾶς ἀπασχόλησε καί στό συλλογικό βιβλίο πού ἀφιερῶσατε στή γραφή, τό *Les savoirs de l'écriture en Grèce ancienne*. Τό πρόβλημα πού κυρίως ἀντιμετωπίσατε ἐκεῖ εἶναι τό πρόβλημα τῆς γραφῆς ὡς φορέα μίας ἀλήθειας, ὀριστικῆς καί ἀποτυπωμένης,

ἀλλά ταυτόχρονα καί ὑποκειμενικῆς, ἐξαρτώμενης ἀπό τόν ἀνθρωπο πού γράφει, σέ ἀντίθεση μέ ἕναν προφορικό καί παραδοσιακό λόγο πού μπορεῖ νά εἶναι ψευδής, ἀφοῦ δέν ὑπόκειται σέ ἔλεγχο, ἀλλά καί πολύ πιό ἀληθινός, ἀφοῦ μπορεῖ νά ἐκπορεύεται ἀπό τίς Μοῦσες.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἡ γραφή θεωρεῖτο ἕνα ἀπό τά κατ' ἐξοχήν χαρακτηριστικά τῆς «ἐλληνικότητας». Ὁ ἴδιος ὁ ἐλληνικός πολιτισμός ὑποτίθεται πῶς ἀναδύθηκε μέσα ἀπό τή γραφή: ἀπό τόν Ὅμηρο ἡ γραφή μᾶς ὀδηγοῦσε στόν Πλάτωνα, σέ μία ἀδιάσπαστη εὐθεία, στό θαῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ Λόγου. Ἐμεῖς, ἐγώ ἂν θέλετε, εἶχαμε ἤδη ὅμως ἀνακαλύψει πῶς ἡ δύναμη τῆς παράδοσης καί ἡ ἰσχύς τῆς μνήμης (καί τῆς Μνημοσύνης, τῆς μητέρας τῶν Μουσῶν) δέν ἔσθθη ἐπειδή ἡ γραφή γενικεύθηκε. Παρά τή σημασία πού ἀπέδιδαν οἱ φιλόλογοι στή γραφή, ἡ κοινωνική ἱστορία της στήν Ἑλλάδα δέν ἔχει γραφτεῖ ἀκόμα: ποιά εἶναι ἡ θέση τῶν γραφῶν, πῶς διαδόθηκε, πῶς ἀπέκτησε τά προνόμια πού ἀπέκτησε ἡ ἐπιγραφή μέσα στήν κοινωνία, πῶς ἡ κοινωνία ἐπέλεγε τί θά ἀποτυπώσει σέ μνημειακή μορφή πάνω στους τοίχους τῶν ναῶν καί τῶν δημόσιων κτιρίων. Αὐτά τά ἐρωτήματα παραμένουν.

Τό βιβλίο γιά τή γραφή ξεκίνησε ἀπό μία σειρά ἐρευνῶν πού ἀρχίσαμε στό Παρίσι, στήν *École Pratique*, καί στήν Πίζα, στήν *Scuola Normale Superiore*. Ξεκινήσαμε μέ τήν ὑπόψια πῶς τίποτε δέν μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γραφή ὑπάρχει μόνον καί μόνον γιά νά ἀναπαράγει τόν προϋπάρχοντα λόγο. Σέ σχέση μέ ἄλλους μελετητές τῆς γραφῆς, ὅπως ὁ Χέιλοκ (Havelock), ἐμεῖς ξεκινήσαμε ἀπό μία ἄλλη ὑπόθεση: ὅτι ἡ γραφή, ὡς κοινωνική πρακτική, ἀποτελεῖ καί ἕναν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, ὅτι ἀπαιτεῖ συγκεκριμένες διανοητικές διαδικασίες. Αὐτή ἡ προσέγγιση ἔχει νομίζω μεγάλη σημασία εἰδικά γιά τήν περίοδο 650-450 μ.Χ., ὅταν ἡ γραφή γίνεται μία μείζων δραστηριότητα καί τοποθετεῖται στό κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τά εἴκοσι περίπου χρόνια πού χωρίζουν τούς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* ἀπό τόν συλλογικό τόμο γιά τή γραφή χαρακτηρίζονται καί ἀπό τήν εἰσαγωγή τῆς συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας στή μελέτη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στό βιβλίο γιά τή γραφή, οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους ἄλλοι πολιτισμοί ὑποδέχθηκαν καί ἐνέταξαν τή γραφή στους κόλπους τους ἀποτελοῦν μέσα γιά τήν κατανόηση τοῦ φαινομένου τῆς γραφῆς στήν Ἑλλάδα.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ὅσο κι ἂν εἶναι σημαντική γιά μία κοινωνία ἡ εἰσαγωγή τῆς γραφῆς, τίποτα δέν νομιμοποιεῖ τόν διαχωρισμό τῶν κοινωνιῶν τῆς προφορικῆς παράδοσης ἀπό τίς κοινωνίες πού διαθέτουν γραφικό σύστημα. Πολλοί μεγάλοι πολιτισμοί οἰκοδομήθηκαν χωρίς τή βοήθεια τῶν τεχνικῶν τῆς γραφῆς. Ὅπως μᾶς λένε οἱ ἰνδολόγοι, φαίνεται πῶς τό σύνολο τῶν γνώσεων στήν Ἰνδία ἀναπτύχθηκε ἀποκλειστικά χάρις σέ ἕνα σύστημα ἀπομνημόνευσης, χωρίς τή βοήθεια τῆς γραφῆς πού εἰσήχθηκε τό 3ο αἰῶνα π.Χ. Ἀπό τήν ἄλ-

λη μεριά, υπάρχουν πληθός κοινωνίες που ζούν με ένα μεικτό σύστημα: ή ύπαρξη ενός κορανικού σχολείου σέ ένα αφρικανικό χωριό, παραδείγματος χάριν, δέν σημαίνει ούτε επανάσταση στίς νοοτροπίες, ούτε αλλαγή στούς τρόπους προφορικής μετάδοσης τής γνώσης.

Πάντως, καμία σκέψη πάνω στήν γραφή δέν μπορεί νά άγνοήσει τή σχέση της μέ τήν πολιτική και τήν εξουσία, ούτε τή λειτουργία της μέσα στίς δομές του Κράτους. Αυτό επίσης γίνεται όφθαλμοφανές όταν μιλάμε για τούς ανατολικούς πολιτισμούς. Άλλά ισχύει, τηρουμένων τών αναλογιών, και για τόν ελληνικό, κυρίως στή μυκηναϊκή εποχή. Η Νικόλ Λορώ μελέτησε για τό βιβλίο αυτό τό παράδειγμα του Σόλωνα. Ο Σόλωνας έγραψε τούς νόμους του σέ στίχους, προφανώς για νά τούς προσδώσει τό κύρος τής επικής ποίησης, τής παράδοσης, και φαινομενικά εντάσσεται έτσι, οικειοθελώς σχεδόν, στή χορεία τών παραδοσιακών «Κυρίων τής Αλήθειας». Άλλά στό παράδειγμά του, ή ιδιότητα που επιβάλλεται είναι αυτή του νομοθέτη, όχι αυτή του ποιητή. Ο Σόλωνας, νομο-γράφος, κάνει επομένως νά φαίνεται πιά έντελώς παρωχημένο τό αντι-παράδειγμα του Θεόγνη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Καί στίς έρευνές σας για τή γραφή περνάτε πάντως, περιέργως για τόν άπροετοίμαστο αναγνώστη, από πεδία που εκ πρώτης όψευς μοιάζουν ξένα μέ τό θέμα, από τούς μύθους, από τήν ιατρική, τήν ανάπτυξη τής γεωγραφίας...

ΝΤΕΤΙΕΝ: Η γεωγραφία και ειδικά ή χαρτογραφία δημιουργούν πραγματικά μία τομή: ενώ ή ιστοριογραφία ύπηρεξε πολύ πιο άργη στήν εξέλιξη της, ή χαρτογραφία επέβαλε στό κέντρο τής γεωγραφικής έπιστήμης, εν συνεχεία στήν έπιστήμη τής γεωμετρίας και τής γεωμετρικής άστρονομίας, και τελικά στό σύνολο τής πρακτικής τής γραφής, τήν τέχνη και τήν ήθική τής διορθώσεως, τής επαλήθευσης τών γραπτών πληροφοριών. Αυτή ή διαδικασία επαλήθευσης θά περάσει άργότερα στήν ίδια τήν γραφή, θά γίνει τελικά χαρακτηριστικό του συγγραφέα και του δianoούμενου. Η ιατρική τών Ίπποκρατικών, από τήν άλλη μεριά, αναπτύσσει μία γραφή τής απόδειξης και τής ακρίβειας, μέ στόχο τόν άυστηρό καθορισμό τών συμπτωμάτων.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τήν ίδια εποχή που δημοσιεύονται οι *Κύριοι τής Αλήθειας*, ασχολείστε μέ ένα θέμα που μοιάζει καθαρά ιστορικό, πιο κοντά στούς προβληματισμούς του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, τό θέμα τής φάλαγγας: πώς γίνεται ή επανάσταση τής φάλαγγας, πώς διαμορφώνεται τό μοντέλο του όπλιτη, πώς ή φάλαγγα άποτελεί ίσως τό αποφασιστικό βήμα για τό πέρασμα στή δημοκρατία, ή τουλάχιστον, στήν ελληνική πόλη και τήν πολιτική της όπως τίς γνωρίζουμε στόν 6ο και τόν 5ο αιώνα.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Στό σημείο αυτό δέχθηκα μέ αποφασιστικό τρόπο τήν επίδραση του Βερνάν και τών άποψεών του για τή σημασία του πολιτικού στοιχείου. Γιατί «πολιτικός» είναι και ό τρόπος μέ τόν όποιο κάνουμε πόλεμο. Η σχέση του πολέμου μέ τήν εξου-

σία, μέ τήν κοινωνία, είναι τμήμα τής πολιτικής. Και στήν ιστορία τής Ελλάδας είναι ιδιαίτερα συναρπαστικό θέμα τό πώς αναδύεται αυτός ό νέος τύπος ανθρώπου, ό όπλιτης-πολίτης, τόν όποιο όμως ήδη μπορούμε νά δούμε νά διαγράφεται μέ άδρές γραμμές στήν *Ίλιάδα*. Ο όπλιτης είναι φορέας μίας σειράς άρετών, πολεμικών αλλά και πολιτικών, όπως ή σωφροσύνη. Άκόμα πιο ένδιαφέρον στοιχείο είναι τό γεγονός ότι εκείνη τήν εποχή αποκτούν μεγαλύτερη σημασία οι συνελεύσεις τών όπλιτών, διαμορφώνεται δηλαδή ένας χώρος, μία άγορά, στήν όποία οι συμμετέχοντες συζητούν κατά τρόπο ίσονομικό, έστω κι αν διατηρούν ακόμα κάποιες ιεραρχίες, για τά θέματα που άφορούν τήν ομάδα, τήν κοινωνία.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Βέβαια έσεις δίνετε περισσότερο βάρος στήν μυθική άποτύπωση τών πολεμικών χαρακτηριστικών, στο πώς οι άρετές του πολεμιστή άποτυπώνονται και συμπυκνώνονται σέ έναν μυθικό λόγο.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ο πολεμιστής ως τύπος ανθρώπου μέ ένδιαφέρει ακόμα. Άλλωστε έτοιμάζω ένα συλλογικό βιβλίο που μελετά ακριβώς τίς διάφορες πολεμικές συνελεύσεις, από τήν Ελλάδα μέχρι τήν Αφρική κι από τούς Κοζάκους μέχρι τούς Έλβετούς. Όσον άφορά πάντως αυτό που στήν ιστορία ονομάζουμε «επανάσταση τής φάλαγγας», είναι σαφές, όπως άποδεικνύουν και τά αρχαιολογικά δεδομένα, πώς δέν πρόκειται για μία αλλαγή που επιβλήθηκε από τήν μία μέρα στήν άλλη και πώς οι συνέχειές της μέ τό μοντέλο τής όμηρικης μάχης τών μονομαχιών είναι αναμφισβήτητες. Τό ιδιαίτερος σημαντικό πάντως είναι πώς μέ τή φάλαγγα, ή ελληνική πόλις κατάφερε νά εντάξει τούς μικροκαλλιεργητές στο σώμα τών πολεμιστών και, έτσι, νά εξαλείψει σχεδόν αυτό που ονομάζουμε «πολεμική» λειτουργία, «πολεμική κάστα» στούς Ίνδο-ευρωπαίους. Αυτό είχε ως συνέπεια νά εξαφανιστεί ό άνθρωπινος τύπος του πολεμιστή στήν Ελλάδα και ό,τι μέχρι τότε ή και μετά σέ άλλους πολιτισμούς, έθεωρείτο χαρακτηριστικό τής πολεμικής ιδιότητας, νά άπωλέσει τή θετική του αξία. Αυτό φαίνεται πράγματι πολύ καθαρά στούς μύθους ή σέ μισο-μυθικές μισοιστορικές άφηγήσεις, σαν αυτές που δρίσκουμε στόν Ηρόδοτο. Ο πολεμιστής ως άνθρωπος άφιερωμένος στόν πόλεμο γίνεται εικόνα τής ύδρευς. Όποιος παρأسύρεται από τήν πολεμική μανία, εις βάρος τής σωφροσύνης που είναι ή βασική αξία του πολίτη, θέτει έαυτόν εκτός κοινωνίας.

Πάντως, μπορεί ή τομή που προκαλείται μέ τήν καθιέρωση τής φάλαγγας νά είναι άμετάκλητη στήν ιστορία του ελληνικού πολιτισμού, αλλά πρέπει νά μήν ξεχνάμε πώς κάποια ούσιαστικά χαρακτηριστικά της χρούπηρχαν. Η συνέλευση τών πολεμιστών, παραδείγματος χάριν. Η συνέλευση τών πολεμιστών, όπως ή βλέπουμε νά λειτουργεί στόν Όμηρο, είναι, κατά τήν γνώμη μου, ένας τόπος αποφασιστικός, γιατί μέσα σ' αυτόν και χάρη σ' αυτόν παίρνουν μορφή μία σειρά από κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τόσο στό δοκίμιό σας γιά τή φάλαγα όσο και σέ ένα κεφάλαιο τών *Κυρίων*, ἐμφανίζεται ὡς βασική ἔννοια γιά τήν ἐξέλιξη καί τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καί τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἡ ἔννοια τῆς διανομῆς «ἐς μέσον». Τά πράγματα, εἴτε εἶναι ἡ πολεμική λεία, εἴτε εἶναι τά προβλήματα τῆς κοινότητος καί οἱ διαφορές μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, τίθενται «ἐς μέσον» καί ἔτσι εἴτε μοιράζονται, εἴτε ἐπιλύονται.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Τό μοίρασμα τοῦ κρέατος τῆς θυσίας, τό μοίρασμα τῶν λαφύρων, τό «μοίρασμα» ἀνάμεσα σέ δύο ἀντικρουόμενες ἀπόψεις... Εἶναι μία διαπροσωπική ἀλλά καί δημόσια σχέση πού τίθεται κυριολεκτικά στήν μέση τοῦ κύκλου τῶν πολεμιστῶν πού συνεδριάζουν. Καί ἡ ἔννοια τῆς ἰσονομίας, ὅχι ὅπως τή διεκδικεῖ ὁ 5ος αἰώνας, ἀλλά μέ ἕναν τρόπο πῶ «πρωτόγονο» καί πῶ θεμελιώδη τελικά, εἶναι κεντρική γιά τή διαμόρφωση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰσότητα δηλαδή στό μοίρασμα τῆς τροφῆς, τοῦ κρέατος, ἡ ἰσότητα στό μοίρασμα τῶν λαφύρων. Οἱ δύο θεμελιώδεις ἔννοιες πού ρυθμίζουν αὐτές τίς σχέσεις, εἶναι, πρῶτον ἀκόμα ἀπό τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις, τό ἴσον καί τό ὅμοιον. Ὁμοιότητα καί ἰσότητα. Βεβαίως εἶμαστε ἴσοι καί ὅμοιοι ἀπέναντι στόν θάνατο. Ἀλλά ὑπάρχει καί ἡ ἰσότητα στό μοίρασμα αὐτῶν πού ἀρπάζουμε, τῶν λαφύρων, ἀφοῦ, καμιά φορά τουλάχιστον, κάνουμε πόλεμο καί γιά νά ἀρπάζουμε λάφυρα. ἰσότητα στό μοίρασμα τῆς τροφῆς. ἰσότητα στό μοίρασμα τῆς γῆς. Καί ἰσότητα στά δικαιώματα, τά πολιτικά δικαιώματα, ἐπὶ τῆς βάσης τῆς ὁμοιοτήτῆς μας.

Ἡ Σπάρτη θά λειτουργήσει ἔτσι, μέ ἕνα μοντέλο πολεμικό, στρατιωτικό, μέχρι τόν 4ο αἰώνα τουλάχιστον: τά κομμάτια τῆς γῆς, οἱ κλήροι, πρέπει νά εἶναι ἴσα, οἱ Σπαρτιάτες πρέπει νά εἶναι «ὅμοιοι».

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Αὐτή ἡ ἀντίληψη πῶς ὅσα μᾶς ἀφοροῦν μποροῦν νά θεθοῦν στή μέση μιᾶς συνέλευσης καί νά συζητηθοῦν, ἀποτελεῖ γιά σᾶς καί ἕνα κρίσιμο σημεῖο στήν ἐξέλιξη τῆς σκέψης καί τῆς φιλοσοφίας.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἀναμφίβολα. Γιατί ἕνας χώρος ἰσότητας, ἰσότητος στό δικαίωμα τοῦ λόγου καί τῆς ἀποψῆς, εἶναι τελείως διαφορετικός ἀπό μία κοινωνία στήν ὁποία ὁ βασιλιάς φθέγγεται τήν ἀλήθεια καί ἀνακοινώνει τίς ἀποφάσεις του. Ὅταν ὑπάρχει συζήτηση, ὅταν ὑπάρχουν δύο «κόμματα» πού ἀντιπαρατίθενται, ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύσσονται, ὅταν οἱ ἄνθρωποι λένε «ὅσο παίρνει ὁ ἕνας, τόσο θά πάρει καί ὁ ἄλλος» ἀπό τή γῆ, τό κρέας, τά λάφυρα..., τότε ἀλλάζουν ὅλα καί στήν σκέψη. Θυμηθεῖτε τόν κανόνα τοῦ Ἀγαμέμνονα καί τοῦ Ἀχιλλέα. Ἐνας τέτοιος κανόνας δέν εἶναι νοητός σέ μία κοινωνία στήν ὁποία τά πάντα ἀνήκουν δικαιωματικά στόν βασιλιά, πού τά παραχωρεῖ ὅπου αὐτός νομίζει. Αὐτός ὁ χώρος τῆς ἰσότητας, ἦταν ὁ χώρος τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ἐκκλησίας, καί βεβαίως ἦταν καινούργιος γιά τοὺς ἀνθρώπους, πού μέχρι τότε θεωροῦσαν τίς ἀνισότητες φυσικές. Ἡ ἀγορά, ἡ ἐκκλησία, ἦταν ἡ φωλιά μέσα στήν ὁποία ἀναπτύχθηκαν μορφές σκέψεως αὐτόνομες. Σέ ἕναν χώρο σάν τήν

ἀγορά, παίρνουμε μία ἀπόφαση, ἡ πλειοψηφία παίρνει μία ἀπόφαση, τήν ὁποία θά πρέπει νά σεβαστοῦν ὅλοι, σάν νά εἶναι αὐτή ἡ ἀλήθεια. Ἄρα τίθεται ἐκ νέου, ἡ μᾶλλον γιά πρώτη φορά, τό ἐρώτημα «μήπως καί ἡ ἀλήθεια εἶναι θέμα πλειοψηφίας;» μέ ὅλες τίς συνέπειες πού θά ἔχει αὐτό στήν πορεία τῆς ἑλληνικῆς σκέψης.

Ὅταν στή Γαλλία ὁ βασιλιάς συγκαλοῦσε ἐπὶ αἰῶνες, ὅποτε τίς συγκαλοῦσε, τίς Τρεῖς Τάξεις, οἱ ἄνθρωποι δέν «βουλευόνταν», δέν συσκέπτονταν, δέν συζητοῦσαν. Κάθονταν καί ἀκουγαν τόν βασιλιά. Κι ὅταν ἔγινε ἡ ἐπανάσταση τῆς «τρίτης τάξης», ὅταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τρίτης τάξης ἀποφάσισαν νά φτιάξουν μία πραγματική συνέλευση, τοὺς χρειάστηκε νά κατασκευάσουν κυριολεκτικά ἕναν καινούργιο χώρο μέσα στόν ὁποῖο νά μποροῦν νά συσκέπτονται πολιτικά. Τοὺς πήρε ἐνάμισυ-δύο χρόνια γιά νά ξανα-ανακαλύψουν τήν μορφή τοῦ ἡμικύκλιου καί νά κατανοήσουν τίς ἀρετές τοῦ χώρου μέσα στόν ὁποῖο ἐπέλεξαν νά συνεδριάζουν. Τό ἡμικύκλιο τό ἀνακαλύπτουν οἱ ἄνθρωποι μόνον ἀπό τήν στιγμή πού κυβερνῶνται μόνι τους, ἀπό τήν στιγμή πού εἶναι μόνι τους καί συζητοῦν. Ἡ Ἑλλάδα δέν ἦταν μοναδική ὡς πρὸς αὐτό, ὅσο κι ἂν τό ἑλληνικό ἡμικύκλιο πήρε μορφές πού δέν θρῖσκουμε πουθενά πρῶτον. Ἀναλογίες ὑπάρχουν καί στόν κόσμο τῶν Ἀμερικανῶν καί στόν κόσμο τῶν Κοζάκων... Ἀλλά, πάρτε καί τό παράδειγμα τῆς Ἑλβετίας. Ἡ Ἑλβετία ἦταν μέχρι πρόσφατα μία στρατιωτική δημοκρατία. Κάθε καντόνι εἶχε τίς συνέλευσεις του, στίς ὁποῖες μετεῖχαν μόνον οἱ ἄνδρες, ποτέ οἱ γυναῖκες. Σήμερα ἀκόμα, στό καντόνι τοῦ Βώ, ὑπάρχουν 8.000 ἄνδρες πού εἶναι στρατιῶτες διά βίου καί φοροῦν ἕνα μικρό σπιλέτο, σημάδι ὅτι εἶναι πολῖτες-ὀπλίτες, ἄρα ἔχουν τό δικαίωμα νά μιλοῦν στήν συνέλευση. Ὁ ὀπλίτης πού φέρει δικαιωματικά τό σπιλέτο εἶναι φορέας ἰσότητας.

Αὐτό πάντως πού εἶναι ἐκπληκτικό στήν ἑλληνική περίπτωση εἶναι ὅτι ἤδη τόν 7ο αἰώνα, οἱ ἀποικοὶ, οἱ Ἕλληνες πού ξεκινοῦν γιά τήν περιπέτεια τοῦ ἀποικισμοῦ, ἤξεραν κίολας τό σχῆμα καί τή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, σέ σημεῖο νά τήν προβλέπουν ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ ἀρχηγός καί ἰδρυτής κάθε ἀποικίας δέν κουβαλεῖ μόνον τήν φωτιά τῆς μητροπολιτικῆς ἐστίας μαζί του, δηλαδή ἕνα σύνολο πίστεων γιά τή θυσία καί τήν τροφή. Κουβαλεῖ καί τήν ἰδέα τοῦ σχεδιασμοῦ μιᾶς πόλεως, καί στόν σχεδιασμό αὐτό δέν περιλαμβάνεται μόνον τό μοίρασμα τῶν κλήρων τῆς γῆς, ἀλλά καί ἡ χωροταξική διάταξη τῶν ἱερῶν ἀφενός καί τῶν πολιτικῶν τόπων, τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ἐκκλησίας, ἀφετέρου. Αὐτό ὑπάρχει καί στόν Ὅμηρο, ὅταν περιγράφεται στήν Ὀδύσσεια τό πᾶς ὁ Ναυσίθοος ἴδρυνε τήν πόλιν τῶν Φαιάκων. Ἀλλά ὑπάρχει καί τό πολύ πραγματικό παράδειγμα τῶν Μεγάρων Ὑβλαίων. Αὐτή ἡ ἀρχαία ἀποικία τῶν Μεγάρων στήν ἀνατολική ἄκτι τῆς Σικελίας, πού ἰδρύθηκε τό 730, ἔχει πλήρως ἀνασκαφῆ. Γνωρίζουμε λοιπόν χάρις σ' αὐτήν πῶς ὁ κά-

θε οικιστής είχε τελικά στο κεφάλι του ένα πρωτόγονο πλάνο, σχεδιασμένο στο έδαφος ενός «άδειου» και άκατοίκητου τόπου. Οί άποικοι έχουν μέσα στο κεφάλι τους ένα μοντέλο και τό εξέχουν. Η άγορά τήν όποία σχεδιάζουν στά Μέγαρα Ύβλαϊα σχεδιάζεται πάνω στο χώμα, άκόμα κι αν πρόκειται νά χτιστεί πολύ άργότερα, όταν θά έχουν τά χρήματα. Ήξεραν όμως από πριν ότι θά τήν χτίσουν και άποφάσισαν, μόλις έφτασαν, πού θά τήν χτίσουν. Τή στιγμή πού ή άποικία ιδρύεται, ό δημόσιος χώρος είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένος από τόν χώρο τών ιδιωτικων κατοικιών και δραστηριοτήτων. Τό ίδιο ισχύει και γιά τήν ίση μοιρασιά τών κληρών. Πρίν ξεκινήσουν άκόμα, κάνουν τήν κλήρωση και μοιράζουν σέ ίσους κληρούς μία γή πού δέν έχουν δεϊ καν. Δέν ξέρουν πώς είναι αυτός ό τόπος, δέν ξέρουν αν θά μπορέσουν νά τόν καταλάβουν, αλλά τόν χωρίζουν σέ ίσα κομμάτια και τόν βάζουν σέ κληρο. Έχουν ήδη στο κεφάλι τους ένα συγκεκριμένο μοντέλο πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης.

Και, σέ τελευταία άνάλυση, κάνουν αυτό πού έκαναν και οι Άχαιοι στην *Ιλιάδα*: μέ τό πού έφτασαν στα παράλια τής Τροίας, όρισαν έναν χώρο γιά τούς θεούς, όπου ίδρυσαν έναν βωμό, και επίσης έναν χώρο γιά τούς ανθρώπους, έναν χώρο στον όποιο θά συσκέπτονται, μία άγορά. Αυτό είναι τό πρώτο βήμα γιά νά δημιουργηθούν οι συνθήκες πολιτικής πού χαρακτηρίζουν τήν έλληνική πόλη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τό βιβλίο πού ακολουθεί τούς *Κυρίους τής Άλήθειας* είναι οι *Κήποι του Άδωνιδος*. Έδώ στραφήκατε σέ ένα καινούργιο πεδίο έρευνας τής μυθολογίας, ίσως και κάτω από τήν επίδραση του Λεβί-Στρώς. Και επίσης, γίνεται πιά έμφανής εδώ ή διάθεση διανοητικής πρόκλησης πού σας χαρακτηρίζει ίσως περισσότερο από όποιοδήποτε άλλο τής «γαλλικής σχολής». Μέχρι τότε, ξέραμε έναν Άδωνη πού πεθαίνει και αναγεννάται κάθε χρόνο μαζί μέ τή φύση και τή βλάστηση, σαν όλους αυτούς τούς ύποτιθέμενους θεούς τής βλάστησης πού καταλήγουν σχεδόν στον Χριστό, όπως τόν παρουσιάζει δηλαδή ό μεγάλος ανθρωπολόγος τής Σχολής του Καίημπριτζ, ό σέρ Φρέιζερ, στο θεμελιώδες βιβλίο του *The Golden Bough*. Έσεϊς παρουσιάζετε έναν Άδωνη στείρο, σχεδόν άνίκανο, και, συνδέοντας τήν σεξουαλικότητα μέ τή διατροφή, κάνετε ένα είδος «βοτανολογίας του σέξ» στην άρχαία Ελλάδα, όπως στην *Κουζίνα τής θυσίας* κάνετε ένα είδος «τοελεμεντέ τής θρησκείας».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Μέσα από τή μυθολογική άνάλυση τών βοτάνων, τών μυρωδικων, τών τροφών πού συνδέονται μέ τόν Άδωνη και μέ τίσ γιορτές πού όνομάζονταν άδώνεια, ήθελα νά δώ κάποιες μυθολογικές άντιλήψεις πού λειτουργούν στη «μακρά διάρκεια». Τό ύλικό άλλωστε προέρχεται από όλο τό φάσμα τής έλληνικής γραμματείας, από όλες τίσ έποχές τής έλληνικής ιστορίας. Ήθελα τελικά νά δώ πέρα από τίσ ιστορικές άλλαγές τό έσωτερικό βάθος ενός πολιτισμού, πού με-

ταβάλλεται μέ πολύ άργούς ρυθμούς. Τό μυθολογικό νόημα τής άνεμώνης, του μαρουλιού, δέν αλλάζει τόσο γρήγορα όσο οι κοινωνικές δομές, ενώ ταυτοχρόνως διατρέχει διαφορετικά επίπεδα και διαπλέκεται μέ πολύ διαφορετικά πράγματα, τήν τροφή, τόν γάμο, τό σέξ, τή σχέση τών ανθρώπων μέ τούς θεούς... Ή άλήθεια είναι πώς ό δικός μου Άδωνης είναι πίο «ρομαντικός»; Άστειεύομαι, γιατί στην Ελλάδα δέν ύπήρχε καμία «καταδίκη» του έρωτισμού, μέ τόν τρόπο πού ξέρουμε από τόν χριστιανισμό. Άλλά ύπήρχε πάντως ένα είδος πουριτανισμού. Άν ή Δήμητρα δίνει τούς πραγματικούς καρπούς μέσα από τή γεωργία και τούς μόνους νόμιμους άπογόνους μέσα στα πλαίσια τής γαμήλιας σεξουαλικότητας, ό Άδωνης βρίσκεται στους άντίποδες: οι κήποι του είναι στην ουσία άγονοι και στείροι, όπως και τό ειδύλλιο του μέ τήν Άφροδίτη. Ύπάρχει όμως ό κίνδυνος, μέσα από τίσ γιορτές του Άδωνη, οι νόμιμες σύζυγοι τών πολιτών νά μεταμορφωθούν σέ άχαλίνωτες σεξουαλικά και, έπομένως, στείρες και άγονες, έταίρες.

Έγώ ενδιαφέρθηκα από πολύ νωρίς γιά τούς Πυθαγόρειους, από τά γεννοφάσκια μου, κι όταν άρχισα νά ασχολούμαι μέ τήν τροφή και τή θυσία, έγραψα κατ' άρχήν γιά τήν «κουζίνα τών Πυθαγορειων». Η σχέση τής τροφής μέ τή σεξουαλικότητα είναι πάντα πολύ στενή και άργότερα, στο *Dionysos mis à mort* ασχολήθηκα πολύ μέ τά περιφερειακά και περιθωριακά φιλοσοφικά και θρησκευτικά κινήματα τής άρχαιότητας, πού πρότειναν διαφορετικά μοντέλα θυσίας, διατροφής και σεξουαλικής πρακτικής ή άποχής.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ο Διόνυσος είναι ίσως ό άρχαϊος θεός πού ήταν περισσότερο τής μόδας στον 20ό αιώνα. Άρχει κανείς νά μετρήσει τά βιβλία πού του αφιερώθηκαν. Στα δικά σας βιβλία γιά τόν Διόνυσο, ύπογραμμίζετε κυρίως τόν «Ξένο πού έρχεται από μέσα», τόν έσωτερικό ξένο. Ειδικά στο βιβλίο σας *Dionysos mis à mort* άκριβώς μιλάτε γι' αυτά τά τέσσερα «περιθωριακά» κινήματα σκέψης, τούς Πυθαγόρειους, τούς Κυνικούς, τούς Όρφικούς και τόν Διόνυσο: ισχυρίζεστε πώς τά τέσσερα αυτά κινήματα αποτέλεσαν προτάσεις διαφορετικής συγκρότησης από αυτήν πού προέτασε ή έλληνική πόλις. Σύμφωνα μέ τήν έπιχειρηματολογία σας, αυτό γίνεται ιδιαίτερα προφανές στα διατροφικά συστήματα πού πρότειναν αυτές οι μισο-φιλοσοφικές μισο-θρησκευτικές σχέτες, και τά όποια, εκτός από τούς διατροφικούς περιορισμούς και τά ταμπού τών Όρφικων και τών Πυθαγορειων ή τίσ άκρότητες τών Κυνικων (νά τρώμε τούς νεκρούς γονείς μας) ή άκόμα τή διονυσιακή ώμοφαγία, πρότειναν κυρίως, αν και έμμέσως, τήν κατάργηση τής προμηθεϊκής θυσίας. Μέ δεδομένο ότι ή προμηθεϊκή θυσία ήταν ό κατ' έξοχήν τρόπος επικοινωνίας μέ τούς θεούς, ό μόνος νόμιμος τρόπος κατανάλωσης κρέατος και ό ουσιαστικότερος τρόπος ένταξης τελικά τών ανθρώπων μέσα στην ίδια τους τήν κοινωνία, οι σχέτες αυτές, καταργώντας ή ξεπερνώντας τήν θυσία, προτεί-

νουν όχι απλώς έναν άλλο τρόπο διατροφής, αλλά έναν άλλο τρόπο ύπαρξης. Θυμάμαι όμως εδώ την ένσταση που διατύπωσε η Μαρία Δαράκη στο δικό της βιβλίο για τον Διόνυσο, όπου παρατηρεί ότι αντίθετα με τα άλλα τρία φιλοσοφικο-θρησκευτικά κινήματα που αναφέρετε, ο διονυσιασμός δεν προτείνει την ώμοφαγία ως μόνιμο τρόπο διατροφής, αλλά ως περιστασιακή τελετουργία. Πράγμα που σημαίνει ότι ο Διόνυσος ήταν ίσως πολύ λιγότερο ξένος προς το πολιτικό σύστημα απ' όσο ισχυρίζεστε σ' αυτό το βιβλίο.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Κοιτάξτε, όλοι έχουμε τις υπερβολές μας μερικές φορές. Μερικές φορές άλλωστε υπερβάλλει καιείς απλώς για να κάνει πιο καθαρή τη θέση του.

Η αλήθεια είναι πως αυτό που εμείς ονομάζουμε διονυσιακό τοποθετείται περισσότερο στο επίπεδο της φαντασίας, παρά του συγκεκριμένου, του καθημερινού. Η ώμοφαγία π.χ. είναι μία διονυσιακή πρακτική που όμως λειτουργεί μάλλον ως φαντασίωση, παρά ως άπτη πραγματικότητα της πόλης, είναι μία κατεύθυνση, μία επιθυμία. Από την άλλη μεριά, είναι επίσης αλήθεια ότι οι σύγχρονοι μυθολόγοι είτε ήθελαν να βγάλουν τον Διόνυσο από το παιχνίδι, να τον διαγράψουν ει δυνατόν από το πολυθεϊστικό σύστημα των Ελλήνων ως κάτι θεμελιωδώς ξένο, είτε ήθελαν να τον επιβάλουν πάνω σε όλες τις εκφάνσεις της ελληνικής θρησκείας. Ο Βερνάν, ακολουθώντας τον Ενρί Ζανμέρ και τον Λουί Ζερνέ, ήθελε να τον επαναφέρει στην τάξη, να τον επανεντάξει στην πόλη, να τον προσαρμόσει πλήρως στις ανάγκες της πόλης. Εγώ επέμενα περισσότερο στα στοιχεία εκείνα του Διόνυσου που διαρκώς διαφεύγουν τόν όρισμό. Αλλά είναι τελικά θέμα προτιμήσεων. Εγώ, ξέρετε, δεν αγαπάω την Αθήνα με τα μεγάλα της κείμενα. Ο Βερνάν ξέρεει πολύ καλά κάποια κεντρικά κείμενα, όπως είναι για παράδειγμα ο Ήσιδος, ενώ εγώ προτιμώ, από ιδιοσυγκρασία ίσως, τα περιθωριακά κείμενα, τα σχόλια που διασώζουν κάποιες σποραδικές πληροφορίες, τα σπαράγματα των αρχαίων ιστοριογράφων... Μεταξύ μας κιόλας, δεν μου αρέσουν και όλοι εκείνοι οι άνθρωποι που κάνουν καριέρα πάνω στα «μεγάλα» κείμενα.

Εμένα λοιπόν μου αρέσει ο Διόνυσος που πέρδεται, που εκρήγνυται, και μόλις βγώ από την Αθήνα, συναντάω μόνον αυτόν τον Διόνυσο και συνεχίζω άλλωστε να γράφω γι' αυτόν. Μ' ενδιαφέρει πολύ ο Διόνυσος των Δελφών και η θεμελιώδης σχέση που υπάρχει στους Δελφούς ανάμεσα στον Απόλλωνα και τον Διόνυσο, όπου ο Απόλλωνας καταλήγει έντελως διονυσιακός και ο Διόνυσος όμοιος με τον Απόλλωνα!!!

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Έχετε αφιερώσει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο στον Απόλλωνα, τό *Apollon le couiteau dans la main*. Καί, ήδη από τόν τίτλο του, είναι ένα βιβλίο που σοκάρει. Σοκάρει αυτός ο Απόλλωνας που κρατάει τό μαχαίρι του φόνου αντί για τήν συνθημαμένη του λύρα, αυτός ο ματωμένος και φονικός Απόλλωνας, που μάλλον ειρωνικά, και χωρίς να φο-

βάστε τήν αμείλικτη σκληρότητά του, τόν ονομάζετε «ο Ώραϊος Δολοφόνος».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Δέν μ' αρέσει αυτός ο ώραϊος και παγωμένος θεός με τή λύρα. Αυτή είναι μία μόνον πλευρά του Απόλλωνα, αυτή ή πλευρά που εδώ και εκατό χρόνια έχει τήν ικανότητα να κάνει τάξεις όλόκληρων σχολειών να πνίγονται στα χασμουρητά. Μέ ενδιαφέρει ο πρώτος Απόλλωνας, ο αρχικός, ο Απόλλωνας των Δελφών, που ιδρύει τή λατρεία του πάνω στον φόνου του δράκοντα και πρέπει, όπως και ο προστατευόμενος του Ώρέστης, να καθαρθεί από τό αίμα του φόνου, να ύποσσει τις συνέπειες, τήν εξορία και τούς αναγκαστικούς εξαγνισμούς που περνά κάθε δολοφόνος, προκειμένου να του επιτραπεί να επιστρέψει στην κοινωνία των θεών του Όλύμπου. Μέ ενδιαφέρουν επίσης οι σχέσεις του με τή Θήβα, με τό έδαφος της Θήβας που είναι μολυσμένο από τό αίμα των φόνων που αυτός διέπραξε σκοτώνοντας, μαζί με τήν Άρτεμη, τά παιδιά της Νιόβης. Αυτοί οι φόνου που διαπράττουν ο Απόλλωνας και ή Άρτεμη, φέρνουν σε φοβερά δύσκολη θέση τούς θεούς, όταν πρέπει, για πρώτη φορά, να οργανώσουν μία κηδεία, να όρίσουν τί είναι μία κηδεία και μās επιτρέπουν να δοϋμε πολύ διαφορετικά τή σχέση των θεών με τόν θάνατο των ανθρώπων.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Προτιμάτε τελικά τόν Λοξία από τόν Φοίβο;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Έσείς που ασχολείστε με τήν τραγωδία, τό ξέρετε καλά ότι για τόν Αισχύλο, και όχι μόνον γι' αυτόν, ο Απόλλωνας ήταν ένας θεός μαρός, ακάθατος, που ο ναός του ήταν καταφύγιο των δολοφόνων και των έγκληματιών, ένας θεός γεμάτος από τρομερά πάθη. Αυτό δέν τόν εμπόδιζε, μάλλον του επέτρεπε, μέσα στις άμφισημίες του ελληνικού πολυθεϊσμού, να είναι ταυτοχρόνως ο θεός των άποικιών, ο αρχηγέτης, ο Κύριος των Χρησμών που τούς κληρονόμησε από τή μεγάλη χθόνια θεότητα, τή Γαΐα.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Αυτός ο Απόλλωνας δέν έχει καμία σχέση με τόν Απόλλωνα του Νίτσε, που αποτελεί τό φωτεινό αντίθετο ενός σκοτεινού Διόνυσου, με τή ντυσεϊκή σύγκρουση άπολλώνειου και διονυσιακού πνεύματος. Ούτε βεβαίως και με τήν εξωραϊσμένη εικόνα των μυθολογικών έγχειριδίων.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ο Νίτσε ήταν όραματιστής. Ήθελε να μās βοηθήσει να καταλάβουμε και να ζήσουμε τήν τραγωδία. Δεκαοχτώ χρόνια μετά τή Γέννηση της Τραγωδίας, έγραψε ένα πρόλογο όπου όμολογούσε ότι έκανε λάθος, επηρεασμένος από τό μοντέλο του Σοπενχάουερ. Ο Νίτσε σκεφτόταν φιλοσοφικά και καλά έκανε... Μās ανάγκασε να δοϋμε τά πράγματα με τρόπο ζωντανό. Αλλά ο Απόλλωνας ως θεός της άπόλυτης διαύγειας, του άπόλυτου φωτός, δέν είναι ένας θεός ζωντανός και έμένα δέν με ενδιαφέρει. Δέν με ενδιαφέρει ένας θεός που ύποτίθεται πως ενσαρκώνει τις πνευματικές άξίες του ελληνικού και, κατά συνέπεια, του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Δέν μέ ενδιαφέρουν οί άξίες, δέν μέ ενδιαφέρουν όσοι υπερασπίζονται άξίες.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Σπουδάσατε όμως ελληνική φιλολογία, μία έπιστήμη στην όποία μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον κυριαρχούσε άπολύτως ή λατρεία τών κλασσικών άξιών.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Για οικογενειακούς λόγους. Είχα έναν παλπού καθηγητή στο Πανεπιστήμιο, πού μέ έπεισε ότι πρέπει πρώτα νά σπουδάσω ελληνική φιλολογία και φιλοσοφία και μετά νά κάνω ό,τιδήποτε άλλο ήθελα. Τήν εποχή πού σπούδαζα στη Λιέγη, κυριαρχούσαν ακόμα οί Γερμανοί φιλόλογοι και ή γερμανική φιλολογία. Είχα συμφοιτητές πού έλεγαν «γεννηθήκαμε πολύ άργά. Οί Γερμανοί τά έχουν ήδη κάνει όλα». Κι εγώ ξεκίνησα νά εκδώσω τά άποσπάσματα τών Πυθαγόρειων γιατί αυτό ήταν τό μόνο πράγμα πού δέν είχε γίνει. Δέν τά εξέδωσα τελικά, γιατί συνάντησα τόν Λουί Ζερνέ και τόν Βερνάν. Ο Βερνάν πού γνώρισα ήταν ένας άνθρωπος πού άνοιγε νέους όρίζοντες, πού άνοιγε τήν Ελλάδα πρós έναν άλλο κόσμο. Τό ίδιο είχε τήν ικανότητα νά κάνει και ο Λεβί-Στρώς. Άρχισα νά άσχολούμαι μέ τή μυθολογία του μελιού, τό 1973, σαφώς έπηρεασμένος από τόν Λεβί-Στρώς. Ήθελα νά καταλάβω τί είναι ένας μύθος, από τί φτιάχνεται. Και ο Λεβί-Στρώς παρέπεμπε διαρκώς στον ελληνικό μύθο. Ο κατεξοχήν μύθος ήταν γι' αυτόν, τόν έθνολόγο και όχι ελληνιστή, ο ελληνικός μύθος. Μιλούσε συνεχώς για τούς ελληνικούς μύθους, για τίς ελληνικές μυθικές κατηγορίες, τά ελληνικά μυθικά αντιθετικά ζεύγη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Θεωρείτε ότι, εκτός από τή συγκριτική ανθρωπολογία, οί Ήνωμένες Πολιτείες οās προσφέρουν επίσης μίαν άλλη προοπτική;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Επί χρόνια, στην École Pratique, στο Τμήμα Έπιστημών τών Θρησκειών, έβλεπα τόν κόσμο μέσα από τόν πρώτο όροφο τής Σορβόννης. Είχε καταντήσει κάπως περιοριστικό. Άλλά, καλώς ή κακώς, δέν είμαι άποκομμένος από τήν Ευρώπη. Γράφω τώρα ένα βιβλίο πάνω σ' αυτό τό θέμα, τό θέμα τής αυτοχθονίας τών διανοουμένων. Τό τρίτο κεφάλαιο θά έχει τίτλο *Etre Français de souche* («Γάλλος εκ γενετής»). Υπάρχει ένας τρόπος πού γράφεται ή ιστορία σήμερα στην Γαλλία, ο όποιος δέν μπορεί παρά νά σέ αφήνει άναυδο... Ο Μεσαίωνας γι' αυτούς είναι μόνον γαλλικός, όπως και για τήν γερμανική ιστορία ο μεσαίωνας είναι μόνον γερμανικός. Από τήν άλλη πλευρά, στίς ΗΠΑ δέν είχαν Μεσαίωνα, κι αυτό τούς επιτρέπει νά είναι πιο έλεύθεροι.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Έχουν όμως και οί Άμερικανοί τίς δικές τους λογοκρισίες.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ναι, αλλά δέν είμαι Άμερικανός και συνεπώς δέν μου χρειάζεται νά υποταχθώ σ' αυτές. Στη Γαλλία, ή ισχυρότατη Σχολή τών Annales, δεσμεύει τά πάντα μέσα άπο τήν λατρεία του ίδρυτή, του Μάρκ Μπλόκ. Δέν μπορείς νά πεις τίποτα στη Γαλλία άν δέν τό εγκρίνει ή Σχολή τών Annales κι άν δέν άπο-

τελεί λιβανωτό τών «Πατέρων», τών «δασκάλων». Υπάρχουν άνθρωποι τής γενιάς μου πού έχουν καταντήσει νά θεωρούν δεδομένο πώς δέν μπορείς νά κάνεις κριτική στους «δασκάλους». Άν τό τολμήσεις, έχεις νά αντιμετώπισεις έναν άδιανόητο τοίχο σιωπής και έμμεσης αλλά άποτελεσματικότητας λογοκρισίας. Είναι τελείως θλιβερή αυτή ή κατάσταση. Κι όμως ο μεγάλος πρόγονος, ο καυμένος ο Μάρκ Μπλόκ, προσπάθησε νά κάνει πραγματικά ευρωπαϊκή ιστορία, νά κάνει συγκρητισμό. Αυτοί τόν μετέτρεψαν σέ μάρτυρα και ξεμπέρδεψαν. Τά Annales είναι πλέον καθεδρικός ναός κι αυτοί αρχιεπίσκοποι. Στην Γαλλία, ή ιστορία γράφεται άποκλειστικά από τήν πλευρά τής Γαλλίας. Κι άν κάνεις κάτι διαφορετικά, άκούς ότι «ο γαλλικός λαός δέν είναι προετοιμασμένος για νά δεχτεί κάτι τέτοιο». Άς τόν προετοιμάσουν, λοιπόν. Δέν μπορείς νά πεις στη Γαλλία πώς ο Κλοβίς δέν ήταν Γάλλος, γιατί οί Γάλλοι, τό Έθνος, δέν είναι προετοιμασμένο νά δεχτεί κάτι τέτοιο!!!

Σέ αντίστοιχες παγίδες έχει πέσει και ή μελέτη τών Έλλήνων στη Γαλλία, και μάλιστα από εκείνους πού κάποτε προσπάθησαν, παρά τά τεράστια έμπόδια, νά άνοιξουν τήν μελέτη του ελληνικού πολιτισμού στην ανθρωπολογία και στον στρουκτουραλισμό.

Θεωρώ πώς δέν πρέπει νά ξεχνάμε ποτέ ότι οί Έλληνες, ή μελέτη τών Έλλήνων, είναι άπλώς μία έπιλογή ανάμεσα σέ δεκάδες άλλες. Πρόκειται θεβαίως για μία πολύ καλή έπιλογή, πού μās δίνει, μέσα στα πλαίσια τής συγκριτικής ανθρωπολογίας, μία πλεονεκτητική θέση. Κι ο Λεβί-Στρώς θαύμαζε φοβερά τούς Έλληνες: «Αυτοί οί Έλληνες! Είχαν εφεύρει ακόμα και τόν στρουκτουραλισμό!» έλεγε. Έχω γράψει ένα πολεμικό κείμενο μέ τίτλο «Η έπιστροφή στο χωριό». Είναι για τούς Γάλλους έλλημιστές πού άνοιχτηκαν στην ανθρωπολογία και τόν συγκρητισμό, αλλά στη συνέχεια έπέστρεψαν στο χωριό τους, στην κλασική φιλολογία, στίς ασφάλειές τους και στίς «πανανθρώπινες άξίες». Για όλους εκείνους τούς παλιούς μου συνεργάτες και συναδέλφους, πού εγκατέλειψαν κάθε συγκριτική έρευνα, φόρεσαν γραβάτα, μπήκαν στο College de France, άρχισαν νά υπερασπίζονται άξίες μαζί μέ τή Ζακλίν ντέ Ρομγί και κολακεύονται γιατί τούς θέλουν για προέδρους τών Γάλλων ελληνιστών. Ποιός προσχωρεί στίς ιδέες ποιανού;

Αυτό πού υπερασπίζομαι εγώ, είναι μία ανθρωπολογία άνοιχτή στον συγκρητισμό και στον πειραματισμό. Αυτό πού μέ ενδιαφέρει είναι οί ανθρώπινες κοινωνίες μέσα στον χώρο και μέσα στον χρόνο. Και, από αυτήν τήν πλευρά, οί ανθρωπολόγοι είναι πολύ πιο πλούσιοι. Έχουν ένα πολύ ευρύτερο πεδίο γνώσεων από τούς ελληνιστές, γιατί γνωρίζουν ένα πολύ μεγαλύτερο φάσμα έπιλογών πού έγιναν από διαφορετικές κοινωνίες σέ διαφορετικές εποχές. Και όλες αυτές οί έπιλογές είναι εξίσου πολύτιμες τόσο για τήν κατανόηση άκόμα και τών ίδιων τών Έλλήνων, όσο και για τήν κατανόηση του έαυτού μας.

Η ΕΚΠΛΗΞΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

της Μαριάννας Τόλια

Ήταν τό πρώτο μεγάλο άφιέρωμα στόν νεογέννητο – υπόθεση μιās είκοσαετίας μόλις – παλαιστινιακό κινηματογράφο πού γινόταν επί ευρωπαϊκού εδάφους. Κράτησε έπτά ήμέρες, περιέλαβε είκοσι πέντε ταινίες καί τήν επίσκεψη ειδικής αντιπροσωπείας κινηματογραφιστών από τήν Παλαιστίνη εδω, γιά νά μιλήσει μέ τό άθιναϊκό κοινό. Ή διοργάνωση ήταν καλή καί είχε στήριξη άπ' όλους σχεδόν τούς κινηματογραφικούς φορείς, σωματεία καί μεγάλες συνδικαλιστικές ενώσεις

της χώρας. Κι όμως όσοι βρεθήκαμε στις προβολές του στον κινηματογράφο Τριανόν, εκείνη τή δεύτερη βδομάδα του Ιουνίου, είμασταν ελάχιστοι. Γιατί άραγε; Έφταιγε ή ζέστη κι οι κάπως άσυνήθιστες γιά τά ελληνικά δεδομένα ώρες προβολών; Ή ως ένα βαθμό ίσως. Ή ως έναν άλλο βάρυνη ή διακριτική άδιαφορία των ΜΜΕ. Σέ αντίθεση μέ τή μεγάλη συναυλία του Άπριλίου πού άπαντα τά μέσα είχαν διαφημίσει, πρός χάριν ενός Θεοδωράκη, ενός Νταλάρα, μιās Άλεξίου καί άλλων παρόμοιων ελληνικών μουσικών ονομάτων φαίνεται, μέ συνέπεια τή συγκέντρωση στό Σύνταγμα 45.000 κόσμο «στό όνομα του λαου της Παλαιστίνης», τήν εβδομάδα-φεστιβάλ του παλαιστινιακού κινηματογράφου τήν πέρασαν σχεδόν στά «ψιλά». Κι αν ή παρατήρηση άδικεί όρισμένους, είναι ώστόσο αντιπροσωπευτική τής συνολικής εικόνας πού μάλλον κυριάρχησε. Κι αυτά μόλις δυό μήνες άφóτου ό παλαιστινιακός κινηματογράφος διά του Έλία Σουλεϊμάν κατακτούσε τίς Κάνες καί τά γαλλικά καθημερινά κι εβδομαδιαία φύλλα. Φαγωμένο από τή μαρμάγκα τής Πολιτιστικής Όλυμπιάδας, πού από τίς άρχές του καλοκαιριού συγκεντρώνει πάνω της όλα τά φώτα τής δημοσιότητας, τό φεστιβάλ παλαιστινιακού κινηματογράφου πραγματοποιήθηκε στην Άθήνα σέ στενό οικογενειακό κύκλο, μιās γνώρισε μιιά έθνική κινηματογραφία – ευχάριστη έκπληξη καί απέδειξε ότι τό υποτιθέμενο ενδιαφέρον τής κοινωνίας μας γιά τό παλαιστινιακό είναι επίπλαστο, όσο δέ πραγματικά υπάρχει, υπόθεση αποκλειστικά τής Άριστερας.

Η έπταήμερη διοργάνωση τής Άθήνας, τό πρώτο φεστιβάλ παλαιστινιακού κινηματογράφου στην Ευρώπη, ξεκίνησε μέ τή συνηθισμένη σέ ανάλογες διοργανώσεις συνέντευξη τύπου, πού έθεσε τό έξής άσυνήθιστο έρώτημα: «υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως παλαιστινιακός κινηματογράφος γιά νά του κάνουμε άφιέρωμα;». Δικαιώσει νά μιλήσεις, δηλαδή, γιά «έθνική κινηματογραφία» μιās χώρας πού δέν υπάρχει καν, χωρίς αντίστοιχη βιομηχανία, ύποδομή, τεχνικούς, ήθοποιούς, δίκτυα διανομής, αίθουσες ακόμη στά εδάφη της; Ήταν τό ίδιο έρώτημα πού είχε άπασχολήσει παλιότερα τούς συντάκτες του περιοδικού *Cahiers du Cinema* στά πρώτα, κατά τή δεκαετία του '90, περί παλαιστινιακού κινηματογράφου άρθρα τους. Κι ήταν τό έρώτημα πού άπάντησε ό Μισέλ Χλέφι, από τούς

σημαντικότερους σκηνοθέτες πού βρέθηκαν στην Άθήνα, γιά λογαριασμό όλόκληρης τής παλαιστινιακής αντιπροσωπείας. «Όταν ό αριθμός των ταινιών, διασποράς καί Παλαιστίνης, έχει άγγίξει τίς τριακόσιες, όταν τό είδος καί ή θεματολογία εμφανίζουν τό σημερινό εύρος, όταν οι ταινίες έχουν συσσωρεύσει τόσα διεθνή βραβεία, όταν όρισμένες ανάμεσά τους έχουν μάλιστα ψηφιστεί από τά ανά τόν κόσμο κινηματογραφικά περιοδικά ανάμεσα στις δέκα ή τίς είκοσι καλύτερες τής χρονιάς τους, τότε ναι, σαφώς καί δικαιούμαστε νά διατυπώνουμε λόγο περί έθνικής παλαιστινιακής κινηματογραφίας, αναγνωρίζοντάς της καταρχήν τήν ύπαρξη», είπε.

Κι άς μήν υπάρχει δίκτυο αιθουσών στην Παλαιστίνη. Κι άς είναι ή εμφάνιση τεχνικών στη Γάζα καί τή

Δυτική Όχθη υπόθεση τής τελευταίας πενταετίας μόλις. Κι ἄς συνιστοῦν οἱ κινητοὶ κινηματογράφοι, πού περιοδεύουν πόλεις καὶ χωριά τὸ μόνο μέσο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Παλαιστινιακὴ Ἀρχὴ προσπαθεῖ, ὅσο μπορεῖ, νὰ φέρει τὸν ἐκεῖ κόσμο σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ταινίες του. Κι ἄς εἶναι ἄπειρα ἀκόμη τὰ προβλήματα στὴ χρηματοδότηση καὶ τὴ διανομὴ τῶν παλαιστινιακῶν ταινιῶν – ἀκόμη καὶ στὰ γύρω ἀραβικά κράτη πολλές εἶναι ἀπαγορευμένες, ὅπως ἐπισήμαναν ἄλλα μέλη τῆς κινηματογραφικῆς ἀντιπροσωπείας ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη. Παρ' ὅλα αὐτά, παλαιστινιακοὶ καὶ διεθνεῖς κινηματογραφικοὶ κύκλοι, πού ἄλλοτε ἀπλῶς τὸ συζητοῦσαν, τώρα πιά συμφωνοῦν: «ναί, παλαιστινιακὴ κινηματογραφία ὑπάρχει» καὶ ὑπάρχει ὡς κινηματογραφία μὲ ἰδιαίτερη δυναμικὴ, ζωντάνια καὶ ἐκφραστικὴ δύναμη, χαρακτηριστικὰ πού ἐγείρουν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν στὸ ἐξωτερικὸ, τὴν Ἀμερικὴ, τὴν Εὐρώπη, τὸν ἀραβικὸ κόσμο. Καὶ εἶναι μιὰ κινηματογραφία διπλῆς ὄψης: ἀπὸ τὴ μιὰ κινηματογραφία μαρτυρίας πού ἀποτυπώνει τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἀγῶνα ἐνὸς κατεχόμενου λαοῦ, «ἀληθινὰ χρήσιμη, ὅπως λίγες φορές στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία συμβαίνει», κατὰ τὴ χαρακτηριστικὴ φράση τῶν *Cahiers du Cinema* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ τυπικὴ καλλιτεχνικὴ κινηματογραφία μὲ ἀπρόσμενη ὠριμότητα καὶ ἀνατρεπτικὸ ἰδεολογικὸ σίγμα στὶς μυθοπλαστικὲς τῆς καταθέσεις (βλέπε καὶ τὴν πρόσφατὴ ταινία τοῦ Ἐλία Σουλεϊμάν *Θεῖα Παρέμβαση* μὲ τὸ καταλυτικὸ χιοῦμορ τῆς καὶ τὸ βραβεῖο FIRESKI τὸ Μάιο στὶς Κάνες). Πρὶν ὅμως ἀπὸ ὅ,τι ἄλλο ὅμως λίγα λόγια γιὰ τὴν κυοφορία καὶ τὴ γέννησὴ τῆς.

Ἀπὸ τὸν πολεμικὸ λόγο τοῦ '68 στὸ βραβεῖο τῶν Κανῶν τοῦ 2002

Πόλεμος Ἐξι Ἡμερῶν, 1967: τὸ Ἰσραὴλ καταλαμβάνει Σινᾶ, Γκολάν, Γάζα, Δυτικὴ Όχθη καὶ Ἀνατολικὴ Ἱερουσαλὴμ. Ὁ ἰσραηλινὸς ἐποικισμὸς ξεκινᾶ στὰ κατεχόμενα: καταπατήσεις ἐδαφῶν, συρματοπλέγματα, ναρκοθετήσεις. Τὸ παλαιστινιακὸ, ὡς τότε ὑπόθεση τῶν ἀραβικῶν κρατικῶν ἡγεσιῶν, περνᾶ τὴν περίοδο αὐτὴ στὰ χέρια τῶν ἰδίων τῶν Παλαιστίνιων καὶ τῶν ὁργανώσεών τους πού ἔχουν ἤδη ἐμφανιστεῖ καὶ ἰσχυροποιοῦνται: *Φάταχ*, *Λαϊκὸ καὶ Δημοκρατικὸ Μέτωπο γιὰ τὴν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης*. Ἐνα παλαιστινιακὸ ἐθνικὸ κίνημα γεννιέται καὶ παίρνει στὰ χέρια του τὴν ὑπόθεση τοῦ λαοῦ.

Μαῦρος Σεπτέμβρης, 1970: ὁ βασιλιάς Χουσεῖν, φοβούμενος ἀνατροπὴ ἀπὸ τὸ ριζοσπαστικὸ παλαιστινιακὸ κίνημα, διώχνει τὶς ὁργανώσεις καὶ τὸν παλαιστινιακὸ κόσμο ἀπ' τὴν Ἰορδανία. Διασκορπίζονται παντοῦ, σὲ Αἴγυπτο, Ἰράκ, Συρία. Νέα προσφυγικὰ στρατόπεδα στὸν Λίβανο, ἡ ἐξαθλίωση τῶν προσφύγων ἀπροσμέτρητη. Τὸ παλαιστινιακὸ ἐθνικὸ κίνημα βρῖσκεται ἡττημένο, συντετριμμένο, ἀλλὰ μὲ ἐσωτερικὴ

δυναμικὴ μεγαλύτερη ἀπὸ ποτέ. Προσπαθεῖ νὰ βρεῖ λύσεις ἀναζητώντας νέα ὄπλα. Καὶ βρίσκει. Ἐνα ἀπὸ αὐτά εἶναι ἡ ἐπέκταση τοῦ πολέμου ἐναντίον ἰσραηλινῶν στόχων καὶ συμφερόντων σ' ὅλο τὸν κόσμο, ὅ,τι ὀνομάστηκε τρομοκρατία δηλαδή καὶ συνδέθηκε ἀποκλειστικὰ τότε μὲ τοὺς Παλαιστίνιους, ἀφοῦ ἡ πρώτη – ἐβραϊκὴ στὴ γένεσὴ τῆς – τρομοκρατία τοῦ '47-'48 μὲ τὶς αἱματηρὲς πολύνεκρες ἐπιθέσεις σὲ βάρος ἀμάχων ἢ τὴν ἀνατίναξη τοῦ Κίνγκ Ντέιβιντ εἶχε πιά ξεχαστεῖ. Αὐτὸ τὸ αἱματηρὸ ὄπλο δὲν εἶναι ὅμως τὸ μόνο. Ἐνα δεύτερο ὄπλο, ριζικὰ διαφορετικῆς ὑφῆς, μεθόδων καὶ στόχευσης προκρίνεται τὴν ἴδια περίοδο ἀπὸ τὸ παλαιστινιακὸ κίνημα καὶ εἶναι ἡ συγχρότηση «φωτογραφικοῦ-κινηματογραφικοῦ τομέα τοῦ ἀγῶνα». Μὲ μέσα τὴ φωτογραφία καὶ τὸ φιλμ, σκοποῦς τὴν ἐνημέρωση στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὴν ἀφύπνιση στὸ ἐσωτερικὸ, τὸ ἐθνικὸ παλαιστινιακὸ κίνημα, ἀφοῦ πρῶτα ἀπέσπασε τὴν πολιτικὴ πρωτοβουλία γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀραβικῶν κρατικῶν ἡγεσιῶν, παίρνει τώρα τὸν κινηματογράφο περὶ Παλαιστίνης ἀπὸ τὰ χέρια τῶν λοιπῶν Ἀράβων, Ἰρακιῶν κυρίως, πού εἶχαν ὡς τότε ἀσχοληθεῖ μ' αὐτόν.

Ἡ ἀρχὴ γίνεται μέσα στὴν ταραγμένη τριετία '67-'70, τὸ 1968, χρονιά κατὰ τὴν ὁποία μαζί μὲ τὴ διοργάνωση φωτογραφικῶν ἐκθέσεων ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὰ στρατόπεδα γυρίζεται ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ταινία ἀπὸ Παλαιστίνιο γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἔθνους. Εἶναι ἓνα ἄτεχνο ντοκιμαντέρ ἐνημέρωσης καὶ πολιτικῶν διακηρύξεων, ὅπως ἐπίσης τέτοιες εἶναι καὶ ὅσες ταινίες ἀργότερα τὸ ἀκολουθοῦν, μὲ χαρακτηριστικούς τίτλους ὅπως *Ἡμερολόγιο ἐνὸς ἀγωνιστῆ*, *Στὸ δρόμο τῆς Ἐπανάστασης*, *Σιωνιστικὸς τρόμος*, *Ὁ πόλεμος τῶν Τεσσαρῶν ἡμερῶν*, *Εἰκόνες ἀπὸ τὴν κατοχὴ στὴ Γάζα* κλπ. Οἱ ἀνθρωποὶ πίσω ἀπὸ τὶς κάμερες εἶναι καὶ παραμένουν γιὰ χρόνια σκηνοθέτες αὐτοσχέδιοι, πολεμιστὲς κυρίως καὶ πολλές ταινίες ὑπογράφονται ἀπὸ ὁργανώσεις.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη φάση τοῦ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐν σπέρματι ταινίες πού δὲν εἶναι ἀκριβῶς κινηματογράφος ἀλλὰ χρησιμοποίησις τῆς φιλομορφικῆς δυνατοῦτητας γιὰ λόγους ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀφύπνισης, γίνεται ἡ ἀρχὴ. Τὸ πέρασμα στὴν παλαιστινιακὴ κινηματογραφία, σὲ ἕναν κινηματογράφο δηλαδή πού νὰ ἀξίξει τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου, συντελεῖται λίγα χρόνια ἀργότερα, στὴ δεκαετία τοῦ '80. Ὁ δρόμος ἀνοίγει ὅταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεγαλῶνει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀραβικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν τηλεοπτικῶν καναλιῶν γιὰ τὸ ζήτημα καὶ ἀρχίζουν νὰ καλύπτουν τὰ τεκταινόμενα στὴν Παλαιστίνη, μὲ συνέπεια ἡ καθαρὴ πληροφορία νὰ πάψει νὰ βαραίνει ὡς ἀποκλειστικὸ ἐθνικὸ χρέος τοὺς ἰδίους τοὺς Παλαιστίνιους καὶ ὅταν ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναδύεται ἡ πρώτη γενιά σπουδασμένων κινηματογραφιστῶν τῆς παλαιστινιακῆς διασποράς, μὲ πολύτιμη κινηματογραφικὴ ἐμπειρία ἀποκτημένη ἀπὸ τὴ δουλειὰ στὶς εὐρωπαϊκὲς καὶ ἀραβικὲς κινηματογραφίες. Ὡς ταινία ὁρόσημο τῆς γέννη-

σης της παλαιστινιακής κινηματογραφίας θεωρείται η «Γόνιμη μνήμη» του Μισέλ Χλέφι, ένα ιδιότυπο καλλιτεχνικό ντοκιμαντέρ του 1980, που φιλομογραφεί όχι πιά πολιτικούς αγώνες και διακηρύξεις, αλλά τη ζωή, για την ακρίβεια την ανάπτυξη της συλλογικής μνήμης ενός λαού σέ προσφυγιά. Η ταινία αυτή, με τη νέα, καλλιτεχνική χρήση του μοντάζ, την προσεκτική επεξεργασία του σεναρίου και την έκτεταμένη χρήση φλού πλάνων ή παγωμένης εικόνας για την αποτύπωση του χρόνου και της στιγμής, όχι μόνον εισάγει καλλιτεχνική γλώσσα στον ως τότε άτεχνο παλαιστινιακό κινηματογράφο αλλά και δημιουργεί σχολή. Αποτελεί δηλαδή πρότυπο για την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου τύπου «καλλιτεχνικού ντοκιμαντέρ», που μέσα από τό συγκεκρισμά της μαρτυρίας με τη στοιχειώδη μυθοπλασία, του γεγονότος με την καλλιτεχνική αποτύπωσή του, αναπτύσσεται σταδιακά σχεδόν ως *sui generis* και κυρίαρχο είδος της παλαιστινιακής κινηματογραφικής έκφρασης και μένει να την χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα. Τόν Χλέφι που λίγο αργότερα θα δώσει την πρώτη παλαιστινιακή ταινία μυθοπλασίας, τους άριστουργηματικούς *Γάμους στη Γαλιλαία*, ακολουθούν δύο ακόμη σκηνοθέτες που εμφανίζονται στη δεκαετία του '80: η Μάι Μάσρι και ο Ρασίντ Μασράουι με τό δυνατό και χαρακτηριστικό του *direct cinema*. Στη δεκαετία του '90 έρχεται ο κανστικός Έλια Σουλεϊμάν με την αγάπη του για τό «άνιερο» και κατά την τελευταία τριετία, τέλος, μιά ολόκληρη νέα γενιά, ανδρών και γυναικών, Παλαιστίνιων κινηματογραφιστών. Νέοι στην πλειοψηφία τους, με σπουδές στο Λονδίνο ή τη Νέα Υόρκη και έδρα τους τά εδάφη της Παλαιστινιακής Αρχής αυτοί οι τελευταίοι μοιάζουν να ασκούνται σήμερα στην κατάθεση κυρίως ταινιών μαρτυρίας, ντοκιμαντέρ δηλαδή μικρού και μεγάλου μήκους με θέματα από την παλαιστινιακή ιστορία και τη σύγχρονη ζωή στην Παλαιστίνη, χάρη στις σχετικές χρηματοδοτήσεις και υποστήριξη της Παλαιστινιακής Αρχής ως ένα βαθμό, των ευρωπαϊκών καναλιών και κέντρων κινηματογράφου πολύ περισσότερο. Χωρίς ξεκάθαρο ύφος ακόμη αυτή ή νεότερη γενιά, τό τί μπορεί να δώσει ώριμάζοντας, θα τό δούμε στο μέλλον.

Καλλιτεχνικά ντοκιμαντέρ κι ανατρεπτικές μυθοπλασίες

Η διοργάνωση της Αθήνας κατάφερε να αποτελέσει σέ γενικές γραμμές ένα συμπυκνωμένο πανόραμα της παλαιστινιακής κινηματογραφίας, αφού οι είκοσι πέντε ταινίες της επιλέχτηκαν με στόχο την αντιπροσώπευση του συνόλου. Ήταν αντιπροσωπευτικές δεκαεσσάρων Παλαιστίνιων σκηνοθετών, ανδρών και γυναικών, νέων και μεγαλύτερων: από του 52χρονου πιά σήμερα Μισέλ Χλέφι μέχρι του μόλις 25χρονου Αγιάς Νατούρ, άρχετων γυναικών (Μάι Μάσρι, Λιάνα Μπάντο, Άζα άλ Χαζάν, Άντονία Κάσια) και πολλών άλλων.

Ήταν αντιπροσωπευτικές επίσης όλων των ειδών, των εποχών και των τάσεων, με την εξαίρεση μόνο της άτεχνης περιόδου πριν τό 1970. Στο γενικό σύνολο κυριάρχησαν τά ντοκιμαντέρ – είκοσιένα έναντι τεσσάρων μόλις μυθοπλασιών – είδος που για τους ιστορικούς λόγους που ήδη αναφέρθηκαν έχει αποτελέσει τη ρίζα και παραμένει μέχρι σήμερα ή κύρια συνιστώσα της παλαιστινιακής κινηματογραφίας. Η θεματολογία τους κινούμενη ανάμεσα σέ δύο μεγάλους άξονες: από τη μιά ή ιστορία και ιδιαίτερα ή Νάκμπα, ή καταστροφή του '48 και ή προσφυγιά του έθνους που την ακολούθησε, κι από την άλλη ή σύγχρονη ζωή σέ Γάζα, Δυτική Όχθη και στρατόπεδα προσφύγων. Με τό πλήθος, τη θεματική και τό ύφος τους, τά ντοκιμαντέρ αποτέλεσαν τό κυρίαρχο στοιχείο του αφιερώματος, διαγράφοντας μιά καθαρή ταυτότητα της παλαιστινιακής κινηματογραφίας ως κινηματογραφίας καταρχήν εθνικής, άρρηκτα συνδεδεμένης με τό έθνικό ζήτημα ως κινηματογραφίας, με άλλα λόγια, ενός λαού σέ πόλεμο, σέ κατοχή, σέ θρήνο, που αναζητά και κατορθώνει ν' αποτυπώσει σέ φίλμ τη ζωή και τις εικόνες του με κάθε μορφικό και αισθητικό έκφραστικό μέσο κατά τρόπο έντυπωσιακό (μείξη μαρτυρίας και μυθοπλασίας, «ψαγμένη» σεναριακή δομή, προσεκτική και δουλεμένη χρήση μοντάζ, φλού πλάνα για τη δήλωση του χρόνου και τη γαλήνης της ζωής, ποιητικές εικόνες, χρήση αισθητικής και ταχύτητας βίντεο κλίπ για την άπεικόνιση της βίας, ρήξεις στην κινηματογραφική εικόνα κλπ.). Ακόμη μεγαλύτερη ήταν ή έκπληξη που προήλθε από τις λιγοστές, μόνον τέσσερις, μυθοπλασίες που ήρθαν στην Αθήνα. Αυτό που ξάφνιαζε εδω ήταν ή καλλιτεχνική ώριμότητα, ο κριτικός έως ανατρεπτικός χαρακτήρας των μύθων, ή τολμηρή φιλική διερεύνηση των έσωτερικών αντιφάσεων της παλαιστινιακής και άραβικής κοινωνίας, ή άμφισβήτηση των δομικών συστατικών της ακόμη. Συνολικά μιλώντας, οι Παλαιστίνιοι μάλλον κατάφεραν τελικά να έκπληξουν τό λιγοστό, έστω, άθηναϊκό κοινό που γνώρισε την κινηματογραφική δημιουργία τους και να δικαιώσουν όσους δυτικούς, από τη δεκαετία του '60 και μετά, παρατηρούσαν πώς αν είναι ποτέ να αναδυθούν προοδευτικές δυνάμεις από τους κόλπους του άραβικού κόσμου σέ οποιοδήποτε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας, αυτές θα προέλθουν τό δίχως άλλο από τους Παλαιστίνιους.

Εν κατακλείδι, ή πρωτοβουλία ήταν άξιόπαινη και χρήσιμη. Τά κινηματογραφικά σωματεία (ΕΤΕΚΤ, ΠΕΚΚ) που είχαν τη διοργάνωση, με τη συνδρομή των συνδικαλιστικών (ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ, ΟΤΟΕ, ΟΛΜΕ, ΔΟΕ, ΟΔΥΕ, ΠΟΣΠΕΡΤ κλπ.), και κάποιων ακόμη φορέων (Κέντρο Κινηματογράφου, ύπουργείο Πολιτισμού, Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης κλπ.), σέ μιά πρωτοβουλία που την ήθελαν άνθρωπιστική-πολιτική, έπραξαν άριστα. Όχι επειδή ένα κινηματογραφικό φεστιβάλ, τό οποιοδήποτε κινηματογραφικό φεστιβάλ, μπορεί να έχει πολιτική επίρροή, ή ν' αλλάξει τόν κόσμο και την κατά-

σταση στην Παλαιστίνη. Οί ταινίες δέν αλλάζουν τόν κόσμο, προσφέρουν όμως εικόνες, μαρτυρίες πού διεγείρουν συνειδήσεις, φωτίζουν πράγματα πού συνήθως συγκαλύπτει τό σκοτάδι, διαρρηγνύουν ύποπτα στερεότυπα, αποκαλύπτουν όψεις ζωής π.χ. μιās πολεμικής καθημερινότητας και τί αυτή μπορεί νά σημαίνει για τόν πληθυσμό πού τήν ύφίσταται, καταστάσεις δηλαδή πού από τή δική μας σκέψη, τών πολιτών τών ειρηνικών δυτικών κοινωνιών, είναι δύσκολο νά γίνουν αντιληπτές χωρίς τή συμβολή παρόμοιων ταινιών.

Δέν ήταν δίχως αξία φέρ' ειπείν ή άποτυπωμένη στην ταινία *Λάιβ από τήν Παλαιστίνη* τού Ρ. Μασράουι φωνή-έπωδός τής ανταποκρίτριας τού Ρόιτερ στην Ίερουσαλήμ πού επισήμαινε ξανά και ξανά τήν επικοινωνιακή ύστερηση τών Παλαιστινίων και επιβεβαίωνε τήν άριστη δουλειά πού κάνουν τά έβραϊκά λόμπι στά διεθνή ΜΜΕ. Ούτε ή άποτύπωση τών δεκάδων προβλημάτων τού πολέμου για τήν ανθρώπινη καθημερινότητα, ένα άγκομαχητό ζωής, στην ίδια ταινία.

Δέν ήταν χωρίς αξία, ακόμη, ή υπενθύμιση τής άποτυπωμένης στά ντοκιμαντέρ τής Μάι Μάσορι άθλιότητας τών Παλαιστινίων προσφύγων, στά στρατόπεδα του Λιβάνου, ανθρώπων δίχως εργασιακά δικαιώματα, δουλειές, έλπίδα, πέραν τής άτομικής φυγής στη Δύση.

Ούτε ήταν χωρίς αξία, πολύ περισσότερο, ή άποτύπωση σέ τόσες και τόσες ταινίες, τού άτελείωτου αυτού πένθους, τού θρήνου για τά χαμένα χωριά, τίς χαμένες ζωές και τά χαμένα παιδιά, ή άποτύπωση τής όργης, πόσο μάλλον εκείνης τής επανερχόμενης, πάλι και πάλι, έρώτησης στά χείλη τών θρησκευόμενων Άράβων, «μά τί μπορώ νά κάνω πιά, νά τά βάλω μέ τό Θεό», πού αποκάλυπταν, αν μή τί άλλο, τήν όδύνη και τήν άπελπισία τής παλαιστινιακής κοινωνίας, οι όποιες τροφοδοτούν, μεταξύ άλλων, κι αυτά τά άκατανόητα στη Δύση φαινόμενα τών επιθέσεων αυτοκτονίας - «έθελουσιών θυσιών μετά τών άλλοφύλων».

Τέλος μέ μιá μικρή άναφορά σέ τέσσερις ιδιαίτερες, βραβευμένες, ξεχωριστές ταινίες, για διαφορετικό λόγο στην καθεμιά. (Ειδικά τίς τρεις πρώτες, αν τίς πετύχετε ποτέ πουθενά, μήν τίς χάσετε).

- τό ποιητικό ντοκιμαντέρ *Μααλουί* τού Μισέλ Χλέφι πού διακρινόταν για τήν πολιτική τού όξυδέρκεια, μέ τό σμίξιμο εικόνων από άραβικές και έβραϊκές καταστροφές και ιστορική μνήμη - πλάνα από τά στρατόπεδα συγκέντρωσης τού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δίπλα σέ εικόνες από τή Νάκμπα - για νά άπολήξει στην επισήμανση τών ευρωπαϊκών ιστορικών ευθυνών για τό παλαιστινιακό και τό συνακόλουθο ξέσπασμα τού Παλαιστίνιου γέρου πρόσφυγα πού φώναζε μπροστά τήν κάμερα «μά δέν ήμουν εγώ πού τό έκανα, άς πληρώσουν επιτέλους όσοι σκότωσαν τούς Έβραίους, όχι εγώ».

- τά *Όνειρα τής έξορίας* τής Μάι Μάσορι για τήν ενάισθητη όπτική, τή συγκινησιακή τής δύναμη και τό

ιστορικό γεγονός πού τής έλαχε νά συμπεριλάβει. Άν και τά παραπάνω δέν προσδιορίζουν τήν συγκεκριμένη ταινία μόνο αλλά τό σύνολο τού κινηματογράφου τής έξαιρετικής αυτής ντοκιμαντερίστριας, έντούτοις ή καλλιτεχνική άριότητα, τό δραστικό μοντάζ, ή τήρηση τών άποστάσεων, ή άποφυγή κάθε πολιτικού λόγου, μέ στόχο νά μιλά μόνο ή συγκλονιστική εικόνα, σέ συνδυασμό μέ τήν ιστορική στιγμή πού ή τύχη τής χάρισε νά κινηματογραφήσει - τό σμίξιμο μέσα από τά συρματοπλέγματα τών συνόρων Ίσραήλ-Λιβάνου οικογενειών πού είχαν νά συναντηθούν είκοσι δύο χρόνια - καθιστούν τά *Όνειρα τής Έξορίας* ένα ντοκιμαντέρ-ύπόδειγμα έκφραστικής καθαρότητας, καλλιτεχνικής άριότητας αλλά συνάμα και ήφαιστειο άνθρωπιās και συγκινησιακής δύναμης.

- οι *Γάμοι στη Γαλιλαία*, πάλι τού Μ. Χλέφι, για τήν ώριμότητα τής έκφρασης και τή διεισδυτική ματιά της - ή καλύτερη ταινία τού παλαιστινιακού κινηματογράφου, αν μου επιτρέπεται νά έκφράσω προσωπική άποψη. Μέ θέμα τους τήν ανθρώπινη χαρά σέ συνθήκες κατοχής, οι *Γάμοι στη Γαλιλαία* παρακολουθούν έναν παλαιστινιακό γάμο ό όποιος λόγω τής ισραηλο-παλαιστινιακής διαμάχης μοιάζει προορισμένος νά άπολήξει σέ άναπότρεπτη αίματοχυσία: ένα άπρόσμενο θρίλερ-κινηματογραφικό ποίημα πού συνδυάζει μέ ίσορροπία τά πάντα: άγωνία, σασπένς, τρυφερότητα, χιούμορ, ανθρωπιά, κοινωνική ανάλυση, άγάπη για τή ζωή - συμπεριλαμβανομένης και τής ζωής τών Ίσραηλινών - και συνιστά τήν ίδια στιγμή μιá διεισδυτική καταγγελία τών πατριαρχικών άραβικών δομών.

- τό *Χρονικό μιās Έξαφάνισης*, τού Έλία Σουλεϊμάν για τό σατιρικό και ιδιότυπο τού ύφους της. Μέ άμερικανική αισθητική και άποσπασματικότητα σεναριακής γραφής, μικρά σκετσάκια πού άρθρώνονται σαν πάζλ μέ συνδετικό νήμα τή βία, τό *Χρονικό μιās Έξαφάνισης* ανατρέπει μ' ένα μικρό χιούμορ όλα τά στερεότυπα τής Παλαιστίνης και τής διαμάχης μεταξύ τών δύο λαών, Έβραίων και Παλαιστίνιων. Ζωή στην Παλαιστίνη ίσον για τόν Έλία Σουλεϊμάν μάταιη επιθετικότητα από όλους πός όλους, άντρες, γυναίκες, Ίσραηλινούς κυρίως, βία άδεια από νόημα, για ποιόν Θεό συζητούν, τά ιερά σύμβολα πουλιούνται κι αγοράζονται κι ένας καλόγερος άποκαθιστά τήν «άλήθεια» κηρύσσοντας πώς ό Θεός έφυγε από τήν Παλαιστίνη γιατί πλακώσαν οι τουρίστες.

Αυτά από τό φεστιβάλ παλαιστινιακού κινηματογράφου, τό πρώτο στην Ευρώπη, πού οργανώθηκε στην Άθήνα μεταξύ 7 και 13 Ίουνίου 2002. Τίς ίδιες μέρες ή αίματοχυσία στην Παλαιστίνη συνεχιζόταν, οι παλαιστινιακές επιθέσεις αυτοκτονίας επαναλαμβάνονταν, λίγο μετά εισέβαλαν τά ισραηλινά στρατεύματα στις παλαιστινιακές πόλεις για μιá ακόμη φορά κι ό Σαρόν διακήρυσε ότι τό Τείχος πού αυτός θά κτίσει για νά χωρίσει τόν άξονα τού Καλού από τόν άλλον άξονα, εκείνον τού Κακού, θά είναι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο τού Βερολίνου.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΑΚΗ ΚΑΡΒΕΛΗ

του Γιώργου Μαζόπουλου

Μελετώντας πάλι και τις οκτώ συλλογές του Τάκη Καρβέλη, καταλαβαίνω απόλυτα με τί κόπο έγιναν όλα αυτά τα βήματα, στην αρχή αραιότερα και κατόπιν κάπως πυκνότερα, και τί τό κάθε ένα τους σηματοδοτήσει και σηματοδοτεί, αφού ο Καρβέλης ανήκει στους ποιητές εκείνους που περισσότερο ίσως από κάθε άλλον της γενιάς του διατηρεί μιά δική του οπτική γωνία μέσα από την όποια βλέπει τα πράγματα, αλλά και έναν δικό του, προσωπικό τρόπο, με τον όποιο εκφράζει τα συναισθήματα και τις διαπιστώσεις του.

Έτσι λοιπόν, στά «Σήματα» (1956), μέσα από ποιήματα που τά διαποτίζει ένας έντονος όσο και διάχυτος έρωτισμός, ο Τάκης Καρβέλης, αντίθετα από ό,τι συνέβη με πολλούς συνομηλικούς του δημιουργούς, που ή γραφή τους άγγιξε, τουλάχιστον την εποχή εκείνη, ως και τό ενοχλητικότερα ήχηρόν, αφήνει διακριτικά νά φτάσουν έως εμάς μνήμες από τίς τραυματικές εμπειρίες της Κατοχής αλλά και του Έμφυλιου που άκολούθησε. Γι' αυτό και ο λόγος του εκφέρεται μέσα από στίχους ιδιαίτερος χυμώδεις, όπου ένας πολύ προσεχτικά χρησιμοποιημένος «πληθυντικός», σάν νά όμολούν ή σάν νά άπευθύνεται σέ πολλούς, αλλά και ένας σαρκαστικός τόνος ενίοτε, γνωρίζουν πολύ καλά νά έπιτυγχάνουν τό ποθητό άποτέλεσμα. Καί είναι τό έξής τό κυριότερο χαρακτηριστικό, πράγματι, της ποίησης του Τάκη Καρβέλη: τό ότι δηλαδή τίποτα μιά τίποτα δέν έχει μετατραπεί σέ στίχο, αν πρώτα αυτό δέν έχει διαπιστωθεί με ακρίβεια τό ποιητικό του φορτίο. Τό ποιητικό φορτίο εκείνο που στην «Κατάθεση» (1966), καθιστά θεαματικά εμφανέστερη τή διαφορά, μιά και ο λόγος, πιά άυστηρός και αυτός, «δωρικότερος» και σχεδόν επιγραμματικός, φωτίζει όλο και έντονότερα ένα τοπίο που τώρα πιά έχει στραφεί άμετάκλητα σέ χώρους οι όποιοι σηματοδοτούνται αλλά και όρίζονται από μεταφυσικής διαθέσεως, κυρίως, άνησυχίες («'Η μικρή μας Έριννυά»):

*Άν τό σκεφτείς
όλοι μας έχουμε βαθειά κρυμμένο
κι έναν Όρέστη που παραδοκεί νά μās σκοτώσει
για έγκλήματα ύπαρκτά ή και άνύπαρκτα.
Δέν είναι ανάγκη νάχουμε γίνει μητροκτόνοι
ή νάχουμε πατέρα σκοτωμένο άπ' τή μητέρα μας.
Γιά μās άρκει ή προδοσία του έαυτού μας
άρκει που άνεπαισθήτως στραγγαλίσαμε
τή λατρευτή μικρή μας έριννυά
τή συνείδηση.
Κάποτε ύψώναμε ψηλά του ιδανικού τά λάβαρα,
τώρα ταξινομούμε τά όνειρα
κι έμπορευόμαστε τά αισθήματα
με ληξιπρόθεσμα γραμμάτια εϋτυχίας.*

Ός εκ τούτου, ή μνήμη καλείται νά διαδραματίσει έναν πιά επώδυνο ρόλο, αφού ήδη χρησιμοποιείται για μιά όλο και βαθύτερη κατάδυση στό άβατον της ψυχής, έτσι όπως αυτή πορεύεται σέ συνάρτηση με τά συμβάντα αλλά και, προπάντων, με τον χρόνο. Καλείται ακόμη νά φέρει στην επιφάνεια τή χαμένη μουσική του σώματος ή και των σωμάτων με τά όποια στην πορεία του αυτό συναντήθηκε στην προσπάθειά του για μιά βαθύτερη κοινωνία, αλλά και νά επαναπροσδιορίσει τή φωτεινή πλευρά του κόσμου και μόνον αυτή. Καί τούτο ακόμη: αν στά «Σήματα» γίνεται άμέσως αισθητή ή φόρτιση ενός παιδιού, που έχοντας συνηθίσει σέ έναν τρόπο ζωής τον όποιον όρίζουν ή χαρά και ή ξεγνοιασιά και ο όποιος ξαφνικά διακόπηκε για νά παραπέμψει στη λαίλαπα του πολέμου, εδώ, στην «Κατάθεση», γίνεται άμέσως, επίσης αισθητή, ή όχι και τόσο όμαλή προσγγείωση σέ μιά πνιγηρή πραγματικότητα, αφού ή άμεριμνησία της έφηβείας έχει πλέον χαθεί, ενώ ταυτόχρονα τή θέση της έχουν καταλάβει τά προβλήματα του βιοπορισμού, και μάλιστα όχι στην Άθήνα των φοιτητικών χρόνων αλλά μέσα στην άφόρητη άνία της επαρχίας («Σπουδή θανάτου»):

Στέκομαι πίσω απ' τό παράθυρο, κοιτάζω
κάρφωσα και τά δυό μου μάτια στην ψυχή
και σās κοιτάζω επίμονα, σκληρά
σās απολαμβάνω
περίεργα κι απροσδόκητα πλάσματα
αυτής τής κρυπτικής ζωής που λέγεται πλήξη
που άλλοτε παίρνει τό σχήμα δρόμων παγερών
άλλοτε τήν όψη σπιτιών που γέρασαν
κι άκνητούν - ίδιες νεκρών φυσιογνωμίες
μέ τή στερνή κραυγή τής αγωνίας στο στόμα -
κι άλλοτε γίνεται ψίθυρος, σάν τή βροχή,
σταλάζει μέσα μας και χάνεται σέ βάθη άπίθανα
και μās κοιμίζει, τί έξοχα που μās κοιμίζει.

Θά προτιμούσα ένα πιό σίγουρο θάνατο.

Οι έκρυθμες κοινωνικές καταστάσεις όμως, όπως εκείνη που προκάλεσε ή δικτατορία του 1967 στη συνέχεια, φέρουν όπως είναι αποδεδειγμένο ήδη, πολλαπλή άναστάτωση στους ευαίσθητους δέκτες τής κάθε γενιάς και, ιδιαίτερα, αν πρόκειται για δημιουργούς, όπως εδώ, τής πρώτης μεταπολεμικής. Μιάς γενιάς πολύπαθης όπως γνωρίζουμε, μās γενιάς όραμάτων και άγώνων, μιάς γενιάς που συνομίλησε με τον θάνατο και τή ζωή στο ίδιο τραπέζι, εν τέλει. Έτσι λοιπόν τήν εν λόγω άναστάτωση έμελλε να υποστεί και ό Τάκης Καρβέλης, με τή μόνη διαφορά, θέλω να έπισημάνω, ότι στην περίπτωση του, αυτή διοχετεύτηκε και πάλι προς έμάς, έτσι όπως προκύπτει από τήν τρίτη συλλογή του «Μετάφραση» (1972), μέσα από στίχους που ποτέ δέν καταδέχτηκαν τό επίπλαστο, από στίχους που τούς χαρακτήρισε μία κοφτερή ειρωνεία άκόμη, αλλά με τή μνήμη πάντοτε σέ έγρήγορη και πάντοτε έπιχειρούσα να πλησιάσει τήν βαθύτερη ουσία των πραγμάτων, αφού ό ποιητής δείχνει να πιστεύει ότι όλα, έτσι και άλλιωσ, οι κρυφοί εκείνοι δρόμοι τής ύπαρξης και τό άμειλικτον του χρόνου τά κυβερνούν και τά όρίζουν. Γι' αυτό και δέν είναι τυχαία, στην προκειμένη περίπτωση, ή χρησιμοποίηση φράσεων από «Τό τέλος του παιχνιδιού» του Μπέκετ, ό έντονος έμπλουτισμός τής γλώσσας με στοιχεία ή λέξεις καινούργιες για τήν ποίηση, τίς όποιες εκείνη ακριβώς τήν εποχή αλλά και άμέσως μετά, θά τίς συναντήσουμε πιό συχνά αλλά και πιό πυκνά ως χαρακτηριστικό στοιχείο τής γραφής των ποιητών τής «Γενιάς του έβδομήντα» ούτε έπίσης είναι τυχαία, μία έπίμονη πρόθεση «άπομυθοποίησης» τής ίδιας τής λειτουργίας τής μνήμης ή και αυτών άκόμη των μυστικών, μαγικών άλλωστε, διεργασιών του σώματος. Όπως έπίσης τυχαίο δέν είναι και τό γεγονός ότι στην έπόμενη συλλογή του «Γραφή παρανόμων» (1977) (ή όποια μαζί με τήν «Μετάφραση» εισάγει σέ έναν άλλο, νέο προβληματισμό, παραλείψαμε να ποϋμε, τήν ποίηση του Τάκη Καρβέλη), ή γραφή επανέρχεται και πάλι, ώριμότερη όμως, στα γνωστά πεδία τής προσφιλοϋς θεμα-

τικής τής εκείνης που όρίζεται από τήν έσωτερική άνησυχία αλλά και τήν ύφέρπουσα άγωνία, τή σχετική με τον άνθρωπο και τή μοίρα του. Έτσι, ένα περιεργο πλέγμα «τύψεων» κινεί τά νήματα τής ψυχής εδώ επανεξετάζοντας πράξεις, είτε ξανακαλώντας κοντά τής ανθρώπους που έπαιξαν στην πορεία μας (π.χ. πατέρας) ρόλο καθοριστικό («32»):

Έπειδής σ' όλη μας τή ζωή άρπαχτήκαμε απ' άόρατα πηδάλια κι ό καθένας τά όνομάτισε κατά πώς του ταίριαζε·

έπειδής, κυλώντας ό καιρός, όσοι πλάσανε τή μυθολογία τής παιδικής μας ήλικίας μās άφησαν χρόνους, και σύ πατέρα μαζί τους·

έπειδής άπόμειναν τά γυμνά μας πέλματα που άλώνιζαν κάποτε τίς άμπολιές απ' τά χαράματα ως τή νύχτα κι άνοίγαμε παράθυρα φανταστικά για να μπει λίγο φώς·

τώρα, στα μισά του δρόμου, που αρχίζει μέσα μας τό άνάκουστο μουρμουρητό αυτών που πέθαναν κι ή έποποιία τής καθημερινής τους ζωής άγκυλώνει τή μνήμη, μπορώ ν' αφήσω όχι κελάιδισμα τρυγόνας αλλά τό στριγγό κρώξιμο τής πέρδικας.

Και μία και αναφερθήκαμε στο ποίημα για τον πατέρα - τελευταίο τής συλλογής - θά ήθελα να έπισημάνω ότι ενω μέχρι τώρα τον Καρβέλη τον άπασχολούσε σχεδόν μόνο τό παρόν, από εδώ και στο έξής αρχίζει να λειτουργεί πιό έντονα αλλά και πιό συχνά ή «μνήμη», ή έτοιμότητα τής όποίας παγιώθηκε έμφανεστερα άλλωστε στην υπό τον τίτλο «Η μνήμη μισοφέγγαρο» (1983) συλλογή, που ακολουθήσε με τίς τρεις (ας προσέξουμε τούς τίτλους τους: «Η μνήμη μισοφέγγαρο», «Ο ταχυδακτυλουργός του χρόνου» και «Η άθέατη πλευρά») ένότητές της, στίς δύο εκ των όποιών (στή δεύτερη και τήν τρίτη πιό συγκεκριμένα, που αποτελούν και τον κορμό του βιβλίου), κάνει για πρώτη φορά τήν εμφάνισή του ό υπό μορφή πεζού κειμένου στίχος, ό όποιος στην συνέχεια ιδιαίτερος προτιμήθηκε και με άφοσίωση ύπηρετήθηκε από τον Καρβέλη, προσδίδοντας έτσι μίαν άλλη πιό σφαιρική και πιό ολοκληρωμένη διάσταση στο όλο μέχρι σήμερα έργο του. Σέ ένα έργο δηλαδή, όπου τό παρόν και τό παρελθόν αποτελούν τίς δύο μονίμως συγκρουόμενες και άλληλοσυμπληρούμενες ταυτοχρόνως δυνάμεις του, μία και ή μία δέν θά μπορούσε να πορευτεί (ιδίως τό παρόν) χωρίς τή στήριξη και τήν τροφοδοσία τής άλλης (του παρελθόντος δηλαδή). Μία «πάλη», μία «άλληλοϋπονόμευση» αλλά και μία «άγαστή συνεργασία», που πέτυχαν να μās δώσουν τούς καλύτερους καρπούς τής «ιδιόρρυθμης» αυτής σχέσεως άλλωστε, στίς τρεις έπόμενες και τελευταίες μέχρι σήμερα συλλογές του Τάκη Καρβέλη, που φέρουν τούς τίτλους «Δέν είναι ό περσινός καιρός» (1988), «Άλλαγή σκηνοϋ» (1991) και «Τά ποιήματα τής μικρής Ρεζεντά»

(1995), η οποία είναι φανερό ότι ανοίγει νέους, για άλλη μιά φορά, δρόμους στην ποίησή του, και πού σαφώς είναι η καλύτερη ανάμεσα σε όλες τις μέχρι τώρα συλλογές του, αφού στίς σελίδες της ή πίκρα για την «άλλη ζωή» πού δέν ζήσαμε, ντύνεται μέ μιά δική της εσωτερική γλυκύτητα, ο φόβος του θανάτου προβάλλει, αν και «άγρια» τονισμένος, πίο ήρεμος, πίο «φυσιολογικός» και περισσότερο πραϋμένος, ή χαμένη παιδικότητα «στεφανώνει» μέ μιά δική της επίσης τρυφερότητα τό όνειρο (γι' αυτό και ο τίτλος άλλωστε παραπέμπει στο γνωστό εκείνο μελαγχολικό – «Ρεζεντά» – τραγουδάκι του μεσοπολέμου), ενώ τήν θέση τής αποτρόπαια άλλοτε σφαγμένης μνήμης, καταλαμβάνει τώρα μιά λεπτότατων αποχρώσεων θλίψη, ένας τόνος μειλίχιος, έξομολογητικός, αλλά και μιά κάποια ύποψια «παραίτησης» ένδεχομένως, μιά και ή κατασταλαγμένη σοφία αλλά και ή γνώση μαζί, επιβάλλουν τή σιωπή ή τούς χαμηλότερους τόνους έστω, εκεί όπου παλαιότερα βασίλευε ή επιτακτική ανάγκη απάντησης σε έρωτήματα δύσκολα αλλά και ή δυναστευτική μανία τής αναζήτησης («IV»):

*Κάθε βράδυ ή μικρή Ρεζεντά
νιώθει σαν σπίτι σε εγκατάλειψη
κι ο τρόμος δδέλλα στο λαρύγγι της.
Λέξεις σπαθιά πετούν μέσ' απ' τά στήθη της
και βγαίνουν στον άέρα φυσαλίδες άηχες
κολλούν στους τοίχους των φαντασιώσεών της
και σβήνουν μέσ στο θρίλερ κλόουν μουγγών
σπιτιών πού κολυμπούν σε βουρκαμένους δρόμους
κι ανάμεσά τους ή βραχνή φωνή του πετεινού
νά ρίχνει φως μεσημερνό
σ' ένα άπαρχαιωμένο σκηνικό
νά ροκανίζει ό,τι απόμεινε
απ' τή θλιμμένη μουσική
του παιδικού προσώπου της.*

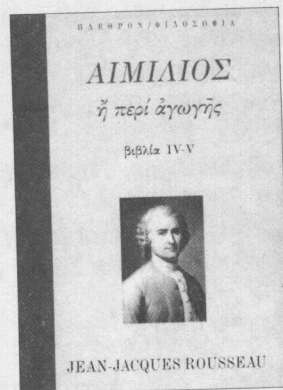
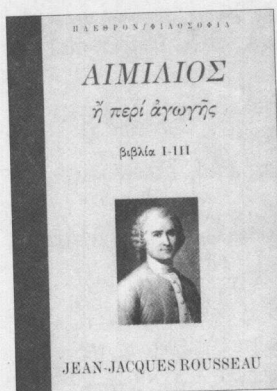
Γι' αυτό και τελειώνοντας, θά ήθελα νά υπενθυμίσω αυτό πού σημείωσα ήδη από τήν αρχή: ότι ή ποίηση του Τάκη Καρθέλη δηλαδή, διέγραψε και διαγράφει τήν πορεία της κάνοντας βήματα πού τά χαρακτηρίζει μιά μοναδική σταθερότητα, ενώ ο λόγος του καιρικός αλλά και συμπυκνωμένος, «έπαναστατημένος» αλλά και διακριτικός, «καταγγελτικός» αλλά και προσηγής, έρχεται για νά τής προσφέρει όλα τά χαρακτηριστικά εκείνα πού συνοδεύουν στην τέχνη κάθε τί τό άπολύτως καθαρό και τό έξόχως άληθινό: τήν προσήλωσή, τήν έπιμονή αλλά και τό πάθος για τήν ει δυνατόν τελειότητα εκείνη πού κρύβεται στην απλότητα. μακριά από τά «μαλάματα» όπως θά έλεγε και ο Σεφέρης, δηλαδή. Στην απλότητα αυτή, πού κρατώντας πάντοτε μέσα στο χώρο των πίο σύγχρονων τάσεων τό έργο του Τάκη Καρθέλη, τό πλουτίζει ταυτοχρόνως μέ ένα σφρίγος αλλά και μέ μιά φρεσκάδα όμολογουμένως έξαιρετική.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

ΑΙΜΙΛΙΟΣ

ή περί άγωγής

τόμοι Α' και Β'

Σέ μόνιμη διαμάχη μέ τούς συγχρόνους του, ο J.-J. Rousseau σφυρηλάτησε μιά φιλοσοφία συνδεδεμένη μέ τά μεγάλα κοινωνικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά ρεύματα τής έποχής του, αιώνα των Φώτων, μιά σκέψη πολιτική και μιά γραφή πού θά άσκήσουν μεταγενέστερα μιά βαθύτατη επίδραση.

Στόν Αίμιλιο, «έργο κλειδί για τον πολιτισμό μας», όπως χαρακτηρίστηκε από τούς μελετητές του, εκθέτει τις απόψεις του περί άγωγής. Η παιδαγωγική του θεμελιώνεται σε δύο μεγάλες αρχές: τήν απομάκρυνση του παιδιού από τήν όλέθρια έπιρροή τής κοινωνίας και τήν ανάπτυξη τής ελευθερίας. Ο πλούτος, τό θεωρητικό ενδιαφέρον και ο ζωογόμος ρόλος αυτού του κειμένου σήμερα τό καθιστούν άπαραίτητο όχι μόνο σε παιδαγωγούς, κοινωνιολόγους και φιλοσόφους αλλά και σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ